

...invalikunime tekkis ja arengust
...ides ei saa Mihkel Aitsamist üle oga
...ber. Ta on olnud üks liikumise alustaja
...ja selle vedaja. Invavanaisa, nagu teda
...tulevati kutsutakse, ja invalikunime
...old man.

Mihkel oli heatahtlik sõber, kellega oli
...ma maailmaasju arutada, arvamusid ja
...kõrvalda. Inimtasuväärse viitaduse, mõtte-
...use ja uudishimuga, mis andis silmad
...palju nooremategi.

Mihkel oli iseloomuga inimene, tema elus
...kolleegidega tutisid vaidlust ja vastan-
...misigi. Teda pole alati mõistetud, kuid ta
...andnud kunagi alla. Rõõmas oli ta teerajaja,
...jalgedes kätt ja kätakse pöörgugi.

...Lütko
...Lütkomispõlvkonda
...Lütko vanaduse

Invavanaisa. Mihkel Aitsami lugu

Invavanaisa

Mihkel Aitsami lugu

Invavanaisa.
Mihkel Aitsami lugu

© Mihkel Aitsam. Invavanaisa. Mihkel Aitsami lugu (2014)

Autor: Mihkel Aitsam

Materjale kogus, Mihkel Aitsami mõtteid koondas
ja jähendas üles: Katrin-Ädu Metsand

Keeletoimetaja: Virge Tammaru

Kaanefoto: Peeter Lilleväli (26. mai 2003)

Fotod: ELIL arhiiv, J. Poovel, Harjumaa muuseumi arhiiv,
Kõraski keskus, Sten Roosvald, erakogu

Fotode skaneerimine ja digitaliseerimine:

Mihkel Aitsam jun, Sven Reemet, Tanel Sihver

Fotode dateerimine: Signe Falkenberg, Hedi Gehrke, Arvo Kelement,
Tiia Leppik, Auli Lööke, Elgi Saare, Tiia Sihver

Väljaandja:

Eesti Liikumispuudega Inimeste Liit

EESTI LIIKUMISPUUDEGA INIMESTE LIIT

Samatu väljaandmist toetasid:

Sotsiaalministeerium, Siseministeerium

SOTSIAALMINISTEERIUM

SISEMINISTEERIUM

Sisukord

Ressõna	7
Elulugu	9
Muuta saab suhtumist	87
Invasport	107
Minu vend Ain	216
Pärast kukkumist tuleb püsti tõusta	222
Järelsõna	251

Eessõna

Esimene õpetaja

En inimesi, kes jäävad meie mällu igaveseks. Üks neist on kindlasti esimene õpetaja, kes ärevusest ehmatanu käest kinni võtab, toetab ja tarkusemaadele juhatab. Näitab ära suure tähe A kogu oma tähtsuses ja ilus.

Mihkel Aitsam oli minu ja ma usun, et ka paljude teiste esimene õpetaja. Täsi, seda mitte koolis, vaid tutvustades puudega inimeste maailma kõigi selle murede ja rõõmudega. Läks niipidi, et olime koos kandideerinud ning asjaolude ja valijate tahtel sai minust verivärske Riigikogu veelgi verivärskem liige. Miks Mihkel just minuga ühendust võttis, ei osanudki ma kunagi küsida. Aga seda ta tegi ja nii me kokku sattusime.

Ma millegipärast usun, et Mihkli jutu esimene sõna oli „vaata“. Selline sõbralik sissejuhatus, et kuulaja järgneva tähtsust kohe mõistaks. Ja siis ta rääkis. Ja rääkis veel. Ja mina kuulasin ning sain küllalt ruttu aru, et õigupoolest olime me sugulased. Seda küll mitte sugupuu, vaid hinge kaudu. Sest me mõlemad olime seadnud endale ühe ja sama eesmärgi: tuua inimesed välja nõukogudeaegsest abitusest ja apaatiast. Panna uskuma iseendasse, seadma eesmärgi ja neisse uskuma.

Varasema võimu inimsõbralikkus oli suur vale. Ka puudega inimestele öeldi ju lihtsalt, et seltsimehed invalidid, võtke oma rublad ja kaduge siit oma karkudel kaugemale. Selle mentaliteedi ei olnud võtnud mitte ainult võim ja ühiskond laiemalt, vaid sellega olid leppinud ka paljud puudega inimesed ise. Ja see suhtumine oli vaja uues ja vabas riigis mitte ainult murda, vaid maata

Ma. Minkii elutöö saurus seisnebki selles, et püüdlult öeldes tõi ta puudega inimeste elu põranda alt maa peale. Pani eelkõige oma saatusekaaslased mõkuma, et saab ja peab paremini. Tõestas ühiskonnale, et ratastoolis liikuja on sama väärtuslik kui sell, kes jookseb sada meetrit kümne sekundiga.

Uute väärtuste tõestamine on hullumeelne töö, kus kohtad esialgu mitte-õistmist rohkem kui arukust. Kus kohati on võimatu aru saada, kas peapogutus tähendas arusaamist või soovi sust ruttu lahti saada. Kus edu ei oodeta meetrite, vaid millimeetritega.

Ühiskonnas pole midagi keerulisemat kui muuta mõttemaailma ja suhtumist. Eriti neisse, kes mingil põhjusel tavaraamidesse ei mahu.

Usun ja loodan, et see raamat siin jätkab Mihkel Aitsami elutööd. Nüüd, is teda kuulata pole kahjuks enam võimalik, saab tema mõtteid lugeda.

Ja sellest õppida.

Riki Nestor

Elulugu

Vanemad ja Pärnu poisid

Sündisin 9. oktoobril 1929 Pärnu haiglas õpetajate Aitsamite pere esimese lapsena. Samas Pärnu haiglas sündis 8. mail 1931 ka minu vend Ain.

Oleme vennaga suhteliselt vanade vanemate lapsed. Isa oli minu sündides 44 ja ema 29. Nende edasise elutee valikuid suunas rahvuslik ärkamisaeg: oma haritlaskonna, kultuuri ja organisatsioonidega cesti rahva kujunemine.

Koos venna Ainiga Pärnu rannapargis 1936.

Ema ja isa Pärnu rannas 1928.

Haritlaskond kasvas kiiresti, kõrgharidusele hakkasid ligi pääsema ka eesti noored naised, kuigi 20. sajandi algul võis neid loetleda sõrmedel. Toimus üldine hariduse väärtustumine, linnaelanikkonna kiire kasv, uute ideede ja inimsuhete sissetung, elanikkonna sotsiaalne kihistumine, rääkimata tehaste ja vabrikute ehitamisest. Sajandivahetuse aastatel kasvas põlvkond, kes pani aluse Eesti Vabariigile ja ehitas selle üles. Selle põlvkonna elumosaik on ülimalt kirju. Sellesse aega mahuvad mitu revolutsiooni ja sõda, mitu okupatsiooni, kaks Eesti Vabariiki ja palju muud.

Aitsamite suguvõsa on läbi aegade iseloomustanud õigusenõudmine ja probleemide nägemine-mõistmine. Võõras on seisukoht, et „oma särk on ikka hule kõige ligemal”. Laiemalt on tuntuks saanud kahe Aitsami perekonna vastuhakud ülemvõimule.

Esimene neist oli kirjaniku-ajakirjaniku-koduloolase Mihkel Aitsami isa Mihkli (1833–1913) vastuhakk mõisnikule Vigalas 1905. aasta juunis. Ajendiks, et mõisnik tõstis rendi üle jõu, keeldus lepingu pikendamisest ning andis rendile kolmandale isikule. Advokaadi soovitusel pöördus Mihkel hagi mõisniku vastu Tallinna ringkonnakohtusse: ta nõudis kahjutasu hoonete ja ehitatud maaparandustööde eest. Lihula rahukohtunik rahuldaski aga mõisniku talve Mihkel talust välja tõsta. 22. juuni hommikul takistasid kohalikud talupojad Mihkli ja tema perekonna väljatõstmist, toimus nn Aitsama mäss. 24. juunil viis kohtupristav otsuse täide. 25. juunil vahistati Aitsamite abielupaar (73 ja 60). Nad saadeti vanglasse ja anti kohtu alla. Algselt vabastati nad tantsijoni vastu. Kohus mõistis nad aastaks vangi. 14. jaanuaril 1906 põletati Aitsami talu maha ning maad jagati naabertalude vahel.

Teine Aitsamite vastuhakk tsaarivõimule leidis aset Velisel 19. detsembril 1905. Üks ülestõusu juht oli Vigala Aitsami Mihkli venna Madise (1837–1893) poeg Mihkel, keda kui ärgast talurahva õiguste eest võitlejat ei jätnud kskõikseks onu kallal toime pandud vägivald. Mihkel oli minu isa Madise vend.

Minu ema Liidia Aitsam (07.07.1900–14.02.1993) sündis Tuhalaane valla oosaare taluniku Jaan Samoni kuuenda (viimase) lapsena.

Noore Eesti Vabariigi kultuurilembene olustik ning kodutalus peremeheks jäänud venna ja onu toetus võimaldasid tal 1921. aasta kevadel lõpetada Viljandi Eesti Haridusseltsi Tütarlaste Eragümnaasiumi. Et temast eesti keele õpetaja

Perekond Aitsam suvel 1905. Istuvad Mihkel ja abikaasa Mari, seisavad poeg Mihkel ja isaõde Triinu.

sa, sündis eeskätt tema emakeeleõpetaja tõttu. Vaatamata majandusraskustele jätkas ta samal sügisel õpinguid Tartu Ülikooli keeleteaduskonnas. 1922/1923. õppeaastal omandas ta haridusministeeriumi korraldatud õpetajate ettevalmistuskursustel Viljandis algkooliõpetaja kutseõigused ning lõpetas

Ema Liidia Samon
1917.

1924 Tartu Ülikooli juures ja 1928 Pärnus õpetajate edasiharimiskursused. Jätkates abiellumiseni (1927) õpinguid Tartu Ülikoolis, töötas ta 1923. aastast eesti keele õpetajana Pärnus: kaubanduskoolis, 1. algkoolis, algkoolis ja veel mitmes koolis. 1931. aastal andis ta õppejõu pühaliku metitöötuse. 1951. aastal asus ta seoses elukoha vahetusega tööle Tallinna mittetäielikku keskkooli. Sealt siirdus 1960. aastal pensionile.

Paljud endised õpilased mäletavad teda kui innustavat ning sädeleva näimulaadiga alati abivalmis kasvatajat. Ta oskas ja suutis teha oma tunnid lihtsõõrd huvitavaks, et tundus olevat nagu mõttesild Emajõe Ateenaga *alma mater*'ini (Oskar Kuninga mõte). Ta oli õpetaja, kes õpetas õpilasi hindama oma keele rikkusi.

Isa Madis Altsam
1980.

Õpilaste sõnakuulmise saavutas ta hea sõna ja südamlikkusega, sõbraliku arutlemise ja lõpuni rääkimisega, alati püüdis ta õpilasega kõnelda nagu oma lapsega. Et tal endal olid pojad, klappis ta eriti hästi poistega. Ises ütles ta oma ameti kohta: „Õpetajaametiks peab olema tahet ja kutsumust ning palju armastust. Ajast ei tohi lapse puhul kahju olla. Kasvatada pole võimalik last tundmata, sest ainult lõpuni mõistetud inimesehakatis allub mõjutustele, lapse keerukust tundes leiad talle ka suunatuuled. Eriti on meelde jäänud rahutud ja väänikud, mina neile nähtavasti ka.”

Ema hindas kõrgelt isa heasüdamlikkust. Ühes intervjuus ta tunnistas: „Abiellumisel saigi mulle määravaks minust 15 aastat vanema mehe valikul tema hea ja ohvrimeelne süda.”

...ma oli seltskondlik inimene, pidulike sündmustel armastas sõna võtta. Ta tegi seda peast, heal oraatorlikul ja sisulisel tasemel. Nõnavõttud olid mõtte-
tihedad.

Minu isa Madis Aitsam (04.08.1885–26.02.1959) sündis Velise vallas Pipra-Vanatoa taluniku Madis Aitsami neljanda (eelviimase) lapsena.

Tema haridustee kujunes järgmiseks: 1893–1897 ning 1903–1904 Velise apostliku õigeusu alg- ja kihelkonnakool, 1905 Järvakandi 5-klassiline ministeeriumikool, 1919–1921 Pärnu algkooliõpetajate kolm edasiharimise kursust, 1927 lõpetas isa Pärnu õhtu-eragümnaasiumi ja 1933 Tartu ülikooli õigusteaduskonna, 1931 andis õppejõu pühaliku vandetootuse.

Aastatel 1905–1915 töötas ta Audru-Lindi algkoolis ning 1915–1919 Vändra õigeusu kihelkonnakoolis õpetajana, 1919–1922 Laatre-Saado algkoolis juhatajana, 1922. aastast matemaatika ja käsitöö õpetajana mitmes Pärnu koolis: 9. algkool (22 aastat), 2. mittetäielik keskkool, 1. keskkool ja töölisnoorte kool. 1952 jäi isa pensionile.

1905. aasta detsembris sai Velisest Läänemaa mässumeelse tsarismivastase liikumise keskus, põletati mõisaid ja rajati revolutsiooniline omavalitsus – Velise vabariik. Üks vastuhaku juhtidest oli minu isa Madise vanem vend Mihkel Aitsam (Pipra-Vanatoa peremees). Karistussalklaste eest varjas ta end algul kodukohas. Et Mihklit ei leitud, arreteeriti juhuslikult koju tulnud Madis Aitsam. Teda peksti kaks tundi nuutidega (poolsurnuks), et ta annaks venna välja. Põletati Pipra-Vanatoa elumaja ning keelati ulualuse andmine Mihkli naisele ja lastele. Nii juhtuski, et Mihkli kolmas laps sündis lehmalaudas. Poeg jäi küll ellu, aga ema suri. Kolm väikest last, noorim vastsündinu, jäid vanemateta. Karistussalklased mõistsid Mihkli 1906. aasta jaanuaris tagaselja surma, hiljem asendati karistus 8,5-aastase kindlusvangistusega. 1917. aastal sai ta Püssi mõisa ülevõtmisel surma.

Venna ja ta pere saatus puudutas minu isa valusalt. Tema ja abiks tulnud õde võtsid lapsed enda hoolde ning Madis kasvas venna lapsed üles. Alles seejärel 1927. aastal isa abiellus.

Isa oli Pärnu Kaitseliidu poliitiliselt aktiivne liige. Ta oli seltskondlik, õpinimuline, töökas ja innovaatiline. Ta ehitas Pipra-Vanatoale uue elumaja, lasi oma jooniste ja mudelite järgi valmistada tollel ajal puudunud kaevupuurimise seadmed ja alustas eraettevõtjana puurkaevude puurimist.

Esimene foto minust 1930. aastal.

Tervis ja liikumine

Sündisin vanematele palju muret põhjustanud vasaku jala komppöiaga. Võimalused raviks (ka operatiivseks) olid tol ajal kasinad. Ema andmetel olin kolmekuuselt Tallinna diakonissihaiglas, kus haigestusin lastehalvatusse ehk poliomieliiti. Tol ajal puudus lastehalvatuse efektiivne ravi (selleni jõuti alles 1930. aastatel), kohe ei osatud panna ka õiget diagnoosi. Olin kaelani halvatud, rinnamaani jäin ka halvatuks: kaotasin suure osa seljalihaseid, jalgadel kõik lihased puusadest (kaasa arvatud) allapoole, kätel sirutuslihased. Aga jäin ellu!

semaes olukorras oli peaaegu lootusetu püsti seista ja käima õppida. Siiski hea, et see juhtus nii varases eas, kui lihaskond alles hakkas kujunema: kõik võimalused kompensatsiooniks olid avatud. Lapsele olid imikueast peale toimetulekupiirid paika pandud. Loomulikult erinesid need kardinaalselt tervete laste omadest. Just sellises vanuses võtab laps neid loomulikuna ja leiab oma võimalused edasi minna, eriti siis, kui on olemas vanemate mõistmine ja toetus. Minust ei kasvatatud invaliidi, minusse suhtuti kui tavalisse lapsesse.

Et ma just poliomüeliiti haigestusin, oli mulle määratult tähtis – mu mõistus jäi haigusest puutumata.

On loomulik, et minu „roomamisperiood” – liikumine käte jõul – kujunes erinevates vormides eluaegseks. Ei olnud teist võimalust. Ikka käte peal mööda põrandat, treppe, redeleid, puu otsa. Laps on ju uudishimulik ja liikuv. Liikumine arendab tahtejõudu ja toetab organismi arengut: südant, kopse, lihaseid. Karkudel käiminegi on minu jaoks olnud liikumine käte jõul. Puusad ju ei kannan.

Samamoodi õpetati aastakümned tagasi pikkade karkude toel liikuma ka kaela-selgroomurruga inimesed (praegu istuvad kõik ratastooli), ka neile oli see ainus võimalus. Olgugi et töö oli ränk, tuli inimese moodi püsti käima saada. Ainult nii oli võimalik koduseinte vahelt välja tulla. Ratastoole ei olnud, ka liikumiskeskõnna – tänavate, avalike hoonete ja muu ehitamisel – ei olnud sellega arvestatud. Muide, nad kõik olid saledad! Paksud karkudele ei jõudnudki.

Karkudel käies ei tohi kaenlaalustega „istuda” karkudele, sinna peab jääma ruumi kahele sõrmele, et vältida närvide ja soonte pitsumist. Karkudega käimine ei salli kiirustamist, väga kerge on takerduda mõne ebatasasuse taha ja kukkuda. See võib aga olla ränk. Ei ole ju võimalik end kerra tõmmata. Ikka liies pikkuses maha ja kõige rohkem kannatab pea.

Mäletan eriti drastilistest kukkumistest kahte. Mõlemad juhtusid sügisel esimese jääga, kark libises alt. Samuti mäletan, kuidas kukkusin näoli betoonpinnale. Ükskord jäi kargu ülaosa otse kõrisõlme. Mõlemal juhul oli hädavajalik traumapunkti abi.

Ohutustehnilistel kaalutlustel – käed on nõrgemaks jäänud – püüan viimasel aastatel minna võimalusel käsipuudeta treppidest üles tagurpidi ehk selg

Terve pere Pipra suvekodu hoovis 1939.

Vanemate mure minu käimise pärast oli suur. Mäletan sõitu emaga Tartusse professor Puusepa juurde. Tartus tehti mulle tugiaparaadid, kuid käima ma nendega ei saanud. Võib-olla oleks saanudki, kui kasutada oleks olnud praegused kogemused – kõrged kargud. Ei tabatud ära või osatud näha, et tuharalihased ei tööta. Need aga hoiavad püsti. Mind püüti kepiga käima õpetada. Kõik ponnistused lõppesid ebaõnnestumisega.

Kui ma juba natukenegi „kaela kandma hakkasin”, valmistas isa mulle liikumise hõlbustamiseks tavalise jalgratta torudest, ratastest ja muudest osadest kolmerattalise pedaalidega sõtkutava kettülekanega jalgratta, kaks ratast taga. See tuletas väga meelde nüüdisaegseid lasterattaid: rattad kumillaagritel, kodaratega, õhukummidel, reguleeritava kõrgusega sadul ja juhtraud ügati tore sõiduriist. Liikusin sellega mitmel viisil: käega mingist raskemast esemest (mööblist, seinast, puust vms) tõugates või mingi tokiga lükates, jalgu põlvedest pedaalidele surudes või lükkas keegi teine. See kolmerattaline jalgratas oli mu peamine liikumisvahend kuni keskkooli lõpetamiseni 1949. aastal.

Alina umbes 1950. aastal.

Alina umbes 1950. aastal.

Õnneaajal, 1942.–1943. aastal, olin siis juba 13–14, lasi isa ühel Päärdu mehaanikul valmistada mulle liikumiseks täismõõtmeliste ratastega kolme-
rattalise jalgratta, kaks pööratavat ratast ees. See ei olnud õnnestunud lahendus, stabiilsus oli väike. Ka ratta elulugu ei olnud pikk. 1944. aasta sügisel, kui sõjategevus Eestis idast läände liikus, viisid kaks esimest Pipra talu õue tulnud vene sõdurit käsigranaadiga ähvardades selle kaasa. Isa käis järgmisel nädalal veel otsimas, kuid ei leidnud. Mida nad tahtsid sellega teha?

Õnnejärgsetel aastatel (1946–1947) keskkoolis olles nakatusin difteeriasse. Mind paigutati Pärnu nakkushaiglasse (praegune vanglahaigla). Järgnenud komplikatsioonid olid rasked: üldine lihaste nõrkus (ei saanud isegi istuli), nägemise hägustumine (nägin ainult ajalehtede nimesid), neeluhälvatus (mis suust sisse läks, see tuli ninast välja). Nendest hädadest sain siiski umbes kuu aja üle, kuid kaudne märk jäi külge: raviks kasutatud süstitud streptomütsiin

Mina umbes 1950. aastal.

ahjustas kuulmenärve. Tol ajal seda ei teatud. Nüüd kuulun „kõvakuuljate” ridadesse.

Minu tõsisem jalgadele tõusmine algas 1949. aasta sügisel keskkooli lõpetamise järel. Vend Ain läks Tallinna ülikooli, mina Tartu Toome haavakliiniku ortopeediaosakonda. See asus sügaval tsaariajal haiglaks ehitatud puithoones. Palatid olid suured, mahutasid 16 voodit, suur keldrist köetav ahi keset ruumi.

Algas uus eluetapp: ravi koos haiglaelu tundmaõppimisega, iseseisev elu väljaspool kodu, integreerumine ühiskonda. Ei mäleta, et see oleks raske olnud, kuid väga-väga õpetlik küll. Surmagagi puutusin kohe esimesel haiglaööl kokku, naabervoodis suri mees vähki. Varem olin surnut ainult kirstus näinud. Ligikaudu kahe aasta jooksul veeti mind sanitaarlennukiga (kahetiivaline metsavaht”) Pärnust Tartusse ja tagasi Pärnusse viis-kuus korda.

Aastate jooksul olid mul põlvedele tekkinud kontraktuurid. Tagantjärele tarkusena võin öelda, et nende teket oleks küll pidanud vältima. Algul püüti neid haiglas langetitaoliste pingutatavate seadmetega õgvendada. See ei

Mina umbes 1950. aastal.

...nõud tulemust, tekitas hoopis valu. Järgnes põlvkõõluste operatiivne pikendamine koos tulemuste fikseerimisega kipsmähiste abil. Kõik ei läinud nagu vaja ja põlvedele pindsurve vähendamiseks tegi sanitar Sass meniskite kohal kipsile sisselõiked. See operatsioon ebaõnnestus, ta lõikas „natuke pikalt ja sügavalt”. Mul on praegugi armid alles. Järgnes ravi hirmvalusate soolveelappidega.

Sanitar Sass oli haavakliinikus omajagu tuntud mees. Ta olevat peaaegu kogu oma elu kliinikus töötanud. Kui mina temaga kohtusin, oli ta juba 70 eluaasta ringis. Oma tööd ta tundis ja oli suur lõuapoolik. Aga kes teeb, sel juhtub... Haiglasse oli ta sattunud näotrauma tõttu, oli kaotanud nina. 1800. aastate lõpukümnenditel oli talle uus nina kasvatatud. Kahjuks nägi see rohkem kartuli moodi välja.

Haiglas töötas velskrina mees, kellelt lõvi Zapik oli Tallinna loomaaia peanaha maha tõmmanud. Ilma mütsita ei olnud keegi teda näinud.

Järgnes parema jala põlve jäigastamine. Tohtrid soovitasid, kuna kahe luugiaparaadi kandmine oleks liiga raske. Praegu ma seda teha ei laseks. Kogu elu on sirge jalg mind seganud, alati on olnud probleeme, kuidas ja kuhu istuda. Otsi ja vali kohta, kuhu ta mahub. Opereeriti mõlemad jalalabad, kuna ka parema jala laba oli vajunud komppöiaks. Kõikide operatsioonidega kaasnesid pooleteisekuulised kipsisolemised. Raviarstideks olid professor Veinart Leopold, Johannes Põkk, tohtrid Bernhard Maarits, Ü. Siilivask ja teised. Operatsioonide vahel olin kodus.

Tuli õppida kannatama pikaajalisi närivaid valusid. Algul oli see väga raske, eriti kõõluste mehaanilise venitamise ajal. Ain, tulles mind külastama, leidis mu viimasena magamas. Olin saanud haigla õdedelt valude tuimestamiseks pidevalt luminaali, see aga teeb uimaseks. Loomulikult jäeti luminaal ära.

Ega see haiglaelu nii monotoonne ja tuim olnudki, kui paistab. Haavaosaonnas oli üks nooruke temperamentne õde, kes vastas sageli patsientide aluvaigisti küsimisele ühe sõnaga: „Fantaasia.”

Haiglas käisid praktilal ülikooli arstiteaduskonna üliõpilased, samuti meditsiinikooli õenduse eriala õpilased. Huvitav oli kuulata, kui tohtrid pidasid palatis ülevaateloenguid konkreetsete patsientide seisukorrast. Põnev oli ka suuri visiite, kui kohal olid professorid, näiteks Artur Linkberg.

Haiglavoodis 1950.

Meeide on jäänud üks meditsiinikooli esimese kursuse lühikasvuline õpilane, kes arvatavasti esmakordselt elus nägi natuke suurema hulga vere võtmist katseklaasi laboratoorseks uurimiseks. Ta vajus kokku. Hiljem kuulsin, et temast oli saanud üks oma õpperühma tublimaid lõpetajaid.

Ühe sõbragi sain haiglast – Manivald Ojametsa. Muhe ja heasüdamlik Märjamaa pois, „poliomüeliitik” nagu mina. Manivald leidis endale abi kaasagi saatsamast haiglast, samuti poliomüeliiti põdenud Pärnu nooriku. Manivald töötas pärast invaliidide kutsekooli lõpetamist Märjamaa kooperatiivis raamatupidajana.

Narkoosiks kasutati eetrit. Ega muud palju olnudki. Eetrinarkoosi andmist teostasid tavaliselt vajaliku ettevalmistuse ja töökogemusega operatsiooniõed.

viimastati aeda aiasaehingamise teel. Selleks hoiti patsiendi nina-suupiirkonnas narkoosimaski – mitmekordset marliga kaetud kerget traatsõela, millele tilgutati eetrit, ning hakati numbraid lugema. Patsiendile oli protseduur võrdlemisi ebameeldiv: vänge ja ebameeldiv lõhn ning lämbumistunne...

Sain eetrinarkoosi ka mina. Mind pani see ärkamise ajal märatsema. Mitme mehega hoiti kinni, et ma endale viga ei teeks. Minagi olen teisi kinni hoidnud.

Haigla personal pidas oma pidusid meie palati all asuvas keldriruumis, hingestunult lauldi „Muhumaad“. Elus on ju ikka nii, et surm ja valu ning igatsus ja lõbu on kõrvuti.

1951. aasta algul hakkas ravi Tartus lõpule jõudma. Viimase haiglasoleku ajal valmistas Tartu proteesimistöokoja meister Saar mulle tugiaparaadid: vasakule jalale pika, kubemeni, paremale aga lühikese, ainult hüppeliigese ja labajala operatsioonijärgseks toetamiseks. Nende kättesaamise päeval tegin oma esimesed sammud: toetusin poolkõhuli ja käsipidi haiglaraamile ning tegin ümber selle külgsammudega tiiru. Ei olnud ju nendel aastatel veel klüümisraame, rääkimata kõrgetest, kaenlaalustest. Alguses oli kõik väga väga võõras. Aga nii algas teekond karkudel liikumiseni, liikumistasakaalu saavutamise-säilitamiseni.

Tunda andsid sissetöötamata (luustumata, sissekulumata) puusaliigesed, mis tegid päris korralikku valu. Sellest sai üle elektroforeesiga sisseviidud ravimite abil. Ei mäleta, et see aeg oleks olnud eriti keeruline, kuigi matse sain alati. Ei ole kerge liikuda kahe sirge jala ja kahe karguga. Maapind peab vastuvõetavalt tasane olema, kark ega jalg ei tohi kuhugi takerduda.

Poliomüeliidist jäi veel üks komplikatsioon: parempoolset silma vertikaal-suunas tõstva-langetava lihase nõrkus. Silmade vaateväljad ei ole samal kõrgusel, esineb topeltnägemist. Abi saab prismaadega prillidest. Minul ilmnes puue kaheksa-kümme aastat tagasi, sinnamaani kompenseeris puude aju.

Liikuma

Minu elus algas järjekordselt uus etapp 1950. aasta algul. Siis näitas Pärnu autoinspeksiooni tolleaegne ülem vanematele ajakirjas Za Ruljom avaldatud artiklit sõiduautole Moskvitš 401 valmistatavatest käsijuhtimisseadmetest. Lõid oli Moskva väikeautotehases alles hiljuti katseliselt tootma hakatud.

Vanemad, mõistes käsijuhtimisseadmetega varustatud auto möödapääsmist vajalikkust minu edasise elu korraldamisel, kraapisid kogu võimaliku raha kokku (ema müüs ka lehma, mida ta perekonna ülalpidamiseks pidas). 1950. aasta lõpul ostis Ain Tallinnast Pärnu mnt 21 asunud autopoeist (seal oli isegi pöördpörand, arvatavasti asus nendes ruumides autokauplus ka enne 1940. aastaid) tumerohelise Moskvitši 401. Juhtimisseadmed tulid postiga otse valmistajatehasest lunamaksuga. Auto jäi ootama ravi lõppu.

Moskvitš 401 oli omaaegses NSV Liidus esimene rahvaauto. Alusmudel oli manuaalse käigukastiga Opel Kadett. Tehas toodi Saksamaalt ära sõja-reparatsioonina. Tehniliselt tasemelt vastas see enam-vähem tolleaegsetele isamaades toodetavatele rahvaautodele. Kuid autotööstus oli kogu maailmas, rääkimata NSV Liidust, alles oma arengu alguses: autodel puudusid kütte-ventilatsiooniseadmed, suunanäitajad, turvavarustusest ja automaat-käigukastidest rääkimata, nendest ei osatud unistadagi. Ventilatsiooni ja suunanäitajatega tuli igaühel ise tegeleda. See oli piiramatu isetegemise võimalus. Väga nõrgad olid pidurid. Tasus ainult lombist läbi sõita ja pidurid olid läinud. Seesama lomp võis ka auto mootori seisata. Et sõita, pidid ise mehhaanik olema.

1951. aasta varakevadel jõudiski järg autojuhtimise õppimiseni. Õpetajaks sai Pärnust Vene külast Pipra naabertalu Männiku perepoeg Arnold Veerpalu (hüüdnud suusasportlase vanaonu), kes töötas Pärnus autojuhina. Põhiliselt tegime õppesõite Pärnu rannaaladel.

Aprilli lõpul, mai algul käis vabariikliku autoinspeksiooni eksamikomisjoni esimees miilitza alampolkovnik Leonid Zupsman Pärnus. Näitasin talle

oma autot. Ega temagi olnud käsijuhitavat autot näinud. Minu auto oli esimene Eestis. Leppisime kokku, et lähen Tallinna eksamitele siis, kui olen „küps“.

„Küpseks“ sain ma 20. mai paiku. Autoinspektsiooni eksamikomisjon asus Tallinnas Lennuki tänaval. Eksamid õnnestusid, välja arvatud liiklusmäärustik. Korduseksami sooritasin mõne päeva pärast. Siis aga ilmnes, et juriidilist alust mulle juhitunnistust väljastada ei ole. Mulle jäeti kätte eksamikaart ja ametimehed pöördusid kirjaga Moskvasse. Sealt tulnud vastuses oli öeldud: Moskvast on käsijuhtimisautodega olnud avariisid, invaliidide hulgas on palju joodikuid, juhuluba mitte välja anda.

Olin väljapääsmatus olukorras: oli auto, olin autojuhieksamid sooritanud ja nüüd olin tunnistatud joodikuks! Ei leidnud muud väljapääsu, kui koguda võimalikult erinevatelt institutsioonidelt õiendeid oma tervisliku seisundi ja selle kohta, et ma ei ole joodik. Sain need Pärnu polikliinikust, Tartu Toome haavakliinikust, Pärnu 1. keskkoolist, majavalitsusest. Lasime need vene keelde tõlkida ja notariaalselt kinnitada. Koos omapoolse avaldusega saatsin need kõik Moskvasse üleliidulisse autoinspektsiooni. Sealt tuli vastust tükk aega oodata. Saabus see novembrikuu algul. Vastus oli lühike, lakooniline ja maalomonlik: kodanik M. Aitsami autojuhilubade küsimus lahendada vastavuses arstlik-meditiinilise komisjoni otsusele. Lõpp hea, kõik hea.

Algselt väljastati mulle invaliidisõiduki (motokäru) juhiloa, mille kehtivust tuli iga poole aasta järel pikendada. Paari aasta pärast, kui läksin järjekordselt seda tegema, siis öeldi, et on saabunud uued karmimad eeskirjad ja jäeti koridori ootama. Kontrolliti minu isiklikku toimikut. Kuna seal midagi halba ei olnud, siis kirjutati mulle välja tavalised amatöörautojuhi loa. Selle grandiga, et lubadele oli märgitud auto number.

Pidev töötamine, selle kõrvalt polütehnikumis ja järgnevalt polütehnilise instituudi õhtuses osakonnas õppimine koormasid tugevasti tervist. 1960. aastate algul-keskel esinesid mul tugevad südame rütmihäired, tunda andis seedetrakt (kõrvetised, valud), olin ka parasjagu paks (püksid nr 56). Käisin tihti arstide juures, kuid erilist abi ei saanud. Hakkasin tähele panema, et minust nooremad mehed, samasugused või veelgi suuremad tööhullud kui mina, saavad insulste ja infarkte ning lahkuvad.

Eriti sööbis mällu teaduste akadeemia majandusinstituudi noor andekas osakonnajuhataja, majandusteaduste kandidaat Simon Levin (rahvuselt juut,

Esimene Moskvit aastal 1952.

umbes 30-aastane). Elas ta otse keskhaigla kõrval. Ühel hommikul tõustes tundis ta südames tugevaid valusid. Mõtles, et läheb kohe haiglasse näitama. Siis ta ei jõudnud...

See pani mõtlema. Mis siis saab, kui minuga seesama juhtub? Kes võidab, kes kaotab? Oli selge, et ühiskonnal ja riigil pole sellest külma ega sooja, vaid olen mina ise ja on minu perekond, minu lähedased, eriti veel siis, kui mind tuleb aastaid lootusetu haigena põetada. Mõistsin, et pidev psüühiline ülekoormus tõmbab füüsilisel „mati jalgade alt“. Midagi tuli ette võtta. Võtsingi hakkasin pikkamisi vastuvõetavat informatsiooni selekteerima. Ainult selle, mis mind isiklikult puudutab ja huvitab, lasen endasse. Ülejäänud tuleb ühest kõrvast sisse, läbib aju ja läheb teisest kõrvast välja. Salvestub, kuid ei lähe tinge, ei jää mind vaevama. Tulemus: tervis „lõksus“ paika, südame rütmihäired lõppesid, seedetrakti vaevad lakkasid (2003. aastal tehtud terviseuuring näitas, et kunagi on mul olnud kaksteistsõrmikuhaavand).

Haridus

Koolitee algas minul ja Ainil 1938. aasta sügisel Pärnu 5. algkoolis, mis asus Karja ja Suur-Posti nurgal kahes eraldi hoones, teine teisel pool Suur-Posti tänavat. Vanemad otsustasid panna kaks poega kooli üheaegselt ja ühte klassi. Mina läksin kooli nõutavast mõnevõrra hiljem ja Ain varem. Istusime esimeses reas ühe koolilaua taga kõrvuti, alati klassi poolt vaadatuna Ain vasakul, mina paremal. Minu kolmerattaline jalgratas oli klassi taganurgas.

1. klassi õpetaja oli Tarkpea, klassiruum asus väiksemas majas, seal asus ka 2. klass. Algkooli juhataja oli Jüri Kalmaru. Lastele jättis ta range ja nõudliku nimese mulje. Ta elas koolimajas ja tal oli musta-valget kirja linnukoer Killi. Kooliõdedest-vendadest mäletan Reet Jakobsoni, Lia Murki, Li Tallot, Heino Kaset, Ivo Neid.

Huvitava arengu on teinud alates meie koolimineku läbi kirjutamise õpetamine, õigemini see, millega kirjutatakse. Meie alustasime kirjasulega, kooli-

Õimlemistund Pärnu 5. algkoolis umbes 1940. aastal.

lastel olid lindipottide pesad. Lastele oli see väga frustreeriv: lindipotid ei andnud - potid. Sõjajärgsetel aastatel tulid täitesulepead. Algselt võeti nende vastu, et rikuvad käekirja ära. Kuid elu läks veidi puhtamaks: tühised samal ajal või veidi hiljem ilmusid pastakad. Nende vastu võitlesid haridusorganid pikki aastaid. Põhjendus ikka sama: rikuvad käekirja. Kuid lõpuks tulid pastakad sellest „sõjast“ võiduga välja. Ja nüüd on areng sealmaal, et räägitakse tahvelarvutite kasutuselevõttust. Mõnes mõttes saab ring täis: kui meie kooli jõudsime, siis loobuti keraamilistest tahvlitest ja krihvlitest.

Kulmandas klassis, kui Eestis ehitati üles juba nõukogude korda, värvati need koos vennaga pioneerorganisatsiooni. Saime valged särgid ja punased taskarätid. Meie klassi pioneerijuht oli üks vigaste kätega noormees (ilmselt taastatud puue). Kooli pioneerorganisatsiooni üldjuht oli Kalev Raave.

1941. aasta sügisel ei ilmunud osa õpilasi enam kooli, olid koos vanematega Siberisse kätuditatud.

Sõjaajast koolist mäletan väga vähe. Eredalt on ainult meelde jäänud, et 1944 lõppes õppeaasta Tallinna pommitamisega 8. märtsil. Olime siis 6. klassis. Lastele pered evakueeriti maale. Meie pere läks algul Are mõisa, sealt Piprale. Seallega lõppes meil ka alghariduse saamine (algkool oli 6-klassiline).

Lapsepõlveaastad

Esimesed mälestused on mul pärit vend Aini ristsetelt. Ta oli siis pooleteise-kaheaastane. Mäletan teda ristiisa, meie kaasüürilise Johansoniga süles.

Lapsepõlv möödus kuni 1943. aasta keskpaigani Pärnus Aisa 6 ühekorruselises üürimajas: viis tuba, köök, kuivkäimla. Sõjaajal aastatel sai maja veevärki, ehitati vannituba ja sellesse WC. Maja aiapoolsel küljel oli perenaise üheksatünnine korter, kuhu pääses õuest ühiskoridori kaudu, sealt sai ka WC-asse. Meie korterist avanes sinna köögiuks. Õues oli kuur-garaaž (selles oli kaasüürlise Johansoniga auto) koos pesuköögi (kaks ruumi, tagumises pesurull), suurt aeda (umbes 2000 m²), kus kasvatati puu- ja juurvilja. Aed oli ümbritsetud kahemeetrise püstlaudisplanguga. Värav oli samuti püstlaudisega, postid 2,5 meetri kõrguselt ühendatud katusega. Tolleaegsed plangud ja väravad olid

aga sarnased neile, mida näeb Peipsi-lärsedes vanausuliste külades silani. Kodune elu oli varjatud.

Tähtsamad tänavad olid munakivisillutisega, ülejäänutel kruusakate või pinnas, väljaehitatud kõnniteid (äärekivi kõrgusega 15–20 cm) oli ainult südalinnades. Majad olid ühe- ja kahekorruselised, viilkatusega. Enam-vähem nii nägid välja kõik Eestimaa linnad. Uus arhitektuur koos avatud eesaedadega hakkas Eestisse alles jõudma. Üks selline lamekatusega krohviga kaetud kaatmaja ehitati 1930. aastate keskel Aisa tänava vastaskülge (nr 9), eesaed oli tänavast eraldatud traatvõrguga. Selle esimesel korrusel elas meie klassivenna Ivo Nei vanaisa. Ivo koos õega elas vähemalt aasta tema juures. Ajukese „äraeksinuna“ äratas see maja tähelepanu oma paarkümmend aastat.

Taksosid oli ülivähe, sest autostumine alles algas. Taksode tööd tegid kutsaritega voorimehekalessid, mis meenutasid hobu-postijaamades reisijate veoks kasutatud kalesse, ainult olid lihtsustatud, sest puudusid külgeseinad ja alaline lagi. Neid näeb praegu ainult filmides ja muuseumides. Aga vahvad nägid need välja: suured rattad, hea vedrustus, kutsar pukis, reisijad omaette pehmel nahkistmel, vihma puhul kaetud pealetõmmatava kattega.

Sarnases stiilis olid valmistatud ka surnuveovankrid, millel olid lahtised küljed ja kinnine katus. Kutsar istus ees, kaks musta katteriidega hobust vedas. Patju oli kasutatud nikerdusi.

Kaupa vedasid voorimehed oma plaanvankritega, millel olid kindlate kaupade, näiteks leiva-saia veoks ehitatud kastkonstruktsioonid.

Hobujõul veeti kuivkäimlatest välja ka niinimetatud sibi. Selleks olid vankritele ehitatud ristkülikukujulise ristlõikega vankripikkused kaanega puitkastid, aga veeti ka lahtistes tünnides. Sibi tõsteti villkopaga sinna kasti või tünni ja teekond mööda tänavaid mahalaadimiskohta läks lahti... Kõik need toimingud haiesid vängelt. Pärnus oli üks sibivedaja, kes hõikus tee peal sõites: „Naised, hapupiimale!”

Ema ja isa, niipalju kui mina mäletan, käisid pidevalt tööl. Ema oli Pärnu kaubanduskoolis eesti keele ning isa 9. algkoolis matemaatika ja käsitöö õpetaja. Minu ja venna ning kodutöödega tegeles Hädameestelt pärit heasüdamlik vananimene, koduabiline. Elasime ühise perena, temal oli omaette tuba. Lahkus ta meilt 1940. aastal, siis tuli tema asemele noor seljavigastusega

(kõnniga) tüdruk. Ette rutates olgu öeldud, et 1980. aastatel kohtusin temaga jälle: ta oli minu tegemistest ajakirjandusest lugenud-näinud. Kirjutas mulle, et ta koos emaga teda Ardus külastamas. Tore oli.

Pärnu kodust on veel meelde jäänud ema vana pikk plüüsmantel. Selle all oli see ja mõnus tududa.

Omaette taas elas veel kaasüüriline, Kilingi-Nõmme kandist pärit üksik meesrahvas, väga heasüdamlik onu Johanson. Ta oli 1920. aastate algul nagu paljud teisedki läinud Ameerikasse raha teenima. Tühjade kätega ta sealt tagasi ei tulnud, tõi kaasa sõiduauto Ford 1920. aastate mudeli: kandiline, tumesinine, kate uksega, puidankatusega, kodaratega ratastega, omapärase kumerat tüüpi meenutava pagasiruumiga. Ta avas Kalevi tänaval jalatsikaupluse ja asis Kilingi-Nõmme lähedale talu. Kui poliitilised olud muutusid 1930. aastal keerulisemaks, abiellus ta oma kaupluse pikaajalise müüjannaga (nõmme leik) ja asus oma talu elama. 1945 ta vara eksproprieeriti ja 1949 aastal koos perega Siberisse. Sealt tuli ta eluga tagasi. Siis kandis ta juba suurt valget habet. Igal õhtul ütles ta: „Jälle üks päev surma poole...” Iseloomult ja mõttel ei olnud ta pessimist.

Vaimus oli kodus kõrge. Vanemad olid õpetajad, kes mõistsid hästi hariduse tähtsust ning olid selle omandamiseks ise palju vaeva näinud. Perekonna ümbrusringki koosnes põhiliselt õpetajatest, koolidirektoritest ja nende perekondadest: Taliverid, Noppelid, Sutid, Lepsid ja teised. Kolme esimese perekonnaga koos õppis isa eksternina Tartu Ülikoolis õigusteadust. Nad õpetasid 1935–1936. Keegi neist ei töötanud juristina ühtki päeva.

Noppel oli lõpetanud Riia Vaimuliku Seminari. Ta rääkis seminari kohta meeldejätkootliku loo. Seal oli matemaatikat õpetanud peaaegu pime vanapapi, kes oli oma õpilasi tundnud hääle järgi. Ühe noorhärja eest vastasid alati teised, tema häält ei olnud papi kunagi kuulnud. Õpperühma lõpuksam oli aga komisjoni ees. Vana oli kuulanud ja kuulanud ning öelnud: „Seda häält ma pole küll enne kuulnud!” See oli tema kui õppejõu luigelaul.

1930. aastate teisel poolel ostsid vanemad raadio. Proovipille oli mitmeid: Telefunken, Philips ja teised. Jäi Philips, elliptilise kuju ja ümara skaalaga. See tõi uudised ja muusika majja. Mäletan nende aastate lauludest „Miki läks Pühtli merele”, „Viljandi paadimeest” ja teisi, lauljatest Artur Rinnet, samuti kuulsat raadioonu Feliks Moori. 1930. aastate lõpul viidi meid vaatama

Isa Madis raadiot kuulamas 1950.

niitude-nööridega juhitud nukukudega nukulavastust Pärnu Endlas, kinos nähtutest on meeles „Lumivalgeke ja seitse põialpoissi“, „Võlur Oz“, „Tik ja Tof“, „Pat ja Patasson“.

Kodused kõne- ja arutlusteemad olid minu mäletamise järgi üsna lähedased tänapäevastele; igapäevaelu, paranormaalsed ilmingud ja muu selline. Meelde on jäänud Johansonini jutustus sellest, kuidas ta USA-s ühel udusel hommikul kalmistust mööda sõites nägi paar nädalat tagasi maetud inimese haua kohal lamava inimese helenduvat siluetti. Eriti palju arutati maaelu ja selle arendamise teemadel, kõigi juured olid ju väga tugevasti maa sees, oldi alles esimese põlvkonna linlased. Põhiaksoom kõlas „põllumees põline rikas“, inistis oli minna vanaduspõlves tagasi maale ja jätkata talupidamist. Seda ka

tehti, nii hästi-halvasti, kui kellelgi õnnestus. Palju arutati haridus- ja poliitikaasemadel, eriti elavnes see 1930. aastate lõpul ja 1940. aastate alguses.

Isa oli oma loomult pragmaatiline ja realistlikult mõtlev ettevõtlik inimene. Ega ka esimeses Eesti Vabariigis rahajõgesid voolanud, pidevalt tuli leida võimalikke sissetulekuvõimalusi, oma nišši. Puudusid puurkaevud, väikeliinide kanaliseerimist alles alustati, vähemalt Pärnus. Isa tähelepanu koondus puurkaevudele. Ta mõtles välja ja konstrueeris tolle aja kohta küllalt hea liikumistadil töötava kaevupuurimiseseadmete komplekti (jõuallikaks oli Pärnus Heitleri tehases toodetav väike paadimootor), ehitas selle valmis, palkas kaks töömeest ja alustas ettevõtjana kaevude puurimist. Tellimusi oli palju, näiteks Pärnu rannakohvik-hotell ja Rüütli tänava apteek. 1939.–1940. aastal ehitas isa veel teise kaevupuurimiseseadmete komplekti, mille tööelu jäi aga lühikeseks, sest riigivõim vahetus. Viimane töö oli kaev Nurga talus Potil, sinna jäid ka seadmed. Esimesed puurimiseseadmed transportis isa Velisele oma sõnnitallu Piprale. Mäletan, et selle jõuallika – mootori – matsime sõja ajal ajutiselt taluõue.

Isa mäletan kolme räägitud lugu.

1. Üks vanapapi oli meenutanud oma isa: „Noorpõlves vaatasin teda ja mõtlesin – lool vanamees, ei tea elust tuhkagi. Nüüd, olles sama vana, kui mina tol ajal oli, ütlen – tark vanamees oli.“

2. Hübemesse kasvanud ja pikajuukseline vana kalur räägiti kõrtsis purjus peaga pehmeks, et ta peanupp aetakse enne kojuminekut paljaks. Nii ka tehti. Kui vanamees koju jõudis, jooksis koer talle vastu. Kõik oli korras seni, kuni koer talle otsa vaatas. Koer tõmbas saba jalgade vahele, hakkas haukuma ja pidi puitu. Lõhn oli tuttav, aga välimus mitte. Vähe veel, et habet ja juukseid polnud, mask oli ees. Nägu parkunud pruun, otsmik ja lõug valged.

3. Mitukümmend tsaari piirivalvurit olid Audrus ühte tallu majutatud. Peremehele tekkis nendega mingi arusaamatus. Hommikul õue minnes leidis ta sõnnituseks, et see oli täis situtud, mitukümmend omaette hunnikut. Keegi ei teadnud, kes tegi. Peremehe pöördumisele vastas piirivalvurite ülem: „Näita, kes tegi!“ Näidata polnud aga kedagi. Ei jäänudki muud üle kui, pisar silmas, ise koristada.

Pipra-Vanatoa

Isa majandas Velise vallas Päärus Vene külas 30-hektarilist Pipra-Vanatoa talu. Seal olid sündinud ja elanud nii tema kui ka teised minu isapoolised otsesed sugulased: onud-tädid ja vanavanemad. Vanemad surid varakult, talu jäi vanima poja Mihkli kätte.

Mihkel oli väga ergu sotsiaalse tundlikkusega, mis viis ta aktiivsele osavõtule 1905. aasta revolutsioonilisest liikumisest. Järgnesid pagulaselu Soomes ja Rootsis, väljasaatmine Venemaale ja osavõtt 1917. aasta revolutsioonist. Ta tapeti Püssi mõisa ülevõtmisel 1917.

Talu pidi jääma vanuselt järgmisele vennale Jaanile, kuid tema oli ümber asunud Venemaale Moskvasse. Jaan õppis Moskvast arstiks ja töötas elu lõpuni Kuibõševi oblastis Buzuluki linnas kohtuekspertisi arstina.

Minu isa oli poegade kolmas, kõige noorem. Tema õlule langeski Pipra hooldamine. Ta tegi seda aastakümned ilma otsese juriidilise aluseta: kui Jaan Venemaale asus, Mihkel veel elas. Ajaloo edasisi keerdkäike ei osanud keegi

Pipra suvekodu
aial 1938.

Mihkel, Ain, Madis ja Liidia Aitsam Pipra suvekodu aial 1938.

ste aimata. Venemaa revolutsioon ja Eesti iseseisvusmine 1918 sulges piirid. Venemaal algas väikerahvaste tagakiusamine. Katkesid igasugused inimeste vahelised kontaktid. Need hakkasid taas hilju taastuma alles 1941. aastal.

Pipra talu asub Vigala vallas Päärdu Tallinna-Pärnu maanteel ligi 500 meetri kaugusel Päärdu sillast otse külavahetee ääres, esimene talu paremal kätt. Jõeni jääb talust 200 meetrit, Pärnuni 49 kilomeetrit.

1905. aasta jõulude ajal põletasid karistussalklased talu eluhoone koos rehealusega maha ja maja ehitati ühisabi korras uuesti üles.

Onu Mihkli naine suri märtsis 1906 pärast poeg Mihkli sünnitamist. Maha jäid äsjasündinud poeg ja kaks tütar. Lapsed võttis kasvatada minu 21-aastane isa, kes töötas juba Audrus õpetajana. Perekonna kodukoht jäi tühjaks. Seda hakkasid majandama rentnikud.

Pipra-Vanatoa kõrval on Pipra-Uetoa. Seal elas veidi eraklike inimeste perekond, kes ei käinud külarahvaga eriti läbi. Neil olnud komme mitmekesi korraga ukse vahelt piiluda, kes külatänaval liikus.

Oma perekonna suvekoduks ehitas isa Piprale püstpalkidest maja kolme toa, köögi, veranda, kuivkäimla ja teise korruse väljaehitamise võimalusega. See maja, õu suurte lehtpuudega (tammed, vahtrad, pärnad), vanad aidad ja kuurid, õunapuuaed ning Päärdu jõgi olid minu ja Aini suveparadiis.

Ega see jõgi olnud meile ainult kaldalt imetlemiseks. Mäletan, kui isa, kes oli ise kirglik õngitseja, ostis 1930. aastate esimesel poolel jõel sõitmiseks ning kala- ja vähipüügiks Ruhnu paadimeistrite käest sõudepaadi. See oli veel hiljuti Roka talus alles. Ema müüs selle peremehele, kui lõpetasime Pipra majandamise.

See paat avas meile, poistele, imetabase maailma. Päevade kaupa olime jõel, õppisime hästi tundma kaldaid ja taimestikku, jõepõhja, loomastikku, haid ja halbu kala- ja vähipüügikohti, imetlesime huvitavat kaja Päärdu silla all. Kala püüdsime õngedega, undadega, landiga. Mina sõudsin, Ain toimetas landiga.

Jõgi on madala veeseisuga paadiga sõidetav umbes kaks kilomeetrit, suurel ajal kaks-kolm korda pikemalt. Meie lapsepõlv aastatel oli Päärdu jões väga-väga palju jõevähke. Neid oleme sünninud tuhandeid. Algul, kui me veel väiksemad olime, püüdis isa neid nattadega, hiljem püüdsime juba ise isa valmistatud vähimõrdadega.

Pipra paadisadamas 1938.

Ühaette füüsiline koormus oli jõe äärde jõudmine, kuigi seda vahemaad oli ainult 200 meetrit. Tee sinna viis läbi õunapuuaia ja jätkus mööda põllu-õrva, sügisel ka kõrrepõllul. See oli rohkem sissetallatud rada kui tee. Minu kohaleasaamine oli tihtilugu tandemitöö. Eesmärk pühendas abinõu!

Ei õngega kala püüda, on vaja sööta – vihmausse. Neid kaevasime-korjasime aianast. Vaja oli laiapiilist aiaharki ja mulle madalat lehmälüpsipinki. Pinki ei saanud, et maas istudes ei olnud võimalik harki-labidat maa sisse saada. Istujad pidi tulema kõrgemalt, ülevalt poolt. Pink võimaldas maha istumata kaevamisfrondiga edasi liikuda.

Mulle meeldis füüsiliselt raske töö, näiteks küttepuid lõhkumine. Mitmel aastal (1947, 1948) lõhkusin linnakorterile talveks vajalikud küttepuid, isa aitas saagida. Nügisestel kartulivõtmistel olime Ainiga väljas nagu üks mees. Hädusega aeti vaod lahti ja töö algas...

Nagu ikka, küpsetas ema leivad-saiad kodus ise. Ise valmistati ka leivale määritav või. Kõrvalprodukti petti oli hea võileiva kõrvale rüübata. Meil

Täditütre Ainoga puid saagimas 1950.

oli klaasaknaga puitkast-võimasin, millelt käis kaas pealt ära ja tiivik sisse. Võimeister-vändakeeraja olin mina.

Sama põnev oli elu õues, aitades ja kuurides. Ühes kuuridest oli tisleri tööpink koos saagide ja muude puidutööriistadega. See oli suur meisterdamise koht, nõuannet võis ju alati isalt küsida. Mida kõike me seal valmis ei teinud, rääkimata sellest, et kuuripõrandasse sai meeletult palju naelu toksitud. Ka kergemat metallitööd sai tehtud. Mäletan, et sõja-aastatel püüdsin valmistada alumiiniumplekist ja puidust niidumasinat.

Isal olid lahtised käed. Ta tegi kõiki puu-, samuti raamatuköitmistöid (neid õpetas ta meile linnas). Ta õpetas ja juhendas meid hea meelega. Suurematest ehitustöödest mäletan hästi, kuidas me Ainiga kahekesi paigaldasime kuurida katust. Naelutasime sellele sindlikatet, mis nõudis aega, kannatust ja

hinnat. Et kaheksa-üheksa-aastastel lubatakse seda iseseisvalt teha, tähendas ka midagi. Kui seda katust näen, siis meenub praegugi, kuidas seal töötasime.

Kuuri kuuris kasvatasid vanemad ühes eraldatud nurgas igal suvel siga. Augusti lõpuks, kui pidime jälle linna kolima, kasvas see ligi 90-kiloseks, parim lihaks tegemise aeg. Igal sügisel tõi pere suure osa oma talvisest lihavarustatuna kaasa. Värsket liha söödi harva, see oli kallis. Saime tunda poodi seakasvatust ja sigadega suhtlemist. Nägime ja elasime ahastusega kaasa nende lihaks tegemisele. Aga see on ju elu paratamatu osa!

Hinnaste põnev koht oli õu vanade lehtpuudega. Imetore oli nende otsa naha. Eriti meeldis meile ronida maja ees kasvava tamme otsa. Selle oli ta isutanud oma noorpõlves. Kõige madalam, mulle paras peoga haaratav oks kasvas nii kõrget, et sain jalgrattal istudes käsi ülespoole sirutades sellest parasjagu kinni haarata. Selle tamme ja teistegi puude otsas turnisime iga päev. Haimesele oksale tuli end tõmmata puhtalt käte jõul, edasi oli juba lihtsam, sai ka kehaga toetada. Selle oksa küljes oli tore ahvi moodi kõlkuda, aga allapoole. Minu omaaegsed tugevad käed, suur kopsumaht ja hiigelsüda on aastad suuresti selle tamme otsas turnides.

Igal kevadel viidi meid Piprale ja toodi sügisel tagasi autoga. Eredalt on meelde jäänud üks sügisene linnatulek. Sõitsime üle Pärnu jõe ehitatud "nahksilla" (statsionaarne betoonsild valmis alles 1938), mis vajus nii sügavale, et auto sõitis solinal vees. Sild oli palkidest kokkunaelutatud ujuvate platvormide mitmekihiline jada, mis olid omavahel köite-kettidega kokku seotud. Loomulikult ei olnud sellise silla kandevõime kuigi suur.

Mäletan sedagi, kuidas Pärnust käisid külalised autoga. Ükskord saadeti meiega kotis sees kaasa kass, et temast lahti saada. Loom lasti enne Pärnut lahti, kuid mõne päeva pärast oli ta Pipral tagasi.

Igasuvine külaline Pipral oli kunstnik Erich Leps, suur Kalapüügihaige. Lepside pereproua Frieda (Estamite suguvõsast) oli koolis joonistamisõpetaja, kes illustreeris toredate pehmetes toonides akvarelljoonistega lasteraamatuid. Meil oli Ainist mõni aasta noorem poeg Ants. 1944. aastal evakueerusid nad Saksa- ja Ameerikasse. Ants elas ja töötas telekommunikatsiooni professorina Los Angeleses. 1990. aastate algusaastatel käis ta meil Eestis külas.

Loomulikult elasime Pipral õlg õla kõrval rentnikega. Tänu neile tutvustati meile maaelus nii vajalike üritustega nagu sõnnikuveo-, viljalõikus- ja viljapeksutalgud, samuti põllumajandustehnikaga: adrad, äkked, vedrud, traktorid, aurumasinad, rehepeksumasinad, niidumasinad, loorehad, sorteerid, vankrid. Väikesed nagamannid olid muidugi igal pool vaatamas, uurimas ja proovimas. Ükskord sai proovitud koduõlut. Sai veidi palju... Teinekord maitsesin imehead hapukoorega tehtud lehtsalatit niivõrd palju, et möödus paarkümmend aastat, enne kui ma selle söömiseks jälle valmis olin.

Ei saa üle ega ümber koertest, laste suurimatest sõpradest. Mäletan musta hallikirju Karmot, tema igakevadist rõõmustamist.

1940. aasta tõi suured muudatused Eestimaa ellu: algas punaväe sissetoomine. Mäletan seda hästi. Isa kui Kaitseliidu liige saadeti teede äärde auvalvesse, kodused arutelud muutusid murelikeks, baltisakslased kutsuti koju...

Aisa tänava karjamaapoolsesse otsa majutati rühm vene sõdureid. Praeguseeni kõlab kõrvus nende igapäevane marsilaul „Zavtra voina kak budet“ („Homme sõda kui on“). Seda hakati kiiresti parafraseerima: „Homme sõda kui on, Stalin hüppab kui konn.“ Nad marssisid palju, nii päeval kui öösel, alati täiesti kõrist lauldes.

Mureaastad, sõda

1940. aastal valmistusid vanemad Pipra majandamist enda kätte võtma, osteti hädavajalikke põllutööriistu: niidumasin, looreha, adrad, äkked, vedrud, viljasorteer ja muud. Emapoolse tädi ja tädimehega (perekond Torimid), kes Viljandimaal Oisus talu pidasid, lepiti kokku vajalike kariloomade – hobuste ja lehmade – saamise-saatmise suhtes.

1941. aastal muutus elu muutus üha närvilisemaks. Tükeldati suurtalusid, peremehi tehti kulakuteks. Nendelt rekvireeritud maid jagati uusmaasaajatele. Küla oli lõhki aetud. Sellisesse segasesse aega sattus Pipra majandamise ülevõtmine.

Juuni keskel toimus küüditamine. See oli šokk kõigile. Otseselt meie peret see ei puudutanud, sugulasi aga küll. Šiberi-teele saadeti isa venna Mihkli

vanem õde Olga oma perega (perekond Naudi): ema, isa ja kolm last. Nendad läksid Ares, pidasid seal suurtalu – Are mõisa. Olga mees sai selle aktiivse osavõtu eest Vabadussõjast. Teate nende väljasaatmisest tõi meile Piprale kätte järgneval päeval tema õde Liidia Marguste, kes oma perega (mees ja kaks last) elas Are koolimajas. Tema mees oli selle kooli juhataja. Järgnevatel päevadel ei näinud paljud kodus, varjuti.

Kõik muutus vaevalt nädal, kui algas sõda. Vene väed hakkasid taganema, sakslaste pealetung oli kiire. Juulikuu algul, vastavalt eelnevatele kokkulepetele lasti meie perega kariloomade saatmises käis ema koos minu ja Ainiga hobuvankriga (muud transporti ega telefoni ei olnud) kas Pärnus või Pärnu-Jaagupis Viljandimaale kontakti otsimas.

Tagasiteel sattusime Tallinna poole ruttavate sõjapõgenike ja punavägede kohumisele üheaegselt teele. Vaevalt olime Poti (Manni) kõrtsist mööda saanud, kui taevasse ilmus kaks neljamootorilist Saksa lennukit. Hakkasid kohumise pardarelvadest tulistama ja heitsid mõned pommid Päärdu mõisa juurde. Ema tegi ainuõige ja kiire otsuse: teelt ära, võimalikult kaugele võsa alla, ise kõhuli maha. Rünnak ei kestnud pikalt, kuid esimene kokkupuude sõjaga oli käes, kuulide vilistamist ja pommiplahvatusi mäletan tänini.

Kõik piirkonnas, kus olime meie, ohvreid ei olnud, Päärdu mõisa juures aga küll: otsetabamuse said mitu autot, pomm kukkus talumajja. Seal sai naine vanaperenaine, maja põles maha. Hiljem liikusid küla peal jutud, et see pihitsaanud ja ärapõlenud sõiduauto all olnud autosuurune tardunud hõbedatükk.

Saksa väed lähenesid kiiresti. Põgenikevoorid maanteel olid pikad, maantee külas hõljuvad tolmupilved lõputud (Eesti maanteedel mustkatet ei olnud). Saksa sõda eelvägi läbis teelõigu Pärnust Märjamaani peatumata, vastupanu ei olnud. Alles seal kohtuti hävituspataljoni, pealetung seiskus. Päeva-paari pärast laandusid sakslased Pärnuni sama kiiresti, kui ilmusid. Rinne peatus. See oli selge märk, et Pipra piirkond võib muutuda lahingute tallermaaks.

Vanemate otsus oli kiire: sakslastele järele Pärnusse. Meil oli seal ju korter. Kõikjal krabinal püüti üht-teist peita, isa jalgrattale, lapsed koos emaga vankrile, ja minema. Meiega tuli kaasa naabertalu Männiku peretütar. Lahinguline varahommikul. Roode poeni (Kaelase teeristil, neli kilomeetrit enne Pärnu-Jaagupit, pika ja sirge teelõigu algul) läks kõik vahejuhtumiketa. Kui

olime paarsada meetrit poest Pärnu poole jõudnud, isa ja naabritütar sõitsid Algratastega umbes 50 meetrit eespool, hüüdis meid poepidaja (isa tundis teda) ja hoiatas, et eespool on tee mineeritud. Eelmisel õhtul oli üks isa koon pojaga miinile sattunud. Aitäh talle hoiatamast! Tõenäoliselt päästis see meie elu: Ots ringi ja tagasi ning Kaelase kaudu Pärnusse. Sinna jõudsiime vahejuhtumiteta. See oli teine otsene kokkupuude sõjaga.

Elu Pärnus oli rahulik, Saksa väed linnas. Neid oli Pärnus kohati lilledega vastu võetud, küüditamise hirm oli veel värske. Rinne jäi paariks nädalaks seisma. Vene lennukid tegid luurelende. Meile oli tulnud Aisa tänavale ka teisi sõjapõgenikke.

Hobuse hoidmisega oli linnas muret, ei olnud ka teada, millal Päärduisse tagasi saab. Ema-isa otsustasid otsesest sõjaohust eemale minna, majutusime enne Sindit asuvasse jõeäärsesse tallu. Võõrad inimesed, kuid saime seal ühe toa kasutada. Ka selles talus ja teistes ümberkaudsetes taludes oli sõjapõgenikke.

Sakslased ostsid talu pererahvalt sea, tapsid selle kohapeal ning valmistasid malusrooga: praekartuleid sealihaga ja munadega. Imestama pani nende julgus: seatapu ja kõigi muude tegevuste ajaks hakitati püssid keset õue.

Nagu arvata võis, kindlustus punavägi sakslaste edasitungi tõkestamiseks Päärdu jõe taha. Sinna ehitati tulepesi ja vineerist kahurimulaaže. Sakslaste pealetung algas alles paari nädala pärast, seekord juba kahurväe ettevalmistava tulega. Kuidas kohapeal kõik toimus, täpselt ei tea, meie olime ju Sindilähistel. Külaelanike hilisemate juttude ja lahingutegevuse kahjude järgi oli venelaste vastupanu väike ja lühiaegne. Külaelanikest sai surma Tisleri talu vanaperenaine. Tema lasi maha saksa sõdur, kes esimesena sisenes nende õuel olevasse keldrisse, mida pere varjendina kasutas. Põletati ainult naabertalu Männiku, surma sai vaid üks vene sõdur (Pipra metsas).

Arusaadavalt ei tulnud sõjaolukorras meie perel talupidamisest midagi välja. Isa leidis kaugemate sugulaste hulgast Lepiku talust perepoeg Jaani, kes oli nõus talupidamist jätkama. Meie pere kolis Pärnusse tagasi. Kool algas suure hilinemisega.

1941. aasta suvi oli väga ilus, sügiski pikk. Talv tuli ränk. Sakslased lõdisesid oma ersatsriietes, villast neil peaaegu polnudki. Korraldati suuri villaste

meeste korjandusi Saksa sõjaväele, sõdureid paigutati perekondadesse elama. Elamine endiselt Aisa tänaval, meile majutati kaks sõdurit. Minu mälestuste järgi olid hilisemate meenutuste järgi olid normaalsed inimesed. Eestist saadeti nad Leningradi.

1944. aasta märtsiks, Tallinna pommitamise ajaks oli meie elus palju muutunud. Elasime Ringi 6 kahekorruselise puitmaja esimesel korrusel. See oli natuke halvem korter kui Aisa tänaval. Koduabiline oli vahetunud, selleks oli jäänud kõrge vaimupuudega vanemapoolne naisterahvas. Ka meie perekonna koostis oli muutunud: meie juures elas isapoolse onu Mihkli noorema tütre Lydia Marguste vanem poeg Mart, kes õppis Pärnu 1. keskkoolis. Ta oli meeliskasne, väga elav, jutukas ja ettevõtlik noormees, kes armastas enda kohta humooristlik-ironiseerivalt öelda: „Mardi jutt või kuke sitt...”

Lugesin läbi Dale Carnegie „Kuidas võita sõpru ja mõjutada inimesi”, millest sain palju mõttematerjali.

Tallinna suuropommitamise ajal 9. märtsil 1944 oli õhuhäire ka Pärnus. Räägiti, et uua lennukid olevat pöördunud Pärnu suunale. Seekord siiski ei pommitatud. Põleva Tallinna ja valgustuspommide valguse kuma oli aga hästi näha. Hästi oli kuulda ka õhutõrjekahurite laske- ja pommide lõhkemismüra. Meie lähim varjend asus Pärnu Ühispanga hoone keldris, seal me olime.

Tallinna pommitamine oli niivõrd hirmutav, et selleks õppeaastaks koolid sulleti. Alustati tsiviilelanikkonna, eriti laste evakueerimist linnadest maale. Enalugu pidime jääma mõneks nädalaks. Kuna meie sugulased (perekond Marguste) elasid Ares ja Are mõisa maja (Naudide kodu) oli tühi, siis viis Lydia saadetud hobuveok meid Are mõisa. Veetsime seal mitu nädalat, ootades Pärnusse tagasipöördumise luba. Seda aga ei tulnud ja tuli Piprale koju. Lepiku talu perepoeg Jaan tuli hobuveokiga järele. Ta oli ostanud hobu Tallinnast endise voorimehehobuse. See oli selline jäärapea, et ei liikunud sammugi, kui keegi rohututiga ees ei käinud. Teine võimalus teda liikuma saada oli sõdamest peksa anda. Nii aeglaselt ei olnud me kunagi Arest hobuveokiga Piprale sõitnud.

1944. aastal tugevdasid venelased rinnetel survet, Narva rinne aktiveerus. Hinn ja päevad oli sealt kuulda lahingumüra. Minu mäletamise järgi käis Jaangi Narva rindel ära. Venelaste katjuušasid kutsuti saksa poolel lehmadeks, kuna nende lahkemüra meenutanud loomade häält. Neid kardeti, kuid räägiti, et

hüppa kiiresti mürsu lehtrisse.

Sõjategevus ägenes. Juba enne Tallinna langemist algas saksa vooride katkematu liikumine Pärnu suunas. Piki jõekaldaid liikusid granaatide ja muu lõhkeainega kalapüüki harrastavad sakslaste rühmad, sama kordus natuke hiljem venelastega. Isa kui saksa ja vene keelt oskav koolipapa käis neid manitsemas. Enamasti aitas.

Olukord muutus keeruliseks. Oli selge, et sakslased lähevad, kuid kuidas, kust ja millal ilmuvad Vene väed, kas lahinguga või ilma, oli teadmata. Metsad olid Saksa armeest deserteerivaid mehi täis, nende kojuminek kestis pärast Vene vägede saabumist veel pikka aega. Paljud otsisid tsiviilriideid, süüa, pääsu üle jõe. Abi osutati neile palju. Kord, kui isa aitas kaht meest paadiga üle jõe, oli üks neist oma revolvri sinnasamasse jõkke visanud. Sakslastel polnud eriti aega neid mehi metsadest otsida, venelased tegelesid sellega tõsisemalt: alatasid toimusid ümberkaudsetes metsades haarangud.

Viimased päevad ja ööd enne venelaste tulekut olid kõige närvesöövamad. Keegi ei julgenud kodus ööbida. Seda tehti metsades, kraavides. Meie pere ööbis Pipra talu ja jõe vahelises kraavis. Pealelõunal lasti õhku Pärnu sild, mürakas ja suitsusammas olid hästi kuulda-näha. Pärnu põles. Viimasel ööl põlesid „jõulupuud“ (langevarjudega valgustuspommid) kõigis neljas ilmakaares. Õnneks vandalismi ei esinenud.

Vene vägi saabus nagu suur-suur roomav madu idast, läbi Velise, ja liikus edasi läbi Vigala Virtsu suunas. Sellest väegruppeeriingust olid ka need kaks sõdurit, kes käsigranaadiga ähvardades minu suure kolmerattalise kaasa viisid. Lahingud liikusid läände, Saaremaale. Sealtpoolt hakkas kõlama lahingumüra, sinna lendasid iga päev Vene pommitajad.

Sõjategevuse tõttu hilines koolitöö algus. Isa käis enne seda mitu korda Pärnus olukorraga tutvumas ja meie ümberasumist ette valmistamas.

Olime ilma jäänud oma elamispiinnast Ringi tänaval. Kohalikud võimud paigutasid meid juurdemajutamise korras aadressile Aia 7 ühte alumise korruse korterisse. Mansardkorrusega kahekorruselises puitelamus oli algselt olnud viis-kuus korterit. Nüüd elas enamikus korteritest mitu leibkonda, palju erinevaid inimesi. Markantsematest võiks nimetada Lia Laatsi (neil aastatel,

Aia 7 Pärnus 1946.

Isa ja ema elas Pärnu teatris Endla) koos Kalju Vaha (tema esimene abikaasa - samuti näitleja, suurepärane koomik), laste ja emaga. Majas elas ka kogu maakonnas tuntud kaardimoor.

Teatritööst korterist anti meile kaks tuba, teine neist läbikäidav. Kahes omaette tuppa jäi kolmeliikmeline Saapaste pere: ema ja kaks umbes aastevanust last, pois ja tüdruk. Nende elamispinda vähendati. Nad ei saanud oma korteris või sealt välja, läbimata üht meie tuba. Köök ja kuivkäimla olid ühised. Meil oli üks omaette tuba, õnneks suur – 20 m².

Magamis- ja õppimiskohtade puudus oli suur. Lisaks Mart Margustele tuli Pärnusse ka kooli ka tema vend Anti. Aga häid lambaid mahub alati palju rohkem! Magamiskohtade kitsikust leevendas see, et meie ainsa mitte-läbikäitava toa kõrval oli meie kasutuses 2,5 x 2,5 m põrandapinnaga ilma akende ja ruumi panipaik või kamorka. See läks käiku kui magamistuba.

Järgnevatel aastatel teravnes probleem veelgi. Vanemad olid sunnitud välja-

saatmise vältimiseks Viljandimaalt ära tooma ema õe perekonna (Torimid). Nende kooliealised lapsed Aino ja Arnu jäid samuti meile elama. Kokku oli meid siis kaheksa hinge. Keset suurt tuba oli ümmargune laud, mille ümber mahtus palju hädalisi. Kušett, millel mina magasin, asetses selle laua suhtes radiaalselt. Magasin, jalad laua all.

Maja oli vana ja rotte täis, märkimisväärselt palju oli neid köögis. Seal sai vahetevahel peetud rottide tapatalguid.

Koolid alustasid 1. oktoobril 1944. Vanemad jätkasid õpetajatena: isa Pärnu 3. mittetäielikus koolis ja ema Pärnu käsitööstuslikus koolis. Meie Ainiga alustasime uues koolis: Pärnu poeglaste gümnaasiumi (reaalkool, hiljem muudeti Pärnu 1. keskkooliks) 7. klassis. Avati kaks paralleelklassi. Algselt jätkas kool tööd oma sõjaeelsetes ruumides Aia tänava alguses. Kahjuks mitte kaua. Pärnusse hakati looma vene kooli, millele oli vaja ruume ja 1945. aasta sügisel hakkas poeglaste gümnaasium jagama ruume tütarlaste gümnaasiumiga (hilisem Lydia Koidula nimeline Pärnu 2. keskkool) Kuninga tänaval. Seal me keskkooli ka lõpetasime. Koolide jagunemisel poiste ja tüdrukute kooliks oli väga sügav tähendus. See distsiplineeris vastastikku erinevast soost õpilasi ja poisid said klassis rahulikult tööd teha, ei olnud vaja tüdrukute ees veiderdada.

Pärnu poeglaste gümnaasium oli vana, sügavate traditsioonidega kool. Põhikaader: direktor Rudolf Kabin (ka keemiaõpetaja), õppealajuhataja Kaljo (ka vene keele õpetaja) ja paljud õpetajad: Villem Nano (matemaatika), Mälik (loogika, psühholoogia), Mihkel Linnolt (matemaatika, füüsika), Ilse Erm (eesti keel), Karl Oglas (loodusteadus), Linda Pais (saksa ja inglise keel) olid vana kooli inimesed, kes suuresti kasvasid oma hea kasvatusel, kultuursuse ja intelligentsusega ning olid õpilastele eeskujuks.

Meie klass oli esimene, mille klassijuhataja Ilse Erm oli. Olles poeedihingega näitleja ja heade lavastajavõimetega inimene, meeldis talle valmistada ette suuri ja võimsaid lavastusi, näiteks „Lembitu“. Kuna meil oli poistekool, värvas ta vajalikud naisnäitlejad tütarlaste gümnaasiumist. Teda jätkus kahele koolile. Ta oli meie õpetajatest viimane, kes suri (2003). Käisime 12 mehega matustel.

Poiste suur sümpaatia oli temperamentne ja terava keelega saksa ja inglise keele õpetaja Linda Pais. Tema neiupõlvenimi olevat olnud Kont. See nimi

Perekond Pärnus Aia tänava korteris 1948.

Mihkel, Madis, Liidia ja Ain Aitsam.

oli lõputute väärarusaamade ja naljade allikas.

Klassi koolikäimine jätkus kätteõpitud mustri järgi, mina ikka oma kolme-talaliga. Keegi vanematest või Ain või tema koos klassikaaslastega lükkas mu koolimaja. Seal tõsteti mind kahe mehe jõul esimesele korrusele, kus oli õpetaja ruum. Võimlemistundide ajal jäin üksi klassiruumi. Klassikaaslased suhtusid minusse heatahtlikult, kui vaja, siis aidati alati. Koolis olin ma „Aini tüdruku“.

Klassis oli ka oma viguri- ja trikimees, õpetaja Paisu nimekaim. Õpetaja Pais oli tal pidevalt hammaste vahel, kuid mitte ainult tema. Nooremklassides meeldis talle väga minuga puselda, mind krasata. Olin temast suurem ja füüsiliselt märksa tugevam. Meie kokkupõrked lõppesid alati minu kasuks. Tema koolitee möödus kaks korda päevas piki Aia tänavat meie akende all, hommikul kooli, õhtul koju. Siis pakkus talle suurt rahuldust õpetajaperet (ta oli isa õpilane olnud) kiusata: aknaluuke mürts! ja mürts! lahti!

Mina Ala tänava korteris 1948.

Keskkooli klassis 1948.

Keskkool on läbi 1949. Olen esimeses reas vasakult teine.

Õppeedukuse poolest olin keskmiste hulgas, kaheksandas klassis ähvardas mind saksa keeles esimese veerandi kokkuvõtteks hinne kaks. Isa otsis üles ühe noorpõlve võõrkeeletõpetaja Blumenfeldi (umbes 70-aastane). Temast sai meie kodutõpetaja. Tulemus oli hea: saime Ainiga mõlemad saksa keeles järel alla. Ain, kes oli minust usinam, sai ka inglise keeles põhja kätte.

Meie lend lõpetas Pärnu 1. keskkooli 1949. Lõpetajaid oli kahe klassi peale kokku 43 noormeest. Nendest jätkasid teaduseteel Ain Aitsam – füüsika-matemaatikadoktor, professor; Karl Kull – professor, onkoloog; Toomas Kallane – füüsika-matemaatikadoktor, professor; Heino Siigur – õigusdoktor, professor; Rein Virkus – pedagoogikakandidaat, professor; Rudolf Karelson – bioloogikandidaat, eesti õigekeele seletussõnaraamatu koostaja ja toimetaja. Hago Hübusest sai karikaturist.

1949. aasta märtsis toimus küüditamine. Meie klassist viidi kaks poissi. Nad mõlemad tulid Siberist eluga tagasi, olid vaatamata raskustele omandanud kõrghariduse.

Kolimine Tallinna

1951. aastal halvenes perekonna majanduslik olukord järsult, kõik mured kuhjusid ema õlgadele. Isa oli ületanud pensioniea piiri ja pidi poliitilise surve tõttu koju jääma. Ta oli kuulunud Kaitseliitu ning saanud 1938. aastal presidendilt teenete eest Kotkaristi raudristi. Pensioni talle ei makstud, süüks omaaegne kuulumine Kaitseliitu. Isale oli see suur psühholoogiline löök. Ta oli teinud õpetajana ausalt oma elutöö. Vanaduses aga pane lihtsalt kõrvad pea alla ja mine igavestele jahimaadele, tehtud tööd ei hinda enam keegi, sa ei ole kellelegi vajalik. Tulemuseks oli teisese diabeedi kiire teke. See lühendas tunduvalt tema elupäevi.

Mina olin samuti ülalpeetav, isegi invaliidsuspensionini ma ei saanud. Nõukogudeaegse sotsiaalhoolekandeseaduse järgi hakati eelneva tööstaažita I ja II grupi lapseeas invaliididele invaliidsuspensionini maksma alates taotleja 16. eluaastast. Järgnevatel eluaastatel lisandus kohustuslikuna tööstaaži nõue aastates, selle suurus sõltus taotleja vanusest. Mina seda ei teadnud ja olin õige aja maha maganud. Invaliidsuspensionäriks sain ma, kui mälu ei peta, pärast kaheksat aastat tööd.

Ain õppis edukalt Tallinna Polütehnilises Instituudis vesiehitust. Ta elas emapoolse sugulase Marie Ratassepa juures Tartu maanteel (üks pisike tuba kahe inimese kohta). Temast perekonna materiaalsel toetajat ei olnud, pigem vastupidi.

Mis liig, see liig. Perekonna kulude minimeerimiseks oli ainult üks võimalus: kolida Tallinna.

Ettevalmistused algasid juba kevadel. Tähtsaim oli leida elamispind. Omaette korterit saada oli võimatu, sest me ei kuulunud sellisesse elanikkonna-gruppi. Ka Pärnus ei olnud meil omaette korterit, elasime ju Aia tänaval ühis-korteri kahes toas. Võimalik oli vaid elamispinna vahetus. Ajalehekuulutusele tuli ainult üks-kaks vastust, nendest parim oli ühetoaline läbikäidava kööbiga (WC koridoris) korter Tallinnas Luise tänaval kahekorruselise puitelamu esimesel korrusel. Vahetasime, kuigi ruumi oli poole vähem.

Enne lahkamist olime omaette. See andis võimaluse vahetada edasi, suure- ja vastu. Elasime seal lühikest aega, üks-kaks kuud.

Laise tänav korter õnnestus vahetada Järvele (Laine 7) endise Lutheri kiriku kahekorruselise korteri kahe toa vastu teisel korrusel, rõdu ja aknad ühisele maantee poole. Vannituba ja improviseeritud laevapliidiga ühiskööki vahetasime teisele korrusel, esimese korrusega ühine WC teise korruse koridori (180 kraadi) esimesel kolmandikul. Järgnevatel aastatel ehitasime ka vannituba. Teisel korrusel oli veel üks omaette tuba, milles elasid järjekorras vene ohvitserid oma perega, kolmandal korrusel oli samuti omaette tuba. Aias oli roosade vesiroosidega tiik, mis talveks laudade ja roomattidega kinni kanti, ning vastu Pärnu maanteed vana kuur-ponitall. Ehitasime selle kaudu minna minu auto garaažiks tagurpidi väljasõiduga (35 m) vastu tõusu Pärnu maanteele. Selline kas või tuulevari oli 1950.–1970. aastatel ülimalt vajalik neile, kes pidid talvel liiklema. Puudusid vajalikud mootoriõlid ja kogu vajadus käivitamist hõlbustav tarbekeemia, samuti ei olnud automootorite konstruktsioon nii kaugele arenenud (puudus sissepritse), rääkimata paljude detailide kvaliteedist.

Kas 1953. või 1954. aasta talvel olin hädas mootoriga. Käivitub, kuid tööle ei läinud. Vahetasime kogu süüte-toitesüsteemi mitmekordsele kontrollimisele ja teha midagi. Lõpuks, kui hakkasin toititorustikku samm-sammult uurima, leidsin, et bensiinipumba ees oleva kummivooliku sisekiht oli üles sulanud. Kui mootor käivitus ja voolikus tekkis imemine, oli pehme „kork“ kohe ees.

Laine 7 oli ehitatud vertikaalselt jaotatud kaksikmajaks. Kui meie sinna kolisime, oli seal juba viis korterit. Meie allkorrusel elas omaaegse ministrite nõukogu sekretäriadi töötaja Mäe (mees oli olnud Eesti Korpuse kahurväe polkovnik, langes sõjas) oma kahe tütreaga, vanem oli marksismi-leninismi õpetanud, noorem kommunaalministeeriumi sekretär. Meie kohal kolmanda korruse ühetoalises korteris elas üksik vanatädi, lätlanna. Tema jõudis oma apartamenti meie köögi kaudu. Maja teises, linnapoolses otsas elas esimesel korrusel vana napsulembeline aiandushull lihttööline oma naise ja tütreaga ning teisel korrusel perekond Tulviste: ema, isa, poeg ja tütar. Mees oli Eesti Korpuse major, Tondi sõjakooli lõpetanud Eesti kaitseväge kaadrisõjaväelane. Pärast sõjaaastatel töötas ta kaubanduses, naine oli Tallinna Polütehnilise Instituudi õhtuse osakonna sekretär. Nende poeg on professor Peeter Tulviste,

liti Katrin sai kinoalase hariduse ja töötab Eesti Televisioonis. Intelligentne perekond.

Peeter Tulviste isa päästis ühel pimedal talveõhtul Aini röövli käest. Ain tuli instituudist loengutelt. Röövel oli end talle juba nähtavasti Järve jaama sappa võtnud ja otse kodumaja ukse ees ründas selja tagant. Tulviste juhtus seda nägema ja ründas omakorda röövli. Viimane sai üsna mitu mehist maha ja kadus vaikides.

Mäletan umbes 1950. aastatest, kuidas Pärnu poolt tuli sõjaväe maastiku autode kolonn, mis peatus otse meie akende vastas metsa veeres. Ohviterid väljusid, läksid metsa alla jalgu sirutama. Ühel nendest oli pagunitel ainult üks suur viisnurk – marssal. Kiiresti heideti talle telkmantel õlgadele. Hiljem oli kuulda, et Žukov oli Tallinnast läbi sõitnud.

Mööda Pärnu maantee ja Ülemiste järve vahelist metsavööndit liikusid nõukogude tankid iga päev Tondi kasarmutest Männiku tankodroomile ja tagasi. Sinna oli suur tee sisse sõidetud.

Pere oli nüüd jälle koos. Ain jätkas õpinguid polütehnilises instituudis, ema asus tööle eesti keele õpetajana 8. kooli Mooni ja Endla tänava nurgal (praegu Endla 59). Kodus olime isa ja mina. Majanduslik seis ei olnud kiita. Isa otsis jõukohast tegevust, leidis majahoidja koha kohalikus majavalitsuses.

Ka minul tuli leida võimalus edasi liikuda. Isegi kui majanduslik olukord oleks võimaldanud, poleks olnud edasiõppimine enam nii kerge: keskkooli lõpetamisest oli möödunud kolm aastat, olin palju unustanud ja mis peaaegu võõrdunud õppimisest.

Hakkasin tegutsema töölemineku suunal. See ei olnud kerge. Olin ju kahe kärguga lühikesi maid liikuv invaliid, noor inimene, kes isegi ei teadnud, mida tahta ja milleks ta võimeline on (kooliajal oli minu eesmärk õppida arstiks). Ka siis olid samasugused tõukereaktsioonid raske või sügava puudega inimeste töölevõtul nagu praegu. Võib-olla oli 1950. aastate algus veidi kergem. Sõjaast oli möödunud ju alles kuus-seitse aastat, maa oli sõjainvaliidide täis. Ega nõukogude võim neid eriti armastanud, kuid üks hea asi tehti ära küll: asutati invaliidide kutsekool Turu tänaval. Esimese paarikümne aasta jooksul said sealt väga hea tööalase ettevalmistuse koosnerid, rätsepad, raadiotehnikud, raamatupidajad, kellassepad ja teised, kuid siis kasvas bürokraatia üle pea ja kool muutus 1980. aastatel rohkem sotsiaalhoolekandeasutuseks.

Tööelu algus

1952. aasta märtsi algul leppisin kokku ühe kellassepaga, et lähen tema juurde õpilaseks. Ent mõni päev enne seda võttis mu 17. märtsil 1952. aastal Eesti NSV Põllumajandusministeeriumi Tallinna Remonditehase tehase aadress Kadaka tee 4, praegune Mustamäe tee 6, 6b ja 8) tehnikatehnikate osakonna juhataja Umalas, heatahtliku olemisega 50–55-aastane sarvsaamidega prillidega kõhnem brünett mees. See oli suur juhuse kokkuminek, et ma tema ette jõudsin. See määras minu edasise elukäigu mitme aastaks, võib öelda, et kogu eluks. Nähtavasti meie „keemia“ klappis. Palk oli ülimalt väike (360 rubla), võrdne koristaja omaga, kuid alati pidi raha kõige tähtsam.

Alustada tuli väga lihtsast tööst: kalkeerimisest. Mis imeasi see kalkeerimine oli, teavad praegu vähesed. Konstruktorid ja tehnoloogid joonistasid masinatehnikud joonised vatmanile pliiatsiga. Need tuli kopeerida kalkale reisiladri (joonistule) ja tušiga. Igavavõitu ja nüri. Vajalik oli see kahel eesmärgil: et jooniseid oleks võimalik tolleaegse tehnikaga paljundada ja et paljunduskõlblik joonistul jääks arhiivi.

Tolleaegne paljundustehnika võimaldas teha koopiaid ainult läbipaistvalt ploomist (kalkalt). Ka koopiate tegemine oli minu kohustus. Töö käis väga primitiivselt, vähemalt selles väikeettevõttes. Oli valmistatud avatava kaanega, klaasiga kaetud 90 x 140 cm puitkast (kõrgus umbes 25 cm), mille põhil oli täis päevavalguslampide torusid. Klaasile asetati kalka, mis kaeti valgustekoopia valmistamiseks vajaliku spetsiaalse punakat tooni paberiga, mis kaanega kinni ja valgustati kindel arv minuteid. Seejärel pandi paber kasti, mis kiirguse aurude kätte ilmuma. Oli kõik. Produkt lõhnas vägelt nagu päev.

Tehas asus põhiliselt kolmes hoones: E-kujulises peamajas (väliskuju säilitanud siiani) olid põhilised tootmistehhikud ja administratsiooniruumid; valu- ja vähesel määral alumiiniumivalu) oli eraldi korpus tagaõues; tehase oli tehase värava kõrval (avanes Kadaka teele).

II-kujuline kahekorruseline peakorpus paigutus pikemat külge pidi riiki Kadaka teega, fassaad lõuna suunas. Tehase administratsioonile oli ehitatud välja Kadaka tee poolse tiiva teine korrus ja pool pikemast lõunapoolsest tiivast (esimesele korrusele jäid abitootmised: instrumentaaltsehh ja muud). Teise korruse ülejäänud ruumides asus ühiselamu.

Tehnikaosakond paiknes lõunapoolsetes nurgatubades vastu Kadaka teed. Administratsioon oli eraldatud ettevõttest lukustatud uksega, mille võtmed olid allkirja vastu välja antud juhtivtöötajatele. Nemad pääsesid oma ruumidesse esimese korruse uksest korpuse keskel. Töölised ja tsehhide juhid pääsesid tehase territooriumile, ja vastupidi, üldpääsla kaudu.

Ettevõtte oli väike. Väike oli ka tehnikaosakond, viis-kuus inimest. Peale Umalase mäletan eelmisel kevadel Tallinna Polütehnikumi metallide lõike-tööstuse eriala lõpetanud noori tehnikuid: natuke enesesse tõmbunud Herbert Kotkast, malbe olemisega Allan Õunapuud ja ennast väärtustavat Johannes Pedarit (esimene Harju-Koselt pedagoogi perekonnast, teine Lääne-Virumaalt). Eriti sõbrunesin Allan Õunapuuga. Nendelt poistelt oli mul palju õppida.

Pedari näitas mulle kiiresti koha kätte. Mida sina oma keskharidusega mõtled endast kujutada, meie oleme oma kesk-eriharidusega peajagu targemad?! Olen talle selle eest tagantjärele väga tänulik. See ärgitas mind õppima, kõditas enesehinnangut. Selleni kulus veel paar aastat, enne tuli tööga jalad maha saada.

Kõrkus ei tee haritud inimesest spetsialisti. Nägin, kuidas tehasesse tuli tööle äsja tehnikumi lõpetanud noormees. Tal tekkis üsna kiiresti terav tööalane konflikt ülemusega. Nimelt leidis ta, et tema kui eriharidusega spetsialisti seisukohad (asi puudutas mingit konstruktsiooni) on õigemad kui ülemuse omad. Lugu lõppes tema vallandamisega tolleaegse tööseadusandluse kõige karmima ja väga harva kasutatava punkti – tööga mittetoimetulek – alusel. See nullis ka õpitud eriala.

Mõistes minu erilist vajadust auto järele, tegi direktor Gustav Metus mulle erandi, lubades hoida Moskvitš 401 tehase territooriumil kohe värava kõrval, valve silma all. Tänaval parkimise võimalus puudus. Tehasel oli ainult üks sõiduauto, vana trofee BMW, seegi direktorite käsutuses. Üsna kohe tekkis mul ka „ühiskondlik kohustus”: hakkasin abistama tehase raamatupidajaid riigipangast palgaraha toomisel. See abi kestis kuni minu lahkumiseni tehase

1961. aasta veebruaris.

Gustav Metus võttis oma tööd väga tõsiselt. Pärast tööaja ametlikku lõppu käidis ta tihti tundide kaupa ühest tsehhi otsast teise ja mõtles: „Minu eluamist mõnda ei tõstnud ta häält. Ta oli punaka ümara näoga väheste hammaste Venemaa eestlane, hariduselt metallurg, töötanud julgeolekus. Tema oli tehase laboratooriumi juhataja.

Algaastatel, kui mina tehasesse tööle läksin, oli peainsener Selberg.

Tehas tegeles traktorimootorite kapitaalremondiga, lisaks valmistati autode- ja traktorite kepsu- ja raamlaagrite (babediitsaalede) töötlemiseks treipinke URB, samuti hülsi kolvikomplekte sõjaajal Ameerika abiga NSV Liitu toodud mootoritele diiselelektrijaamadele McLaren. Nii malmhülsid, kolvirõngaste ja muud kui ka alumiiniumkolvid valati oma valukojas.

Enne saamist elasin sisse metallide lõiketööstusesse, omandasin masina- ja mehaanilise tehnilise joonestamise, õppisin tundma konstruktsioone, tehnoloogiat ja normeerimist (tehnoloogilistele protsessidele kuluvate tehniliselt põhjendatud ajanormide väljatöötamist), samuti trükiste koostamist-toimetamist. Kaks aastat pärast tehasesse tööleasumist tuli mul koostada ja trükiks anda valmista pingi URB tehniline pass ning kooskõlastada selle väljaandmist riigivõimuga. Koos teadmiste kasvuga laienesid tööülesanded: hakkasin tegelema üksikdetailide tootmistehnoloogia väljatöötamisega, selleks vajalike trükiste konstrueerimisega. 1. septembril 1953 viidi mind üle remondi-mehaanika tsehhi konstruktoriks. Elu läks huvitavamaks, palka tuli juurde, sai selge-riiki haridustee jätkamise vajalikkus ja möödapääsmatus. Selginesid ka oma võimed.

Direktor Gustav Metus oli ettevõtlik, otsiva vaimu ja laialdase tutvusring-konnaga metallurg. Seetõttu on mõistetav tema püüdlus kujundada remondi- ja traktorite turuliitumikke (survevalumeetodil valmistatavad gaasi- ja veevärgi- ja muud keermestatud liitmikud) valmistavaks ettevõtteks. Tehasel oli selleks ehitatud oma valukoda, samuti oli survevalu kogemus. Sellest ei tulnud aga midagi, kuigi enamik survevalu vorme tehti ka valmis.

Enimene katse oli kujundada tehas ümber radiaalpuurpinke valmistavaks ettevõtteks. Tootmiseks ettevalmistatava radiaalpuurpingi (puurite kuni 35 mm) joonised toodi mingist Odessa instituudist. Kogu tootmistehnoloogia

koos rakistega tuli Tallinnas ise välja töötada ja valmistada. Selleks oli vaja laiendada tehnilisi teenistusi (konstruktsiooni- ja tehnoloogiaosakond), värvata täiendavalt oskustöölisi, muretseda uusi seadmeid. Oli vaeva, mis oli, kuid esimene puurpink pandi kokku. Tehnoloogia ja põhilised rakised saadi valmis. Eet seegi töö osutus üleliigseks.

Kolmandaks, seekord õnnestunud katseks osutus tehase ümberkujundamine Tallinna Ekskavaatoritehaseks (nimetati ümber 12.06.1956). Konstruktsiooni töötati välja Kiievi rootorekskavaatorite tehase spetsiaalses konstrueerimisbüroos. Seal konstrueeriti tootmisele tulev paljukopaline tranšee-ekskaator ETN-142, mis oli mõeldud melioratsioonitoru- ja kaablikraavide kaevamiseks.

Vaatamata kogemustele radiaalpuurpingi tootmistehnoloogia väljatöötamisel ei sujunud ekskavaatori tootmisse juurutamine kergelt: ekskavaatori konstruktsioonijoonistes oli palju vigu ja ebatäpsusi, ei jätkunud tootmisvõimsusi ja vajalikul tasemel insenertehnilisi töötajaid. Tootmisvõimsuste laiendamiseks liideti tehasega naabruses asuv Eesti NSV Sovhooside Ministeeriumi Tallinna Autode ja Traktorite Remonditehas.

Tehas arenes. Ehitati tootmiskorpust. Tehase juhtkond täienes kolme võimeka juhiga: peakonstruktor Eugen Soonvald (Tallinna Polütehnilise Instituudi masinaehituskateedri juhataja), tema asetäitja Artur Veisserik ja peatehnoloog Karl Raidma (nendest tuli mul koos töötada Karl Raidmaga peatehnoloogi osakonnas). Eugen Soonvald tõi tehasesse aastatel 1956–1957 suure hulga alles õppivaid masinahituse eriala üliõpilasi: T. Klementi, E. Mark, K. Sipp, H. Viirik, E. Tõugu, V. Krause, H. Hunt, P. Treier, A. Suurpere, M. Nõmmik. Ekskavaatoritehasest sai Tallinna Polütehnilise Instituudi masinaehituskateedri üliõpilaste praktikabaas, neist üliõpilastest kujunes spetsiaalse konstrueerimisbüroo põhikaader. Kiiresti kasvas üles noor võimekas inseneride põlvkond.

Eriti tahaks esile tõsta Artur Veisseriku (1907–2001), suurepärase inimese ja noorte inseneride tõelist mentorit, keda kõik mäletavad ja austavad kui suurt eeskuju ja sisulist juhti. Ta oli alati rahulik, tasakaalukas, heatahtlik ja abivalmis, kunagi ei keeldunud abist ja mõtles kaasa. Ta oli väga tugev insener, tehase sisuline peakonstruktor ja noorte inseneride kasvataja. Insenerikutse oli ta omandanud 1933. aastal Tallinna Teknikumis. Hiljem sai ta selle tunnistuse

1933. aastal Tallinna Polütehnilise Instituudi inseneridiplomi nr 13.

1944. aastal töötas ta praeguse trammi- ja trollibussikoondise peainsenerina, tehnilise juhina. Ta arreteeriti ja saadeti tribunali otsusel Siberisse sunnitööle. Tagasi tagasi tuli 1954. Tallinnasse talle elamisluba ei antud, sest tal ei olnud passi, mille said nendel aastatel ainult linnakodanikud, nii pidi elama ühepöorsel linna. Elaski Aegviidus, ehitas sinna maja. Oli julgeoleku pideva surve all, „saba“ kõndis taga. Kuidas direktor Metus ta leidis, ei tea, kuid misel päeval ta tehases oli. Metus kui endine (kindlasti ka tolleaegne) sõjaväeline KGB kõrgem ohvitser tundis ülihästi mängureegleid ja piire, tal oli hea tundejuht ja ta suutis asjaajamist vajalikus suunas mõjutada, vastutust võtta. Tema sellela oleks Veisserik vaevalt seda ametikohta saanud.

Tema staatus peakonstruktori asetäitjana oli ülimalt keeruline. Kõigil nõukogusaastatel ettevõtetel oli kaht liiki toodangut: rahu- ja sõjaegne. Viimast oli Veisserikul sageli käia Moskva peavalitsuses kooskõlastamas. Tema ainus dokument – Siberi vangilaagris väljaantud endise vangi tõend – ei lubanud hotellidele isegi läheneda. Nagu ta ise hiljem meenutas (käisin 1990. aastal Aegviidus külastamas), visati see laias kaares tagasi. Ainuke võimalus oli ööbida Kaasani vaksali puupingil. Päeval istus polkovnikute ja kindralitega ühise laua taga, kus peeti aru ekskavaatori kõlblikkusest sõjaaja tingimustes, ja öösel...

Tema noorpõlvest ja Siberi-aastatest on Artur Veisserik kirjutanud mälestustamatut „Ma armastasin Eestit“.

Õnnelised võimekad insenerid võtsid tranšee-ekskaatorite konstrueerimise ja juurutamise enda kätte. Kiiresti kujunes välja NSV Liidu oma ekskavaatori juhtiv tehase, mille toodang ei olnud võõras Euroopas ega kaugemalgi.

Mäletan aega, kui Kiievis kõrghariduse omandanud Emil Šknevski (üliharuldane, heatahtlik, alati naeratav, veidi lõkkispäine brünett noormees) tuli tehasesse. Sõbrunesime kiiresti, arutasime igasuguseid elu- ja maailmaprobleeme. Rahvuselt oli ta Ukraina juut. Algul rahvusküsimustes väga vaadeldav, aga ainult seni, kuni leidis Tallinnast ühe venelannast nooriku ja kirjutas sellest koju vanematele. Ema tuli kohe lennukiga ja Emil läks koju, mida veel pikendati. Tagasi tuli ta juba abielumehena. Kiiresti sai temast tehase peainsener.

Enamasti suure praktikaga pingitöölisi edutati: koopteeriti tehnoloogidene tööle peatehnoloogi osakonda: Edgar Aasa, Elmar Kanne, Jüri Tamm, Kalju Pürit ja teised.

Minu mäletamist mööda viidi Metus 1957. aastal üle ENSV Rahvamajanduse Nõukogu Masinaehituse Valitsuse juhatajaks. Ta võttis kaasa ka Umalase

Ekskavaatoritehase instrumentaaljaoskonnas töötas tehnoloogi ja meistri Ants Lõhmus, kellega koos õppisime Tallinna Polütehnilise Instituudi õhtuses osakonnas. Tema lahkus Pöögelmanni tehasesse.

Värvika inimesena on meelde jäänud Valdur Muruste, kes oli ekskavaatoritootmise algaastatel metallkonstruktsioonide osakonna juhataja. Teda oli õnnistatud „suure suuga“. Kord oli ta sattunud seedehäiretega nakkushaiglasse, kus talle tehti pärasoole sisevaatlust peeglitega. Tema küsinud: „Kas hambad päistavad?“

1950. aastate keskpaiku toimus suurüritus: parteitöötajate üleliiduline värbamine-saatmine kolhooside-sovhooside esimeesteks-direktoriteks põllumajanduse tugevdamiseks. Suunatavatele korraldati mitmekuuline ettevalmistav koolitus ja maksti toetust. Tehase partorg, põline linnamees läks samuti, sattus Kilingi-Nõmme kanti. Heinaajal, mõni nädal pärast tööpostile asumist ilmus vabariiklikus ajalehes negatiivse alatooniga artikkel tema võhiklikkusest. Nii tugevdati kolhoose.

Lugesin teist korda läbi mulle lapsepõlves sügava mulje jätnud Dale Carnegie raamatu „Kuidas võita sõpru ja mõjutada inimesi“ (kuulus keelatud raamatute nimekirja), mille sain ühelt töökaaslaselt.

1956. aastal vahetasin autot. Eelnenud suvedel olin teinud Moskvitšiga ringi peale Eestile, käinud Leningradis, Karjalas ja Lätis. Silmapiir oli avardunud, nähtud-kogetud palju. Oli vaja suuremat autot, et teha pikemaid automatkasid ja kus oleks võimalik ööbida. Pobeda esimeste seljatugi oli tervik, mida sai kergelt alla lasta. Tekkis suurepärane tasane magamisase kuni kolmele (!) inimesele.

Vahepeal (1950–1956) oli autode kättesaamine muutunud keerulisemaks, oli tekkinud nõudmine. Pobedade ostujärjekorra pikkust enam ei mäleta, kuid seda korraldasid ja pidasid ostjad ise. Olid omad järjekorda kirjutamise, kontrollimise ja valvekordade pidamise reeglid. Valves käidi Pärnu mnt 21

Pobedaga koduvärvavas Järvel 1956.

See oli kangi all kindla graafiku alusel. Käisin ka mina. Meelde on jäänud see üks valvekord ühel suvel koos professor Paul Aristega. Sõitsin selle Pobedaga 16 aastat.

1968. aastal külastas mind tolleaegse ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe käsundusohvitser. Tuli oma ülemuse esindajana. Ilmnes, et Johan Eichfeldi poeg Roald, kes juba töötas mingis Leningradi instituudis, oli lapsepõlves põlumõelüti põdenud ja analoogselt minuga liikumisvõime kaotanud. Eichfeldid olid kuulnud, et mina sõidan Pobedaga. Palusid abi, et aitaksin Roaldi samuti liikuma. Aitasin, õpetasin Roaldi Pobedaga sõitma. Autojuhi-õiguste saamiseks vajalikud eksamid sooritas ta Tallinnas. Sel puhul kutsus Roald Eichfeld mind lõunale Särgava allée residentsi, mis oli ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi käsutuses. Väga intelligentne perekond oli.

Maja

Vend Ain lõpetas Tallinna Polütehnilise Instituudi 1954. aastal ja suundus kolmeks aastaks Leningradi aspirantuuri. Kui ta selle 1959. aastal lõpetas, siis oli ta juba abielus. Meist kellelgi ei olnud vähimatki lootust saada oma ette korterit, mida otsisime juba enne Aini abiellumist. Võimalus saada riigilt korterit oli nullilähedane, sest keegi meist ei olnud sellisel tööpositi, millega oleks kaasnenud elamispind. Samuti ei kuulunud me muudest NSV Liidu piirkondadest värvatute hulka ning ükski meie töökohtadest ei ehitanud maju. Ainus reaalne võimalus oli seda ise teha. Selle kasuks rääkis meie enda noorus, ehitusmaterjalide madalad hinnad, kuigi saada oli vähe, mingil määral võisime ise valida ehituspiirkonda, tahtsin oma igapäevaselt kasutatavale autole sooja garaaži jne.

Soovidele vastavat ehituskrunti leida polnudki nii kerge. Tingimusi oli kaks: ühiskondliku transpordi (bussi, rongi) peatuse ja linna lähedus ning autoga kerge väljasõidu võimalus ööpäev läbi. Praktiliselt oli kaks valikut: Pirita-Merivälja või Nõmme. Merivälja, kuhu eraldati linnamaadest krunt, jäi kaugeks. Nõmmelt sai ehituskrundi ainult kokkuleppel omanikuga. Nõmme meeldis rohkem, kuid sinna vaba ehituskrunti leida oli ülimalt keeruline. Pärast aastat-poolttest otsimist jäi silma krunt Näituse tänav 16. Ka perenaine oli nõus. Ta oli üksik vanainimene, kellel poeg oli Vene sõjaväes kaduma jäänud ning tütar koos väimehega 1944. aastal Rootsi põgenenud ja seal edasi Kanadasse elama asunud. Tema unistus oli tütre juurde saada. See unistus täitus.

1958. aastaks oli krunt (600 m²) leitud ja algas projekteerimine. Otsustasime ehitada kaksikmaja, kus mõlemale vennale on omaette korrus, kuna kaks maja kõrvuti ei oleks krundile mahtunud. Nõukogude ajal kehtis ehituspiirang: korteris võis olla kasulikku pinda kuni 60 m². Kahekorruseline maja tuli odavam: üks katus. Ainil oli sissekolimisega kiirem kui minul. Tema ehitas oma teise korruse kiiresti valmis. Mina jõudsin niikaugemale alles 1964. aasta lõpuks, sest enne oli vaja polütehniline instituut lõpetada. Sama aasta sügisel

lõpetasid kõrberneetika instituudis programmeerimiskursused, millest võtsin osa koos töökaaslastega elektrotehnika instituudist. Pidasime selle lõpetuse oma valmivas korteris põrandapeona, sest mööbel alles puudus.

Riiklik komisjon lubas maja ekspluatatsiooni ehk see võeti vastu juunis 1960. Mul on alles kasutatud materjalide koguste ja hindade kokkuvõtte leht, mis tuli esitada riiklikule vastuvõtukomisjonile.

Hüüheas füüsilises vormis, käte jõud oli maksimaalne. Mööda redelit üles tõsta ei olnud mingi raskus. Sama kehtis improviseeritud tellingute kohta, mille ise valmistasin. Nageli oli tellinguks vana tugevam söögilaud ja sellel pidi mööblik. Sisetööd sai kõik niiviisi ära teha. Mul oli siiski vaja abilist, kes aitas tööriistad ja materjalid kätte.

Ehitustöödest ei teinud me ise vundamendi ja korstna ladumist, maja vahetati üksi aknaid, keskküttesüsteemi montaaži, maja väliskrohvimist. Kõik need tegime ise. Raske oli, aga saime hakkama.

Haridustee jätkub, töökoha vahetus

Minu kuuasaastane eemalolek õppimisest võttis julguse jätkata haridusteed Tallinna Polütehnilises Instituudis, kartsin sisseastumiseksameid. Valisin peamiseks võimaluse: tehnikumist kõrgkooli.

1960. aasta sügisel astusin Tallinna Polütehnikumi õhtusesse osakonda metallide lõiketööstust. Keskharidus tagas eksamiteta pääsu kolmeaastasele kursusele (normaeg viis aastat). Õpperühm oli väike, paarteist meestest. Meist on jäänud meelde Jüri Simm (ekskavaatoritehase treial), Uno Aava (esimene tuntud eesti autosportlane, Sahara rallil osaleja), Laine Kaselo (mööblik naitshing), Olev Israel (Tallinna Teedevalitsusest), Ilmar Vabamäe (Ilmarisest). Tore seltskond oli! Õppekoormus oli neli õhtut nädalas. Kuna keskhariduse õppekirjandust oli vähe, tuli lisa lugeda vene keeles. See tuli teha ka edaspidi polütehnilises instituudis.

Lõpetasin polütehnikumi kiitusega 1959. aasta kevadel. See andis võimaluse jätkata kõrgkoolis ilma sisseastumiseksameid sooritamata. Õppimise hoog oli see, viisin samal sügisel dokumendid Tallinna Polütehnilise Instituudi

õhtusesse osakonda masinachituse erialale. Suur oli minu, ja mitte ainult minu üllatus, kui pärast vastuvõtukomisjoni töö lõppu ilmnas, et masinachituse eriala sellel aastal ei avatagi. Avati hoopis uus ja perspektiivsem eriala: automaatika ja telemehaanika. Kõik, kes soovisid masinachitust õppida, lülitati sellele erialale vastuvõtute nimekirja, mina nende hulgas.

Nõukogude ajal kehtis nõue, et õhtuses osakonnas õppija peab õpitaval erialal töötama. Kuni õppisin polütehnikumis, oli kõik korras. Polütehnilise instituudi õhtuses osakonnas olukord muutus. Kuigi olin oma töös edukas, alates 1957. aasta oktoobrist peatehnoloogi osakonna insener-tehnoloog tuli hakata mõtlema töökoha vahetamisele. Leidsin selle Energoremondist. Asusin sinna tööle üleviimise korras 20. veebruaril 1961. aastal III kategooria insener-konstruktorina. See oli ekslik samm. Kui mul eelnevalt oli kokkulepe, et ainult esimestel tööleasumise kuudel töötan insener-konstruktorina ja seejärel viiakse mind üle elektriliste mõõteriistade laboratooriumi, siis hiljem lubadus unustati. 16. augustil 1962 lahkusin Energoremondist.

Polütehnilise instituudi automaatika ja telemehaanika õhtuse osakonna õppegruppi arvatutest tundsin esialgu ainult üht inimest, ekskavaatoritehase instrumentaaltsehhi meistrit Ahto Lõhmust. Põhiliselt oli rühm (enam kui 30 inimest) komplekteeritud raadio-elektroonikatehase (RET) töötajatest, näiteks Enn Roose (oli peale Eesti taasiseseisvumist rahandusministri 1. asetäitja, Marju Lauristini esimene abikaasa), Vello Krist, Richard Lähk (temaga õppisin aastaid koos, elas Tatari 12 õuemajas samas korteris, kus aastatel 1989–2003 asus Eesti Liikumispuudega Inimeste Liit).

Esimeste kursuste õppetöö toimus neljal õhtul nädalas Koplis polütehnilise instituudi tolleaegses peamajas või Karu tänava juudi gümnaasiumis. Eriti on meelde jäänud ühised kõrgema matemaatika loengud ja üheaegsed kontrolltööd ligi sajale üliõpilasele IV korruse auditooriumis. Õppimine oli algul raske, tunduvalt raskem kui polütehnikumi õhtuses osakonnas.

Meeles on füüsikakateedri õppejõud, kes kontrolltööde ja eksamite ajaks tõi auditooriumisse kaasa assistendi. See istus kõige tagumises reas ja passis spikerdajaid. Ega sellestki alati abi olnud. Mäletan ka vanemaealist õppejõudu Johannes Meitret, kes nägi lähedale ühtede prillidega ja kaugele kahe teineteise peale asetatud prillipaariga. Teda sai ikkagi alt tõmmata. Minu ees oli vastamas Enn Roose, kes tõstis julmalt konspektilehe lauale ja

lõikas maha. Õppejõud ise koos assistendiga passis spikerdamist tagumistes reas. Enn seda konspektilehte aga ise ära tuua ei saanud, see jäi minu kätte. Üldhariduskoolide lõpetajate teadmiste allakäik on olnud kogu aja päevakorras. Ühes loengus ütles Meitre ülikooli sisseastumiseksameid läbivate kohta: „Kui eksamineeritav joonistas tite pea ära, oli ta sees.“

Kui minu mind ei peta, siis algas esimese kursuse kevadsemestril selline õppimine nagu elektrotehnika teoreetilised alused. Võhikule nagu mina oli see tõesti raske. Seda luges meile Hans-Arnold Jänes. Polütehnilises instituudis oli tol ajal ütlemine: „Kui seda Metsa (füüsika õppejõud) ees ei oleks ja taast seal sees...“

Esimesele eksamile ilmus ainult kuus inimest. Ka mina olin mitteilmunud hulgas. Mõni päev pärast seda kohtusin Jänesega instituudi peamaja trepil ja ta ütles, kuid väga vajaliku peapesu. Tulemus oli, et see jäi esimeseks ja jäin selleks õigekselt sooritamata eksamiks. Ma ei kukkunud ühelgi eksamil.

Teise kursuse sügissemestril luges meile kõrgemat matemaatikat Kalev Ratassepp, seestikeelsete matemaatiliste tabelite autor. Tema ei hinnanud õhtukoolist tulnud õppureid, armastas neid mõnitada. Grupis oli meil üks jama pisike ja kõhetu, kuid tark mees Ess. Ükskord oli Ess õppejõul jälle kaudus ja ta küsis: „Miks siin Karu tänav on?“ Ess polnud kade ja esitas vastuseks: „Miks lehma saba ripub allapoole?“ Ratassepp tõmbas algul otsust, pistis põidlad vesti kaenlaaukude vahele, kõikus natuke aega poolel ja puhkes suure häälega naerma. Ess oli tema silmis tehtud

Esimesel kolmel semestril püüdsin õppida koos mitme erineva mehega. Algul klappis see Lõhmusega. Proovisime ka kolmekesi, läks segaseks... Hiljem hakkas koosõppimine hästi edenema Läkiga ja nii läks lõpetamiseni.

Ühel nendest aastatest (1962–1964) õppisime kevadsemestril Läki kodu eksamiks. Mäletan, et istusime köögilaua ääres, kui keegi koputas. Sisenes minu õde Inglismaalt. Õde oli Eestist lahkunud sõjakeerises, koduga tal kirja-vahetust ei olnud. Oli tulnud Soome turismimatka lootuses, et sealt kuuleb mõnest Eestis toimuva kohta ning ehk õnnestub liituda mõne Eestisse tuleva sõjaväerühmaga. Õnnestus. Kaasas oli tal tervitusi ja pisipakke mitmele tutta-

...Anastasi heli laiali kanda.

Teisel või kolmandal kursusel ilmus loengutele väga tuttava oleku
prillidega noormees. Registreerimislehelts sain nime: Hugo Vilgats – klassivend
keskkooli päevilt! Ta oli nii palju muutunud, et ma ei tundnud teda ära. Aga
temagi olnud mind käijana näinud. Selgus ka, miks ta niivõrd muutunud oli.
Ta oli õppinud polütehnilise instituudi keemia-mäeteaduskonnas. Eksamit
kuleeriti 1949. Arreteeriti katsel ületada Soome piiri 3. juulil 1950 ja süüdistati
kodumaa reetmises tegudega, mis kahjustavad Nõukogude Liidu sõjalist
võimsust. Mõisteti 25+5 aastat sunnitööle ja asumisele. Oli Vorkutas Komi
ANSV-s ja Norilskis Krasnojarski krais. Pääses 1956. Sõidul laagrisse oli
üks valvuritest tal jalalöökidega kõhukelme purustanud (kannatas selle all
elu lõpuni). Tänu ühele saksa arstile, kes nende ešelonis oli, jäi ta elama.
Magadani laagrist polnud tagasitulekut ette nähtud. Kui ta kohale jõudis,
küüsi temalt: „Mis tööd teed?” Vastas, et on elektrik. See päästis ta elu, sai
maa-alusele tööle. Kui pärast Stalini surma algas Hruštšovi sula, siis oli nende
laager esimene, kuhu saabus amnestiakomisjon. Igast sajast oli jäänud alles
üks. Kaevandus jäi tühjaks ja kuulutati komsomoli löökehituseks.

Kolmanda kursuse kevadsemestril hakkasid erialaseid loenguid pidama
hiljuti asutatud ENSV Rahvamajanduse Nõukogu Elektrotehnika Teadusliku
Uurimise Instituudi (Pirita tee 20) verivärske arvutustehnika laboratooriumi
noorteadlased Tinn, Tani ja teised. Suur puudus oli insenerkaadrist. Instituudil
oli Leningradi Elektrosila tehasega sõlmitud leping metallilõikerežiimide
väljatöötamiseks spetsialiseeritud elektronarvuti STEM konstrueerimiseks
ja valmistamiseks (esimene taoline spetsialiseeritud arvuti NSV Liidus). Ei
jätkunud tegijaid. Mulle tehti ettepanek tööle asuda. Nõustusin ja 17. augustil
1962 sai minust ENSV Rahvamajanduse Nõukogu Elektrotehnika Teadusliku
Uurimise Instituudi vaneminsener-konstruktor, 1963. aasta veebruarist arvu-
tustehnika laboratooriumi vaneminsener ja 1966. aasta augustist vanem
teaduslik töötaja.

See oli kõige entusiastlikum ja loovam kollektiiv, kus mul on olnud või-
malus töötada.

Liidrid olid Leningradis ja Moskvast arvutustehnikat õppinud akadeemik
Enn Tõugu (kogu projekti vaimne isa), Harri Tani ja Andri Ariste. Lisaks neile
id veel Enn Tõugu abikaasa Nelli (armeenlanna), Kalju Tinn, Ülo Kess

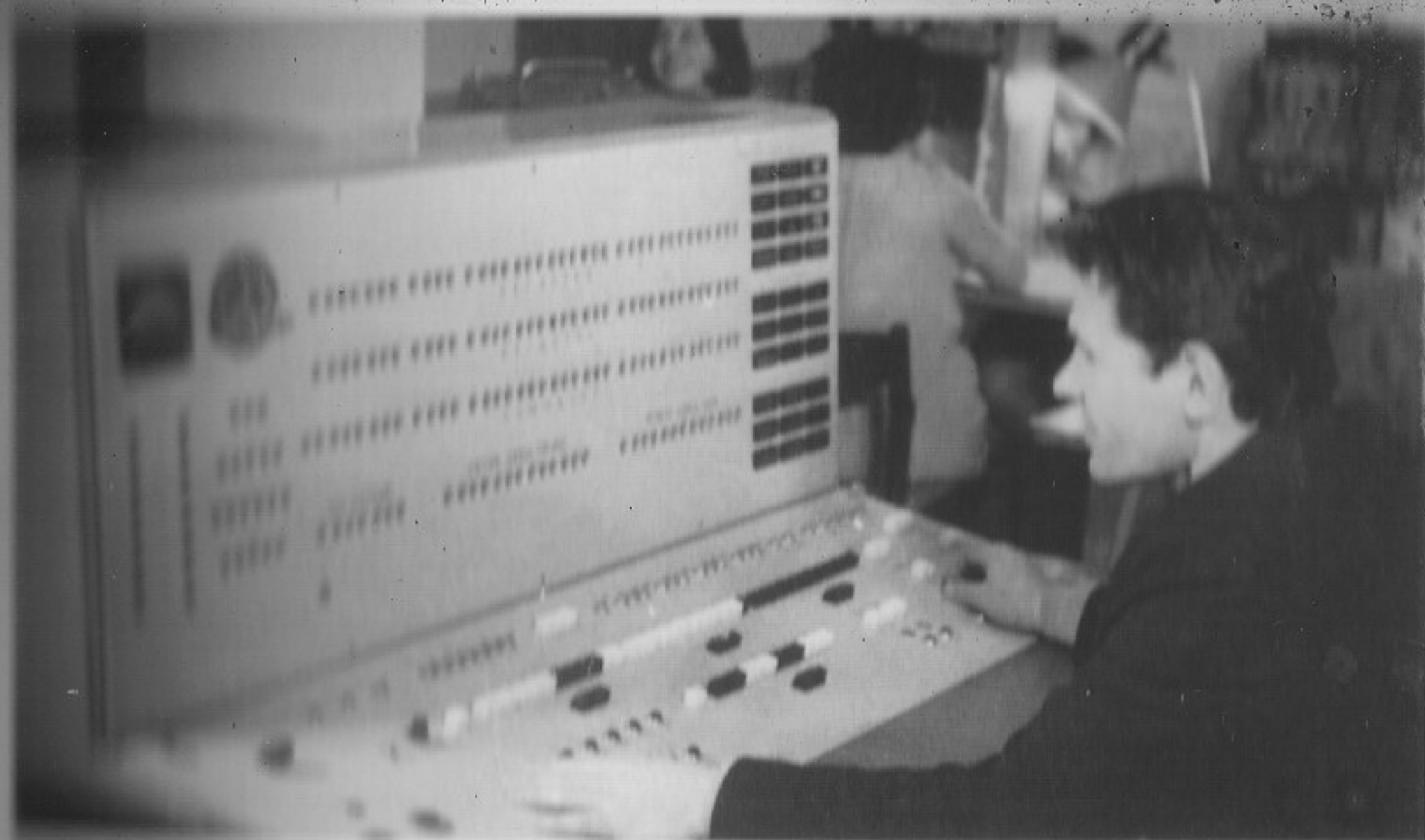
Pirita tee arvutuskeskuses 1966.

(Hiljuti juhataja) ja teised. Töö oli äärmiselt huvitav, eksperimenteeriv. Mina
töölesin arvuti põhimõtte konstruktsiooniga. Arvuti ehitati valmis instituudi
sõjalise elektromehhaanikatöökojas. Kõik tuli kohapeal ära teha, kaasa arvatud
arvuti temperatuuripüsivuse katsed. Arvuteid tehti kokku kaks, mõlemad
Leningradis ja ka.

Arvuti koostamine 1966.

100 arvutiga 1967.

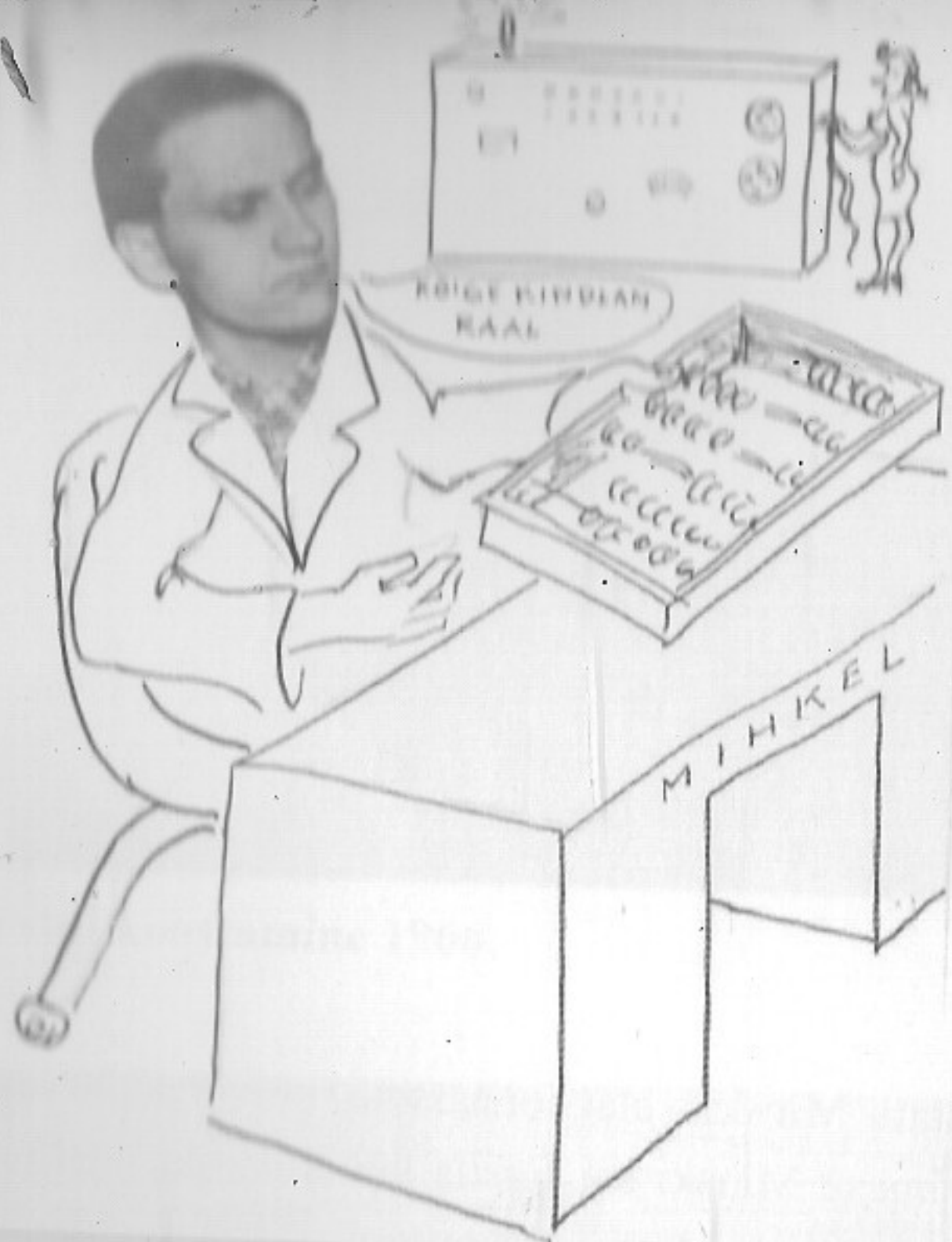

Seadmekappide toomine 1966.

1966. aastate algul alustati Minskis statsionaarsete universaalarvutite Minsk-22 seeriatootmist. Esimese Minski sai Eestis küberneetika instituut, järele said ka elektrotehnika instituut. Minu ülesanne oli see paigaldada ja läbi viia. Tuli üles ehitada arvutuskeskus ning lahendada kõik arvuti üles seadmisel ja eksploatatsiooni andmisega seotud küsimused alates vajalike ruumide projekteerimisest-ümberehitamisest, seadmete paigaldamisest ja valvurite häälestusbrigaadile töövõimaluste tagamisest kuni teenindava personalit värbamiseni. Mõõtu võtta polnud kuskilt. Vähemalt õppida sai teiste vigadest.

1968. aasta augustis kinnitati mind arvutustööde osakonna eksploatatsioonilaboratooriumi juhatajaks. Uued väljakutsed! Enam-vähem samal ajal Minsk-22 saabumisega instituuti hakkas idanema idee luua Eestisse automatiseeritud juhtimissüsteemiga hulgiladude kompleks. Vastava tellimuse andis ETKVL-i Pääsküla kaubabaasi automatiseeritud juhtimissüsteemi väljatootmine – tegi instituudile ETKVL-i juhatus. Idee oli niivõrd originaalne, et ETKVL-i juhatuse esindaja, tulevase arvutuskeskuse juhataja Jüri Pukk käis selle prototüüpi Inglismaal vaatamas. Juhtimissüsteemi signaamid ja tehnilise osa töötas välja arvutustehnika osakond, programm-

**Õnnitluskaart
töökaaslastelt 1968.**

varustuse allhanke korras Tartu Riikliku Ülikooli arvutuskeskus.

1969/1970. aastal asutati Pääsküla kaubabaasi juhtimissüsteemi juurutamiseks ETKVL-i arvutuskeskus (direktor Jüri Pukk). Keskuses töötasid (keda mäletan) arvutiosakonna juhina A. Talkop, hiljem V. Aun, inseneridest H. Sibul, A. Smitt ja K. Seeman, programmeerimisosakonna juhina M. Kott, programmeerijatena A. Pihlak ja M. Rahendi ning ekspluatatsiooniosakonna juhatajana H. Poll. Tugev meeskond oli. Lisaks neile oli ETKVL-il arvutuskeskuse väikelauaarvutite remondi grupp ning Viljandi kooperatiivi juures sealse raamatupidamise ja laoarvestuse mehhaniseerimise grupp eesotsas Endel Mooratsiga. Tundsin hästi kaubabaasile väljatöötatava automatiseeritud juhtimissüsteemi tehnilist osa.

Jüri Pukk tegi mulle ettepaneku asuda 10. augustil 1970 tööle ETKVL-i arvutuskeskuse juhataja asetäitjana, peainsenerina. See oli suur väljakutse, oli vaja (kui mitte arvestada äsja saabunud ja neljanda korruse ajutistesse

paigaldatud Minsk-22) välja töötada ja teostada kogu ehitustööd.

See töö ei olnud kergete killast. Kaubabaasi neljakorruselise halduskorpuse ehitamiseks olid arvutuskeskusele vajalikud ruumid „ununenud”. Ehitustöö lõppjärgus aga selgus, et ilma läbi ei saa. Vaja polnud hoopiski tavalise kontoriruumi, vaid vähemalt samasuguse tehnilise varustatusega, kui Eesti elektrotehnika instituuti. Eriti raskeks ja tehniliselt keeruliseks muudeti ehitustööd leidmise see, et kaubabaasi väljajaitamise rahastamine oli lüpsmas, ehitada oli võimalik ainult ehituseclarve jääkidest. Omaette hoone ehitamine ei tulnud kõne alla (puudus projekt). Ainus võimalus oli ehitada halduskorpuse peale viies korrus. Selleks tuli esmalt tugevdada äsjajaitatud korrust. See nõudis omaette tehnoloogiat ja palju käsitsitööd. Maja on 12 meetrit lai ja 80 meetrit pikk. Ehitusele pääses ligi ainult 12-meetristest otstest, kuhu sai ehituskraanaga tõsta laepaneelid. Otstest kuni paneelide lõpliku paigalduskohani jäi veel kuni 35 meetrit. Selle teekonna läbisid paneelid mõnda spetsiaalset välisseintele ajutiseks kasutamiseks ehitatud rööbasteed. Ehitustööd teinud jõud olid arvutiinseneride inimkäed.

ETKVL-i arvutuskeskuse ruumide ehitus 1971.

Arvutuskeskuse masinasaal 1972.

Tehnilise lahenduse seisukohast oli sõlmküsimus suure pinnavaruga nõudisaegse arvutisaali projekteerimine ja ehitamine viiendale korrusele. Koostasid lähteülesande ETKVL-i projekteerimisinstituudile. Üksteise mõistmise ja toetamise õhkkonnas valmis kompleksne projekt aastaga. Lahendatud olid ka abivahendite – konditsioneer, külmajaamad ja mootor-generaator – paigaldamise ehituslikud probleemid.

Ehituse käigus ehitati algselt hoone keskossa paigaldatud vanamoodne kaubalift ümber reisi-kaubaliftiks ja tõsteteekonda pikendati korruse võrra. Arvutuskeskuse paiknemine viiendal korrusel lausa nõudis reisilifti olemasolu. Jooks mööda treppi üles-alla, ja vastupidi, oli raske.

Minsk-22-le järgnes Minsk-32, mis oli palju kiirem, suurema mälumahuga, paremate tehniliste näitajatega. Ent nii need kui ka teised 1970. 1980. aastatel toodetud arvutid olid väikese töökindlusega. Et hoida nende baasil automatiseeritud juhtimissüsteeme käigus, tähendas ühest küljest tehniliste vigade pidevat otsimist-parandamist ja teisest küljest nende vigade ja rikete tõttu programmide ja andmemassiivide nn näpuga pa-

1972 arvutuskeskuse avamine 1972. Parevalt esimene Jüri Pukk.

rimist. Alati ei ilmnunud rikked kohe lõplikul kujul, kuid pahandusi põhjustasid alati. Samasuguseid ilminguid võis tekkida programmides, sest operatsioonisüsteemid olid lõpuni katsetamata. Keegi ei suutnud tagada, et programmid ja operatsioonisüsteemid ise ei põhjusta juhuslikke vigu.

Operatiivtöö eest vastutavad inimesed (arvutiinsenerid, operaatorid, ekspluatatsiooniosakonna programmeerijad-matemaatikud jt) töötasid pidevalt kaubaliftkorras. Ega keegi tahtnud oma tööloigus vigu tunnistada. Palju oli ka põhjendatud kui ka põhjendamata vastastikuseid süüdistamisi. Iga tööpäeva hommikul toimus direktori juures dispetšer-nõupidamine. ETKVL-i arvutuskeskuse töö muutis keeruliseks veel see, et töö jagunes kahe ettevõtte vahel. Ka siin oli palju objektiivset ja subjektiivset.

Operatiivtöös esinevad vead panid tööle telefonid, arvutioperaator helistas vastava kellaajale (hommikul kella kaheksaks pidi kõik valmis olema) ekspluatatsiooniosakonna juhatajale Helgi Pollile koju. Kui telefoni teel ei saadud teada, helistati tihti mulle, et on vaja transpordiabi. Sama toimus ka siis, kui valveinsener hakkama ei saanud: sõitsin vastava seadme inseneri

...mida. Mõnel päeval töö seisis...

Vaatamata eksploatatsiooniraskustele toimus pidev areng, tehti ümbes ja juurde programme, suurendati arvutite töökindlust. Algselt trükiti kaubahaasid arvutist lihtne mustvalge arve, mida paljundati elektrograafiliselt. Selgus, et Soomes valmistatakse tellimisel viie-kuue-kihilisest mitmevärvilisest tekopeeruvast paberist valmistatud blankette. ETKVL-il oli vilgas kauba vahetus Soomega ehk arvete trükkimine sellisele paberile oli hea tahumise puhul võimalik. Vajalik valuuta leiti ja arvutuskeskus läkski üle mitmevärvilistele ette trükitud arveblankettidele. Esimese arveblanketi kujundasin koostas in mina.

Kui arvutuskeskusele saabus Minsk-32, siis algas jälle suur õppimine: koolitused nii keskus kui ka valmistajatehases. Arvuti transporditi Minskist ja selle paigaldas tehase montaažibrigaad. Elasime üle juurutamisraskustele, harjusime uue tehnika programmivarustusega. Hilisematel aastatel lisandus üks kolmanda põlvkonna arvuti (integraalskeemidel) Kiievest ja teine Minskist. Iga arvuti saamine-saabumine tõi kaasa õppimist, õppimist ja veel kord õppimist ning palehigis tööd.

ETKVL-i arvutuskeskuses ei jäänud ükski arvuti töötama ainult tühja komplektis. Kõigile hangiti täiendavaid lisaseadmeid: operatiiv-, liit- ja ketasmälusid, samuti trükkaleid.

Arvutuskeskuses töötamise ajal olin väga aktiivselt tegutseva Tallinna Teadlaste Maja klubi Majata Maja volinik. Sain osaleda paljudel diskussiooniõhtutel teaduste akadeemia kohvikus.

Seoses Tihniku tänava viiekorruseliste elumajade ehitamisega kerkis küsimus uue spetsiaalse hoone rajamisest ETKVL-i arvutuskeskusele. Broneeriti krunt, mina koostas in ETKVL-i projekteerimisinstituudile projekteerimisülesande. Elu Eestis aga muutus, muutus omandivorm ja see keskus jäigi ehitamata.

Puhkusesõidud

Minu elu oli rahutu iseloomuga ja uudishimulik. Ikka tahtsin teada, mis on see või mis see taga. Lapsepõlves oli reisimine piiratud. Polnud aega, raha ega võimalusi ringi rännata ja kaugemale näha. Aeg oli selline. Minu unistus oli Eestis Aasia (Buhhaaras ja mujal). See jäigi unistuseks.

Ainu avar ukse maailma. Kui tahtmist oli, siis sai asi teoks. Bensiin oli sel ajal väga kalline. Reetõttu sai palju käidud. Küll emaga, küll sõprade ja perega.

Käisin palju oma puhkustest matkamiseks ehk nn autoturismiks. See algas 1952-1953. aastal, kui sõitsin Eestile ringi peale. Läbi sai sõidetud ka Eesti põhjarannik. Käimata jäi Saare- ja Hiiumaal, sest need olid piiritsoonis, sõidatada, kuhu pidi kutse saatma kohalik inimene.

Puhkusele sai käidud. Klooster oli eriti huvitav. Siis ei olnud see külastajatele veel nii suletud. Katakombid olid lahti. Osta küünal ja kõnni. See oli suur huvitav. Hiljem on olnud võimsamaid, aga esimene on ikka eriline. Kõik oli huvitav, eriti munakividest tee, mis viis sisse. Tee ääres istusid sandid. Mind see tarkudega peeti ka vääriliseks ja mullegi anti kopikaid.

Festivali Festimaal 1952.

Puhkusereis Karjalasse 1953.

Käisime ka Riias kalmistuid vaatamas ja Jurmalas. Siis ei olnud Riia veel Daugava suubumispaika jõudnud. Seal olid pargid ja metsad. Edasi sõitsime Põhja-Lätti. Oli ikka uhke küll.

Järjekorras oli Leningrad, vend Ain oli seal aspirantuuris. Sõitsime emaga talle külla. Suur ja ilus linn. Nii palju vaadata, nii palju huvitavat. Käisime Eemitaas.

Siis tekkis idee minna vaatama Karjala-Soome soomlaste ehitatud Mannerheimi kaitseliini. Sõitsime kahe autoga. Meiega liitus Aini tuttav, samuti Leningradis aspirantuuris õppiv Heino Ross abikaasaga. Sattusime piiritsooni. Äkki olid piirivalvurid meie ümber. Kes te olete ja mis te siin tehate?

Meid hoiti paar tundi kinni, mõnitati. Mis on siin looduses siis teistmoodi kui teil kodus? Kontrolliti dokumente, loeti sõnad peale ja lasti lõpuks tulema. Küllap leiti, et me päris spioonid ikka ei ole. Mannerheimi liini me ei näinud.

Leningradis sai veel palju kordi käidud, vend oli ju seal.

1956. aastal ostsin Pobeda, mis sobis matkamiseks palju paremini kui

Puhkusereis Karpaatidesse 1957.

Eluski. Auto oli palju mahukam ja kolm inimest võis seal mugavalt peetada.

1957. aastal võtsin koos Aini ja tädipoeg Arnuga ette pikema sõidu, auto- matka Karpaatidesse. Teise Pobedaga liitus meiega Harri Esop polütehnilisest instituudist koos abikaasa Erikaga. Nendega sõitis kaasa perekond Vaik.

Eemese Karpaatide-sõidu marsruut oli: Pärnu – Riia – Vilnius – Kaunas – Palanga – Klaipeda – Niida – Kaliningrad – Grodno – Brest – Lvov – Užgorod – Kijiv – Odessa – Kiiev – Tšernigov – Mogiljov – Vitebsk – Pihkva – Riia – Munamäe.

Elast Lätis oli tekkinud varasematel aastatel juba mingi mulje. Kõik see, mis tuli hiljem, oli avastamine.

Esidu paistis silma tohutu hulga krutsifiksidega. Need olid iga pere omanduseks, igal väraval. Üllatavalt kenad olid Vilnius ja Kaunas. Märkimist väärib Vilniuse–Klaipeda autotee, mis oli juba enne Teist maailma- sõda pehmarealisena välja ehitatud. Klaipedast sõitsime praamiga Kura säärele, mis oli jälle omaette romantika: kaks-neli kilomeetrit lai ja ligi 100 kilo- meetri pikk liivavall. Lääne pool suur Läänemeri jahedama vee ja külme-

Habe maha Kaunase auks 1957.

...tundega (kaasa arvatud fantastiliselt painutatud-keerutatud puud) ja
...tundega see ja liivarannaga sisemeri. Fantastiline!

Kõik see läks otse Kaliningradi, mis oli tol ajal veel väga saksapärase
...Eestime Immanuel Kanti haua. Palju oli purustatud hooneid, varemeid,
...ehitati standardmaju. Nägime merevaigukaevandusi. Olid suured
...liivakarjäärid.

Edasi sõitsime mööda piiri Grodno peale, siis Bresti, Lvovi. Teed kulgesid
...lähedal piirile, et paistsid kätte vitstest punutud piiritõkked, nende ääres
...maad. Lvov oli ajalooline ja väga kaunis. Nagu ikka, külastasime
...Poola piiri äärest sõitsime edasi ja jõudsime Užgorodi. See on
...Karpaatide piirkond, maailm omaette. Kaugemalt hakkasid paistma
...tundus, et need on siinsamas, käeulatuses, aga polnud siiski. Tükk
...oli sõita, et lähemale jõuda. Kohalikud inimesed käisid rahvariides,
...olid väga vaesed. Igal pool olid krutsifiksid. Loodus oli tohutult ilus.

Edasi sõitsime Moldaaviasse ja selle pealinna Kišinjovi. Omapärane madal
...omamoodi ilus. Ehitati hiljem välja.

Üli viljakoristuse aeg. Kuna viljakuivateid ei olnud, siis suleti mustkattega
...ja kütvatati seal vilja. Kogu autotransport käis mööda pinnateid, kas
...kõrval või põldude vahel.

Üheses pakkus erilist huvi, nii palju jutte ja legende on sealt. Oh, need
...trepid! Kaldapealsel tuli juurde üks mees, kes küsis, kust me oleme.
...Vaatas meid nagu tulnukaid, ei teadnud ta Eestist midagi. Tundis
...mis raha meil kehtib.

Eilevis käisime ka Lavrõs. See oli kiriku hallata, mistõttu oli kõik nähtu
...siseneda võis ainult ostetud vahaküünaldega, katakombides elektri-
...peaaegu puudus, usklikud tädikeseid lõid iga kirstu juures ristimärki
...ja suudlesid katteklaasi. Eraldi niššides palvetati. See käik andis palju, et
...vene õigeusk. Järgnevatel aastatel hakkas katakombides temperatuur
...liigse hulga tõttu tõusma (see lagundab surnuid) ja need suleti
...paigaldati metallplaatidest põrandad ja elektrivalgustus. Tekkis
...muuseum, mida olen samuti näinud.

Tagasi koju tulime Suure Munamäe kaudu. Kõigepealt mängis rahvapilli-
...hattusime hoopis teise maailma: suurtest mägedest oma Munamäe
...Eestime suursõit oligi läbi.

Telkimine õunapuuias 1957.

Teine Karpaatide-sõit toimus 1960. aastate alguses. Teise autoga olid kaasas kooliõpetajad Arno ja Laine Kuhi Pärnust. Moldaavia ja Odessa jäid marsruudist välja. Sõitsime marsruudil Tallinn – Riia – Vilnius – Klaipeda – Palanga – Zelenogradsk – Kaliningrad – Grodno – Brest – Kovel – Lutsk – Lvov – Poola piiri äärne – Užgorod – Mukatševo – Tšernovtsõ – Kiiev – Tšernigov – Gomel – Mogiljov – Vitebsk – Pihkva – Suur-Munamägi.

1970. aastate esimesel poolel käisime Gruusia sõjatee reisil. Olime ainult oma perega. Marsruut oli: Tallinn – Minsk – Kiiev – Rostov Donil – Mineralnõje Vodõ – Ordžonikidze – Gruusia suur sõjatee – Tbilisi – Jerevan – Poti – Batumi – Suhhumi – Ritsa järv – Gagra – Adler – Krasnaja Poljana – Anapa – Kertš – Aasovi rannik – Sovetsk – Melitopol – Zaporozžje – Dnepropetrovsk – Poltava – Tšeboksarõ – Kiiev – Minsk – Tallinn.

Sõitsime Kiievist edasi, mööda Dņeprit allapoole Rostovisse välja. Selleks, et sõita Vladikavkazi, kust algab Gruusia suur sõjatee, oleks tulnud teedekaardi järgi teha suur ring. Loomulikult sõitsime otse läbi poolkõrbe, nii oli huvitavam. See oli omajagu romantiline: liiv, võsa, 100 km sissesõidetud pinnaseteed. Paralleelsed teed olid lihtsalt sisse sõidetud, mitu rattajälge kõrvuti.

Poti maa ei olnud. Nägime ka karju. Laudad olid algelised, ainult kuni. Haudtee oli huvitav ja omapärane, teivasjaamadega. Kasvatati palju arbuuse. Vagunid aeti suure tee peält kõrvale, laaditi koorem peale ja risti ära. Töötas ka niisutussüsteem.

Ordžonikidzest edasi, Tereki jõe orgu jäi vana Gruusia sõjatee. Sealised teed olid väga võimsad. Kuna see oli laviiniohtlik piirkond, olid teedele paigutatud katused.

Poti jäi meelde kui märgine linn oma eripära ja atraktsioonidega, nagu katused, mis ronivad kõrgele mäkke.

See aeti edasi Jerevani läks üle kõrge kuru, kust avanesid vapustavad vaated. Palju oli autotunneleid, sai sõita läbi mäe.

Poti – Batumi – Suhhumi oli lõunamaine eksootika. Ühes ööbimispaigas

Karpaatide tiipus 1957.

magasine autos ja sõime enamasti kaasavõetud toitu) nägime, et peaaegu meie kõrvale tulid grusiinid laagrisse pidu pidama. Hommikul oli nende laagriplats nii puhas, nagu poleks seal keegi peatunud.

Suhhumist sõitsime Ritsa järve äärde. Tee ise oli väga võimas. Ühel pool kõrgusesse tõusev kalju, teisel pool kuristik ja kitsukene maantee nende vahel. Tee kulges mööda jõekallast. Oli käänuline nagu jõgigi. Ühes peatuspaigas saime aru, miks kuskil midagi maas ei vedelenud. Selle eest hoolitsesid kohalikud sead, kes kõikjal vabalt ringi kõndisid. Hommikuks oli kõik sõidavad hävitatud. Pudelite korjamise eest hoolitsesid kohalikud poisikesed.

Ükskord otsisime ööbimiseks sobivat kohta ja pöörasime suurelt teel kõrvale, mägede poole. Väljas olid sildid „Autobussidele sissesõit keelatud“. Tavaliselt saab kohalikelt teedelt mõne kilomeetri järel ööbimiseks või muul otstarbel maha sõita, kuid sellel teel olid kraavid kahel pool ja ei mingit kõrvaesõitu. Siis järsku sai selgeks, mis meid ees ootab... Tee jõudis välja püstloodse kalju külje sisse sajakonna meetri kõrgusele raiutud kaheksa- kümne meetri laiusele ja nelja kilomeetri pikkusele vinka-vonka looklevale teeosale. Mäe vertikaalne külk oli oma paarsada meetrit kõrge. Allpool on vahutas ja kobrutas mägiõgi. Tohutult ilus vaatepilt! Samaaegselt mahus sõitma ainult üks auto (mitte buss või veok), vastutulija pidi kuskil taskus ootama.

Ei saanud kõikidest siltidest arugi, aga äkki olime Punasel Lagedal. Teame seda Jasnaja Poljana nime all. Seal puhkas ning ravis kunagi tervist meie Anton Hansen-Tammsaare. Sõitsime veel edasi ja sattusime ohvitseride puhkebaasi, kust meid muidugi tagasi saadeti.

Reisides näeb kõiksuguseid asju! Näiteks veeti langetatud metsa 1,3-meetrise läbimõõduga tüved.

Rääkisin ka kohalike elanikega. Üks kreeklane tundis mitmeid eestlasi. Sinna oli tekkinud tsaariajal suur eestlaste koloonia. Nende järeltulijaid on seal praegugi.

Abhaasias jääb Musta mere rannikule veel väike Novõi Afoni linn. Selle lähedal mägedes asuvad Kaukaasia suurimad ja ilusaimad Novõi Afoni karstikoopad. Koobastikku – üheksa järjestikust koobast täis hästivalgustatud stalaktiite-stalakmiite – viiakse spetsiaalse rongiga (teepikkus 1300-meetrit).

Hakus 1983.

Kõik on vaatamiseks-kuulamiseks hästi välja chitatud. Erakordselt hea akustika loob suurepärase võimaluse koori- ja orkestrikontsertideks. Vinka-vonka üles alla looklev metallplaatidest kõnnitee on üle kilomeetri pikk. Läbisin selle läbi, oli ka seda väärt!

Jõudsime Anapasse ja sealt Kertši. Vesi oli soe, ujusime palju. Üle Kertši jõudis ülevõetud suur praam. Terveid ronge veeti üle. Põnev oli vaadata, kuhu viisid leidsime huvitava sadamalinna märgi – Genitšeski linn. Me ei teadnud, mis seal taga on. Veekogu? Oligi. Jõudsime Aasovi mere rannikule. Rannik oli väga tore: kuni 100 km pikk ja mitte tavaline liiv, vaid purustatud teokarbid. Vesi oli madal ja väga soe. Rannaga paralleelselt oli seal sajakonna meetri laiune pikk-pikk liivakarjäär, jäljed sellest, et oli olnud materjali teedehituseks. Karjääri põhjas oli sääskede paradiis, kuid muretsesid neid randa ei lasknud. Maa pool oli sealsetes külates tohutult palju. Meile hakkas nii meeldima, et käisime seal mitu aastat suvitamas, kasutasime ilusat rand. Saime olla täiesti omaette. Oli ka väikesi värvilisi putukaid.

Teine Kaukaasia-sõit toimus 1980. aastate algul. Käisin poeg Mihkliga koos, teise autoga olid Teet ja Külli Rajasalu pojaga, kolmanda autoga olid Hella Tiirmann ja Hedi Gehrke. Tore seltskond.

Kaukaasias 1982.

Stepis 1982.

Marsruut oli Tallinn – Minsk – Kiiev – Volgograd – Astrahan – Mineralnõje Vodi – Naltsik – Mahhatškala – Bakuu – Tbilisi – Jerevan – Batumi – Suhhumi – Nagra – Novõi Afoni karstikoopad – Adler – Krasnaja Poljana – Anapa – Sochi – Suvetik (Aasovi meri, Arabatskaja strelka) – Melitopol – Zaporožje – Dnepropetrovsk – Poltava – Tšeboksarõ – Kiiev – Minsk – Tallinn.

Sõitsime Bakuusse välja. Bakuu oli tol ajal, 1980. aasate algul huvitav väike linn, aga kogu mahajäänud naftatöötlemispiirkond piki rannikut oli väga rüpp ja jube. Kilomeetrite viisi ujus naftat ja selle jääke. Ikka täielikult väär! Leidsime ka tulesüütajate kloostri.

Bakuust sõitsime edasi Tbilisi. Teel mägedesse jõudsime kohta, mida nimetatakse tuulteristiks, sest alatasa puhub tugev tuul. Ööbisime seal. Edasi Jerevani jõudsime Batumi ja Suhhumi, külastasime delfinaariumi ja loomaaeda. Potist piki rannikut Adleri poole sõites märkasime, et teed pööravate puude küljes olid klaasitud ustega väikesedapid, sees pudel ja püssid. Nii mälestatakse avariides hukkunuid.

Viimati külastasime Krasnaja Poljanat, samuti tutvustasime teiste autode omanikele Aasovi rannikut.

Kuldsete linnade reisi marsruut oli Tallinn – Leningrad – kuldse ringi linnad: Sergijev Possad, Pereslavl-Zalesski, Rostov-Veliki, Jaroslavl, Kostroma, Ivanovo, Suzdal, Vladimir ja teised. Käisime ka Volga alglahtel Valdai kõrgustikul.

Telklaager stepis 1982. Koos Miia Görmanni, Hedi Gehrke, Teet ja Külli Rajasalu pojaga.

Huvitav sõit oli. Nendest vanadest kuldsetest Vene linnadest oli palju kuulnud ja loetud. Sõitsime oma perega, koer oli kaasas. Ühe vana kloostri juures seisis meie auto kõrval teine masin. Kui jõudsim ringkäigult tagasi, ilmnis, et teises autos oli sees käidud. Koer kaitses meie oma!

Sõitsime Moskvasse Leningradi kaudu. Pilt oli küllalt süge. Pärast revolutsiooni arvati, et lammutada tuleb kõik eelnevate põlvkondade loomine, eriti kloostrid, kirikud ja muu apostliku õigeusuga seotu. Hooned tehti tühjaks ja kasutati tihti muul eesmärgil. See hullus möödus ja siis hakati neid taastama. Ehitised iseenesest, kirikud ja muu, jätsid väga võimsa mulje. Huvitavad olid Suzdal ja Vladimir. Vanalinn oli osaliselt üles ehitatud. Ekspositsioon oli selline, et tundus, nagu oleksid tolleaegsed inimesed just uksest välja astunud. Kõik voodid, mida muuseumites nägime, olid kangesti lühikesed. Inimelt olid siis ka inimesed meist lühemad. Nagu oleks sattunud minevikku ja ehtsasse õhkkonda. Oli väga huvitav.

Mis sõitmisesse puutub, siis autoteed olid kaardil kenasti kirjas, aga tegelikkuses võisid lõppeda hoopis põllul.

Käisime Volga lätetel, Valdai kõrgustikul. Jõe algus on allika juures tähistatud.

Kogu ringreis oli õigupoolest Vene kiriku võimsuse demonstratsioon. 1981. aastal sõitsime auto-motoklubiga suure seltskonnaga – 100 autot läbi Koola poolsaare Murmanskisse. Kuuse Mati oli oma perega ka. Olime oodanud tükk aega Onega-Murmanski autotee valmimist, Onega-poolsest otsast oli ikkagi veel paarkümmend kilomeetrit ehitamisel. See teelõik oli palistatud vangilaagritega.

Asfalttee oli nagu nõoriga aetult sirge. Küsisin ühelt vastassuunas sõitnud autojuhilt, kuidas tee on. Vastas, et hea, aga võtab sillad alt. Miks? Tee oli aetud läbi soo, aga täidis hakkas pikkamööda vajuma. Risti tee alla olid pandud suured betoonitorud, et vett läbi lasta. Muldkeha vajus, aga torud ei vajunud. Hulleamad lamavad politseinikud kui meil siin.

Üks teeviit on eredalt meelde jäänud: „SÖÖKLA 98 km“!

Edasi liikudes jäid silma suured metsad, metsakülad ja jõed, parvetamine ja saagimine. Puitu oli nii tohutult, et isegi külatänavad olid plankudest. Nägime tohutut raiskamist, jõed olid täis püstisi palke. Sinna need mädanema jäidki.

Puhkuse ületamine 1981.

Palja pool oli palju tööstust. Olime ju väga maagirikas piirkonnas, sõitsime Murmanskisse. Linn asub huvitava koha peal, nagu kaunis. Vaadata ja imestada oli palju: näidati kaubasadamat, tuumaallveelaeva.

Enamasti matka tegime Krimmi, oli väga maaliline. Eriti tore oli Pääsupesa. Seal kandis on palju invaliididele ette nähtud sanatooriume. Erinevad minevikuhooned, küll joomiseks, küll vannideks.

Ühine seikord oma perega, ka kutsu oli kaasas. Temaga ju kuskile ei läinud, sellepärast pidime ta vahel autosse jätma. Koer solvus nii, et näris ka puhkuseva käepideme.

Liikudes lähemaid, kahenädalasi puhkusesõite Läti-Leedu supelrandadesse, Fernontovo, Puškino, Novgorodi, Velikije Luki, Pihkva, Ida-Leedu, Eesti NSV ja muudesse piirkondadesse. Igal pool oli midagi näha, millestki rääkida. Kui alles laps olin, siis räägiti palju looduse ümberkujundamisest: metsa istutamisest Ukrainasse, et mulda paikseks muuta. Paarkümmend aastat hiljem kasutasime palju kordi neid metsvööndeid ööbimiseks.

Autodega olen hästi välja tulnud. Ükskord lõunapoolselt sõidult tagasi tulles ütles mootor kuskil Gomeli kandis üles. Ühe kolvi põhja oli auk tekkinud. Mida teha? Olin autoremondiga kokku puutunud ja oskasin iseennast aidata. Kõunal välja keerata, õlitaset pidevalt jälgida, vajadusel õli lisada ning mitte kihutada oma käiguga edasi.

Reisidest on mulle jäänud eriline mälestus lõhnadest. Kogu loodus ja lõhnab omamoodi. Step-, mere-, metsalõhn... Huvitavad nüansid. Käisin kunagi Hiiumaal, seal oli koolivend, kes kutsus. Jälle isemoodi lõhn: meri ja veel midagi.

Kõik need puhkusesõidud, kuigi pikad, oleksid võinud olla väsitavad, aga ei olnud ometi. See oli hoopis teistmoodi pingutus ja väsimus. Kui saad olla igapäevatööst eemal, siis on elu vaheldusrikas. Täielik puhkus.

Muuta saab suhtumist

Automi käsijuhtimissõidukite omanike sektsioon

Varasema invaliidsusele varasest lapsepõlvest puudus mul kontakt teiste invaliididega, kui mitte arvestada Manivald Ojametsa Märjamaalt (olin temaga koos Tartus haiglas). Isegi tõmmet nende poole ei olnud. Ju ma polnud veel küps...

Kõige sügavam huvi invaliidide ja nende probleemide vastu algas 1970. aastate lõpus. Paljusid neist ma adusin, kuna olin need endale lahti mõtestanud. Olin oma koha ühiskonnas leidnud, hariduse saanud ja võimetele vastaval ametialal üles töötanud (ETKVL-i arvutuskeskuse peainsener), perekonna loonud ja isaks saanud (poeg Mihkel sündis 31. detsembril 1968). Puudus pidev kontakt invaliididega, samuti vajadus selle järele.

Invaliididest äratasid erilist tähelepanu need, kes liikusid autoga. Eredalt meelde jäänud Ants Õigus (Auli (Õigus) Lõokese esimene abikaasa, kahvatud jalgadega mittekäiv „poliomüeliitik“). Ta on sööbinud mällu oma spinaalse elulaadiga. Ta oli kodustöötaja, elas Nõmmel Nõlgi tänaval, patandas teeninduskombinaadile vihmavarje. Kohtusin temaga esimesi kordi aastate tehnoloogilisel hooldusel.

1980. aasta veebruarikuu teisel poolel ilmus Õhtulehes Automi Harju rajooninõukogu aseesimehe Votele Luha teade käsijuhtimissõidukite omanike kohta. Taastan selle mälu järgi: „15. märtsil kl 12.00 toimub Keilas Ohtu tee 1 ruutruumi Autom Harju osakonna juurde käsijuhtimissõidukite omanike

Ohtu tänav 5 Keilas 1996. 1986. aastal olid selles majas ühingu Automi Harju rajooninõukogu Keila seksioon ja Harju rajooni rahvakohtu kohtutäitur.

seksiooni asutamine. Eesmärgiks on sõidumeisterlikkuse tõstmine, 1981. aastal kehtima hakkava uue liiklusmäärustiku õppimine, käsijuhtimissõidukitele vigursõitjate ja rahvarallide korraldamine.“

Asutamiskoosolekule läksin ka mina. Kogunes ligikaudu 30 inimest, kes kasutasid tolleaegseid invaliididele kohandatud autosid-motokäruksid: Zaporozhetsid, Moskvitsid, Žigulid, kolme- ja neljarattalised motokäru. Mäletan sealt Ants Õigust, Elgi (Altjõe) Saaret, Teet Rajasalu, Arvo Kelementi, Vetele Luhat, Miia Görmanni, Mati Kuuset, Rein Lillemad, Eino Ugandi, Ferdinand Vääti, Leino Viirast. Selgus ka, miks kutsuti kokku Keilasse: Tallinnas puudus ratastooliinvaliididele ligipääsetav avalik ruum. Vetele Luha elas Keilas, oli ise liikumisinvalid, käis karkudega.

Juhikond valiti põhimõttel: julge hundi rind on rasvane, samm ette. Etteastujaid oli 11. Vetele Luhast sai esimees, minust tema asetäitja, kelle kohustus oli tegeleda heaoluprobleemidega.

Juhatuse koosseisu kuulusid Vetele Luha (esimees 1980 kuni mai 1981),

Alto Altsam (aseesimees, esimees alates maist 1981), Arvo Kelement, Ferdinand Vääti, Ants Õigus, Miia Görmann, Teet Rajasalu, Armin Tiit, Eel Kukk ja Mati Mugur. Revisjonikomisjoni valiti 20. märtsil Kalvi Elgi, Bruno Peet ja Alar Timusk.

Vetele ei Vetele Luha või keegi teine aimas, et paneme aluse invaliidide „ühiskonnale“ omaaegses NSV Liidus: plahvatuslikult kiirele tagasi-astumisele inimõiguslikele protsessile, väljatulemisele poliitilisest ja poliitilisest pagendusest, kapist või pörandalt – kuidas keegi õelda soovib. Inimõiguste invaliidide enda algatusel ja otsesel eestvedamisel. Alustajad olid meie, Eesti invaliidid. Kas sihilikult või teadmatusel ei kasutanud Eesti inimesed „inimõigust“. Ega sellest palju teatudki.

Automi Tallinna-Harju käsijuhtimissõidukite omanike seksiooni toetasid Tallinna ja Harju Automi nõukogud. Harju toetas autorallide „Keila jaanik“ korraldamist ja läbiviimist, Tallinn kogu muud tegevust.

Esimese käsijuhtimissõidukite ralli „Keila jaanik“ 1980. aastal. Vasakult kohtunik E. Jänes, H. Nurmik, ralli peasekretär A. Ojaste, ralli direktor V. Luha.

Ennustamiseks vajaliku materjali otsingul leidain Eesti Lühikomispuudega Inimese Liidu (ELIL) 2005. aasta Infolehest nr 26 Ivar Kusma artikli Votele Luha "Pärit lapsepõlvest". Selles on juttu, kuidas klubi alguse sai. Sõgaval Vene ajal oli see omaette kunsttükki.

Harju Automi klubi tollane esimees Ivar Aru andis klubi loomiseks nõusoleku, aga EKP Harju Rajoonikomitee kutsus Votele Luha välja ja teatas, et ei ole põhjust invaliide organiseerida. „Miks invaliidid oma teadmisi sõidu oskusi täiendada ei tohi, nemad on ju samuti liiklejad?“ küsis Votele Luha vastu. Keegi tumedavereline daam teatas seepeale kategooriliselt: „Kui tulete siia oma põhikirjaga, siis meie seda igatahes ei kinnita!“ Votele Luha lubas endale muige: „Me ei tulegi seda kinnitama. Näete, Automi enda põhikirjas on selge sõnaga – organiseerida autojuhte, et neid õpetada täiendada nende teadmisi ja oskusi ning seeläbi kindlustada julgeolek teedel. Juttu on Moskvitšide, Zaporozhetsite ja Žigulide seksioonist, aga ei sõnagi sellest, et sandid välja.“ Sellega seal jutt lõppes.

Keda see ajajärk, Votele Luha ja seksiooni töö huvitab, leiab andmeid ja dokumente arhiivist Keilas.

Enne, kui esimene ralli sai peetud, kulus palju vaeva ja närve.

Veel päev enne ralli algust polnud taotlusel ühtki allkirja. Vello Keevallik autoinspeksioonist lubas pitseri panna õhtul oma suvilas. Kui Votele Luha seda sinna nõutama läks, küsis Keevallik: „Kus on teised allkirjad?“ „Teist pole ega tule,“ vastas Luha ausalt. Keevallik vaadanud Luha otsa: „Sul naine, mul ka, ju nad sinna Vasalemma meile midagi ikka toovad.“ Pitsari paberile, ralli võis alata. „Oleksin niikuinii selle ralli teinud“, ütles Votele Luha, „sest rahvast tuli üle Eesti kokku, küll Otepäält, küll Võrust, kuidas neid tagasi saata.“ Omaette iroonia oli, et ralli avamisel olid kõik tähtsad ninad kohal kui õiged mehed kunagi.

Kaval vanamees oli see Votele Luha, ära tabas nõukogude võimu nõrga koha – mis ei ole keelatud, on lubatud – ja julges seda kasutada. Julge pealehakkamine on ikka pool võitu! Hea, et ma seda nüüdki teada sain. Liikusin ju invaspordi poole täpselt samasuguste mõttekäikude abil. Kuidas sa keelad invaliididele kehakultuuri ja spordiga tegelemise, kui kogu rahvas kutsutakse üles sellega tegelema? Ja siit veel mõni samm edasi: NSV Liidu

„Keila jaanik“ 1983. Keila turuplats.

Rahaline Kehakultuuri- ja Spordikomitee ning ametiühingud seljatasid NSV Liidu Riikliku Töö- ja Sotsiaalküsimuste Komiteegi sama mõttekäiguga!

Seksiooni tegevus algas entusiastlikult: vigur- ja jäärjastõidu treeningud toimusid lennuväljal Lasnamäel, 1981. aastal jõustatava uue liiklusseadusega õppimine, liiklusviktoriinide läbiviimine, kohtumised huvitavate inimestega. Juhatusel liikmete igapäevased vastuvõetud olid Keilas Ohtu tee 5, kohal sotsiaalhooldusministeeriumi töötajatega (pensionäride teenindus- ja sotsiaalsektori juhataja V. Reinert, jurist S. Tromp) ja autoinspeksiooni liiklus- ja tehnikavälise juhtivtöötajatega. Moodustati ühiskondlike autoinspektorite grupp, kuhu minagi kuulusin ja mis tegutses edukalt paar-kolm aastat.

Palju tööd tuli teha esimese käsijuhtimissõidukite ralli ettevalmistamisel. Enne meie hulga peale Mati Kuuse ja Rein Lillema ei olnud varem autoralli sõitjaid. Püüdsid kogemused, polnud teoreetilist ettevalmistust, ei osatud sõita hõlpsa ega kaardilugejaga koostööd teha. See kõik vajab õppimist ja tähelepanu. Meie oma entusiastidele (Mati Kuuse, Rein Lillema, Eino Ugandi ja teistele) appi instruktorid Tallinna ja Harju nõukogudest.

Esimene käsijuhtimissõidukite jaanikuralli toimus Keila ümbruse teedel 31. jaanil 1980 stardi ja finišiga linna turuplatsil. Ralliraja pikkus oli 100 km,

Koos pojaga stardijoonel 1980.

Keskmine sõidukiirus 40 km/h. Osa võttis 30 meeskonda: kaheksa motokäru, 11 Zaporožetsit ja 11 Moskvitši. Marsruudil oli neli märgistatud kohustuslikku läbimiseks ettenähtud kontrollpunkti (AKP) ja üks ootamatu kontrollpunkt (OAKP). Lisakatseid oli kuus: vigursõit, täpsussõit, topeltsprint, slaalom, kaheksa sõitmine, küsimus esmaabist ja liikluseeskirjade tundmine (kümme küsimust).

Keskmine kiirus oli tugevasti piiratud, kuid „tänu” kaardilugejate eeskirjadele ja muudele apsudele jätkus põnevust ja ka kihutamist küllaga. Eriti mulle meelde motokärude suur manööverdusvõime ralli lisakatsetel vigursõitudel. Ise osalesin samuti rallil, kaardilugeja oli poeg Mihkel.

Parimad olid:

motokäru: I koht Aksel Kokk – Toivo Leedjärv, II koht Rein Lillema – Mari Mäilberg, III koht Andrus (Zavjalov) Seppam – Eino Roomets; Zaporožetsid: I koht Elgi (Altjõe) Saare – Loit Saare, II koht Vladimir Fjodorov – Nikolai Korsun, III koht Arkadi Kivi – Viktor Andra; Moskvitšid: I koht Ants Sildmäe

II koht Teet Rajasalu – Külleki Rajasalu, II koht Alar Tamm – Toivo Varu.

Enamasti saimesest rallist näitas, et invaliidide valmisolek ja tahtmine osaleda spordivõistlustel on väga suur, sõnapidamine au sees. Järgnevate aastate jooksul annab kindlasti seda.

Enne kätetuhtimissõidukite ralli „Keila jaanik” toimus 20. juunil 1981 Paldiskis Paldiski külje all. Stardieelsel ööl oli metsik äike. Kui varahommikul kuulsin Raadio reporteri Liina Kusmaga kohale sõitsime, siis oli hinges kahtlus, kas seal midagi kedagi on. Pilt oli vapustav: kõik olid kohal.

Osa võttis 38 meeskonda: viis motokäru, 15 Zaporožetsit ja kaheksa Moskvitši. Parimad olid:

motokäru: I koht Aksel Kokk – Toivo Leedjärv, II koht Artur Sinisaar – Aivar Jaanus, III koht Andrus (Zavjalov) Seppam – Eino Roomets; Zaporožetsid: I koht Rein Lillema – Jaan Kosk, II koht Vladimir Fjodorov – Nikolai Korsun, III koht Alvar Näpping – Aimar Näpping; Moskvitšid: I koht

Liina ja Liina Kusma Põllkülas 1981.

Rein Lillema. Edukas autosportlane ja rahvarallide korraldaja.

Mati Mugur – Väino Reinmaa, II koht Teet Rajasalu – Hedi Gehrke, III koht Mati Kuuse – Urmas Kivinukk.

1981. aasta kevadtalvel hakkas Votele Luha kurtma, et temal ei ole sõidu korras, rütmihäired, kõrge vererõhk. Aitasin muretseda talle vererõhu mõõtmiseks vajalikud seadmed. Olukord ei paranenud. Ta taandas end Automi Tallinna-Harju käsijuhtimissõidukite omanike seksiooni esimehe kohalt. See koorem jäi minu kanda.

Üsna kohe palusin täita sekretäri, informaatori ja sidepidaja kohustusi Elgi (Altjõe) Saarel, kes töötas organisatsioonis sisse-, mina väljapoole. Nii oli see kõigil meie 13 koostööaastal (ka invaühingus ja invaliidus). Tagantjärele loen sellist jaotust parimaks. Ainult tänu sellele oli mul võimalus kaugemaid sihte seada.

Organisatsiooni „juhtoina” vahetumine toob alati kaasa suuremaid või väiksemaid muudatusi. Nii oli ka minu saamisega Automi Tallinna-Harju käsijuhtimissõidukite omanike seksiooni esimeheks. Olime erinevate elukogemuste ja vaadetega inimesed. Votele Luha oli Automi Harju osakonna aseesimees, kel endal autot ei olnud. Ta tabas ära, et invaliididest käsijuhi-

„Tulla jaanik” 1981. Legendi tutvustus Alvar Näpingule.

sõidukite omanikega ei tegele mitte keegi, nad on jäetud omapead. See oli väga tänuväärne tähelepanek. Veel tähtsam oli, et ta leppis kokku Automi Tallinna-Harju käsijuhtimissõidukite nõukogu esimehe Valdur Tammingu ja Tallinna organisatsiooni esimehe Virve Kiisaga seksiooni loomise Tallinna organisatsiooni juurde. Nende suhtumine oli väga hea. Eriti usalduslik vahetõde kujunes mul Virve Kiisaga.

Enamuses mõttes alustas seksioon kui fänniklubi, liikmeid ühendav telg oli auto ja autosport. Votele Luha külvatud seeme kukkus ettevalmistatud maale. „Sündinud” autosportlased Mati Kuuse, Rein Lillema ja teised olid juba valmis rahvarallide organiseerima ja ise osalema.

Seksiooni algse liikmeskonna moodustasid käsijuhtimissõidukite omanikud ja nende perekonnaliikmed. Mida aeg edasi, seda enam liitus ka teisi liikmeid invaliide, nende peresid, sõpru ja tuttavaid. Oli ju tegemist ainsa organisatsiooniga, mis ühendas invaliide ühendava organisatsiooniga, inimeste suhtlemisvajadus aga oli suur.

Kõik nägin ja näen silani käsijuhtimissõidukis invaliidi jalgu, tema liikumist, mitte spordivahendit. Loomulikult annavad autospordivõistlused inimestele palju nii osavõtjatele kui ka pealtvaatajatele ja kaasaelajatele,

kuid autosport jääb ikkagi elitaarseks spordiks, rääkimata sellest, et võistlusid
edale ei ole see odav (auto ettevalmistus, bensiin, kõksakate ja purunemine
remont jne).

Votele Luhale ei meeldinud, et seksiooni liikmeskond täienes teistsuguste
huvidega invaliididega ja korraldati hoopis teistsuguseid kohtumisi-ühiseid.
Tinglikult jagunesid invaliidid NSV Liidus materiaalselt-olmeliselt kaheks:

Esimesse, privilegeeritud ja suhteliselt väikesesse rühma kuulusid need
kellele olid tagatud kodune teenindus ja hooldamine, ravi, taastus- ja sotsiaalne
toorne ravi, olme, abivahendid ja lisatoetused ning loodud kõik võimalused
tööteraapiaks ja spordiga tegelemiseks. Need olid kurdid ja pimedad ühingu-
ühingute ja suurte riiklike maksusoodustustega tootmisettevõtetele. Alustati
selleks olid loodud juba tsaariajal. Ülejäänud ehk põhimass kuulusid teise
rühma, kellel puudus kõik peale sotsiaalhoolekande.

Invaliidide selline aktsepteerimine-mitteaktsepteerimine tõi loomulikult
kaasa erinevad suhtlemisvõimalused ja elustandardid. Kurtide-pimedate
ühingud olid tänu suurtele maksusoodustustele rikkad, näiteks praegune
Ida-Tallinna Keskhaigla vastuvõtu-polikliinikukorpus ehitati pimedate ühin-
gu rahaga silmakliinikuks. Lisaks sellele toetasid nad oma liikmeid majan-
duslikult (raadiod, magnetofonid, remonditoetused ja muu), korraldasid ise
tegevust, ekskursioone lõunapiirkondadesse, arendasid kurtide ja pimedate
sporti, osalesid nii NSV Liidu kui ka ülemaailmsel spordivõistlustel.

Mitteaktsepteeritutel kõik see puudus. Ei mingeid ühingu- ega tootmis-
ettevõtteid, hoopis isoleerimine ühiskonnast, ainult sotsiaalhoolekandega
ettenähtu. Ühingud olid poliitilistel ja eetilistel põhjustel keelatud: invaliidid
karkudega, ratastoolidega (mida oli vähe ja kui olidki, siis kohutavalt suured)
ja muude abivahenditega ei sobinud nõukogulikus „heaoluühiskonnas“
avalikult elama. Oli ju ajastu, kus ema, kellel sündis puudega laps, oli selles
ise süüdi. Sünnitusmajas tehti talle kohe ettepanek anda laps lastekodusse.
Elasime ühiskonnas, kus kahe või enama invaliidi kohtumine või omavaheline
jutuajamine tänaval oli „kohutav“ vaatepilt. Invaliide vastandati avalikult. Ma
ei räägi siin sõjainvaliididest, nemad on ja jäävad kõikjal eelisolukorda.

Soome televisiooni vahendusel oli Põhja-Eesti invaliididel mingi ülevaade
omasuguste elust, nende ühingutest ja invaspordist lääneriikides. Paljud
unistasid selliste ühingute loomisest Eestis. Hästi mõisteti koostegutsamist

Invaliidide ühingu
põhikooli
õpilaste ühine
1. juuli 1981.
Ajal ühingu
õpilaste ühine

ühiseid, kuid puudusid võimalused ja vedajad. „Äratajaks“ sai Automi
ühinguühenduse omanike seksioon, mis oli invaliididele esimene avalik
ühendus koguneda ja probleeme arutada.

Eks minagi alustanud seksiooni eesotsas salamõtetega invaühingust, kuid
tegevuse teostamine oli alles kaugel. Üks idee mul siiski oli: kui on võimalik ja
kui on huvitat, siis tuleks invaspordi kaudu kaasata ja legaliseerida invaliidide
ühine tegevus ühistegutsamusest. Seegi oleks suur edasimineku.

Liina Kusma pani 2000. aastal kirja (ELIL-i Infoleht nr 3) Mati Muguri mälestused invaliidumise algusaastatest:

„See omapärane mälestus on seotud niisuguse kuulsa organisatsiooniga nagu KGB. Üks rühm puudega inimesi või invaliide, nagu tookord ütles, kirjutasid ühe kirja. Need olid, kui ma ei eksin, Mati Kuuse, Leino Viiras, Raivo Kase ja vist keegi veel. Leino Viiras oli meil justkui invaekspert, kaudu ratastoolis olnud. Ja nemad siis kirjutasid seal invaprobleemidest, puudest ja sellest, mis oleks vaja teha invaliidide heaks jne.

Kiri saadeti EKP Keskkomiteele, ülemnõukogule ja valitsusele. Egi (Altjõe) Saare oli meil tookord sekretär ja ühel päeval helistas ta mulle, et hirmus pahandus on tulemas, Mihkel Aitsam tahab kokku saada. Läksin Mihkli juurde (tema oli siis esimees, mina aseesimees) ja Mihkel ütles, et nüüd on asi hirmus, KGB on meil turjal. Mina olin Siberist läbi käinud, ütlesin, et lähen ja vaatan, mis nad tahavad. Läksin siis kohale. Trepid olid suured ja kõrged nagu vanalinnas ikka, kuidagi kobisin sealt üles. Trellitatud aknaga ja tumedas vastuvõtutoas istus miilits, palus pisut oodata. Varsti tuli sisse üks härrasmees või seltsimees, nagu siis öeldi, erariides, rääkis vene keeles ja nimi oli kas Nikolai Aleksejevits või Aleksei Nikolajevits. Pakkus istet ja küsis, kas ma seda kirja olen lugenud. Ütlesin, et kuulnud olen, lugenud mitte. Ta luges siis selle ette ja ma küsisin, kas seal midagi valeit on. Ei, valet ei olevat küll midagi. Hakkasime selle kirja teemal vestlema. Algul oli ta päris tõreda tooniga. Siis ma viisin jutu mujale, et teil on päris raske, aga huvitav ka. Tema küsis, mis mehed need kirjutajad on. Vastasin, et normaalsed inimesed, aga et liikumispuudega, siis on probleeme. Tema jälitas, et miks see kiri on kollektiivne. Kui inimesel on probleeme, pöördugu nendega sotsiaalministeeriumi poole. Kinnitasin, et ühingu ülesanne ongi seista oma inimeste eest. Siis ta uuris, millega ühing tegeleb. Ütlesin, et peame loenguid jne, võib-olla tahaks temagi loengut pidama tulla. Selle jutu peale ta elavnes ja lubaski tulla. Andis ka oma telefoninumbri. Lõpuks veel ütles, et hea küll, praegu on see kiri siin, aga kui see peaks välismaale jõudma, siis läheb teil asi kurjaks. Niisugune lugu oli.”

1982. aasta suveks ettevalmistamisel võtsime oma programmi juha kahepäevased invakergejõustikuvõistlused, seekord spordivõistluste nime

Spordipäevad Doorakul 1982. Rein Lillema, Mati Mugur, Mihkel Aitsam, Signe (Kruusialuk) Falkenberg, Arvo Kelement autasustamisel.

Spordipäevad toimusid 14. augustil 1982 Doorakul Lääne-Kaluri puhkebaasis. Toimet oli suur kordaminek. Kogunes 60–70 inimest, invaliidid ja nende perekonnaliikmed, mitmest Eestimaa piirkonnast. Kõike tehti oma jõududega, ka võistlusplatsid karjamaale, kus toimusid võistlused, samuti kohtunikutöö.

Kõigile potaumatult saabus Doorakule Tõnu Karu (ENSV TA Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituudi haldusdirektor, suur invaliidumise toetaja). Ta oli kaasa toonud külalised: Leningradi proteesimisinstituudi direktori professori Filatovi ja füsioteraapia osakonna juhataja dr Rõbakovi, kellel oli jõudnud kuuldus, et Eestis tegeldakse invaspordiga. Tuldi vaatama, mis võima ja sidemeid looma. Suur-suur tänu Tõnu Karule meie otsekohtunikutööna potsatanud kontakti eest!

Vastuvõttevaimustus oli suur, nii meie kui ka külalised jäid võistlustega väga rahule. Peale klassikaliste kergejõustikualade (ketas, oda, õhupüss) oli kaasa ka mängulisemaid, kuid täpsust arendavad spordialasid: rõngaste heitmine märklauda, tennispalli viskamine pange jm. Pärast võistlusi pidas professor Filatov meile loengu proteesimise hetkeseisust ja perspektiividest

Leningradi Kirovi staadion 1982. Valge jopega Anne Kuuse, Mati Kuuse, mina granaati heitmas, trepil istub Hedi Gehrke.

tolleaegses NSV Liidus. Ta oli osalenud NSV Liidu delegatsiooni koosseisus ÜRO istungjärgul, kui kinnitati ülemaailmne invaliidide aasta 1981, samuti kümneaastak 1982–1992 invaprobleemide lahendamiseks. Kuulsime sedagi, et Leningradi proteesimisinstituudis tegeldakse samuti pisitasa invaspordiga. Kohtumine lõppes lubadusega kutsuda meid samal sügisel Leningradi kergejõustikuvõistlustele. Innustust edasiseks said mõlemad osapooled.

17.–19. septembril 1982 võtsimegi Leningradis Kirovi staadionil oma Leningradi proteesimisinstituudi korraldatud spordivõistlustest. Sõitsime kohale nelja autoga: mina, Mati Kuuse, Mati Mugur ja Alar Timusk. Kaasa kutsusin kolme ametkonna esindajad: dr Fritsas Markusase arstliku kehakultuuri dispanserist (teda teati kui invaspordi toetajat, arsti-invaliidi), Eha Leppiku sotsiaalhooldusministeeriumist (hilisem ministeeriumi usaldusisik) ja Anatoli Kiiski kehakultuuri- ja spordikomiteest.

Eesmärk oli, et Leningradis nähtut-toimunut ei kommenteeriks vaimustunud invaliidid, vaid võimalikult erapooletud ametkondade esindajad. Salasoo oli aua Eestis invaliidide oma sõltumatu spordiorganisatsioon – spordiklubi.

Eesti oli selline võimalus just-just tekkinud: kohalikud täitevkomiteed, registreeritud omavalitsused võisid registreerida juriidilise isiku õigustes rahvaühendusi.

Meie Leningradi õnnestus. Läksime ettekujutusega, et seal on invaspordiga kaugemale arenenud kui meil ja et me ise spordivõistlustest osa ei võta, vaid vaatame ja õpime. Tegelikkus kujunes hoopis teistsuguseks. Instituut ei valmistanud ette professionaalsed sporditöötajad, vaid haigla personal: õed, sanitarid ja teised. Kui sportlased-invaliidid (25–30 patsienti proteesimisinstituudi haiglast) bussidega staadionile toodi, üles rivistati ja läksid ranfarihelide ja marsiga avadefilee, siis olime kui üks mees rivis ja meiega võistlused täies mahus kaasa, ka dr Markusas. Ei kahetse, emotsioonid olid suured! Igati jäid rahule ka meie sõidukaaslased. On hoopis midagi sellist, kui võistlused toimuvad staadionil, mitte karjamaal.

Hüles ka üks proteesimisinstituudis ravil olnud bulgaarlane. Kohe võis öelda „rahvusvahelistest võistlustest“.

Kergejõustikualad olid ainult puhtsportlikud, nagu see on maailmas tavaks. Seal ei olnud bankett tribüüni all asuvas sööklas. Osavõtjaid ei olnud palju: meie delegatsioon, Leningradi proteesimisinstituudi juhtivtöötajad ja instituuipersonal (korraldajad) ning mõned Leningradi invaliidid.

Ilmus põhimõtteline erinevus Eesti ja sealse invaspordi vahel (mõlemad olid ameerika tüüpi). Kui meil olid algatajad invaliidid ise, kes tegid

Elavvõistlus Vasalemma rallikrossi rajal.

Aksel Kokk Vasalemma rallikrossi rajal võistlemas.

koos perekonnaliikmetega ära ka kogu vajaliku korraldamis- ja kohtunikumööra seal tegi sama töö ära valgetes kitlites meditsiinipersonal. Invaliidid osalesid ainult võistlemas. Tolleaegset suhtumist iseloomustas seegi, et võistluste algul suleti ja lukustati staadioni metallväravad, et publikut ei koguneks. Kuni kolm kōlab mul kõrvus tänini.

Edasine kulges kavakohaselt. Nähtu jättis kõigile positiivse mulje, mida ka hõlpsalt jagati. Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee esimees Mati Mark mõistis meid, Tallinna Linna RSN TK kehakultuuri- ja spordiosakonna juhataja Jüri Talvistu toetas samuti ning 1982. aasta lõupäeval sündis rahvaspordiklubi Invasport. See tõi kaasa pereheitmise Automi Tallinna-Harju käsijuhtimissõidukite sektsioonis: auto-motospordiga jäid tegelema ainult kõige veendunudad fännid Mati Kuuse, Rein Lillema, Eino Ugandi jt.

Rohkem ma Automi Tallinna-Harju käsijuhtimissõidukite sektsiooni toimetamisi ei kajasta, toon ainult ära võistluste nimekirjad ja tulemused, mis õnnestus kindlaks teha:

- 26.05.1982 – Tallinna Automi vigursõiduvõistlused,
- 19.06.1982 – Harju Automi rahvaralli „Keila jaanik 82” Väänas,
- 20.03.1983 – Tallinna Automi liiklusviktoriin sarjas „Karikavõistlused 83”,
- 23.04.1983 – Tallinna Automi kompleks-vigursõiduvõistlused,

13.05.1983 – Tallinna Automi mäkketõusuvõistlused,

18.06.1983 – „Keila jaanik 83” J. Lauristini nimelise kolhoosi juures. Osa võtsid 28 ekipaaži: kolm motokäru, 14 Zaporozetsit ja 11 Moskvitši. Parimad olid Moskviitid: I koht Mati Kuuse – Urmas Kivinukk, II koht Janis Debelis – Peeter Debelis, III koht Mati Mugur – Andres Lõoke; Zaporozetsid: I koht Rein Lillema – Andrus (Zavjalov) Seppam, II koht Leonid Brovkin – Hennari Jemeljajev, III koht Jaan Hermann – Pille Hiilemägi; motokärad: I koht Ferdinand Väär – Sulev Saar, II koht Artur Jaanus – Lembit Rehtla, III koht Aksel Kokk – Toivo Leedjärv.

10.09.1983 – Tallinna Automi „Mihkliralli 83” Väänas,

01.10.1983 – Tallinna Automi vigursõidu-kompleksvõistlused,

20.10.1983 – Tallinna Automi sprint-slaalom,

03.11.1983 – Tallinna Automi kompleksvõistlused,

08.06.1984 – „Keila jaanik 84” Tugamani puhkebaasis. Seitse ekipaaži osales, kaks Leningradist, väga palju oli katkestamisi. Parimad olid Moskviitid VAZ-id (20): I koht Rein Lillema – Peeter Luik, II koht Tõnu

Tallinna Automi „Mihkliralli” Paunkülas 1985.

...mugur – Aase Elm, III koht Ants Sildmäe – Juri Lunin; Zapi...
 (ümme): I koht Vladimir Fjodorov – Nikolai Korsun, II koht Arkadi...
 – Arne Kroonmäe, III koht Janis Iluss – Eva Mite; motokäru (kaks): I koht...
 Artur Jaanus – Lembit Rõhla, II koht Aksel Kokk – Toivo Leedjärv.

21.09.1984 – Tallinna Automi „Mihkliralli 84” Paunkülas,

08.12.1984 – Tallinna Automi kompleksvõistlused,

18.05.1985 – Tallinna Automi täpsussõiduvõistlused Kirovi staadionil.

juuni 1985 – „Keila jaanik 85”,

21.09.1985 – Tallinna Automi „Mihkliralli 85” Paunkülas,

06.10.1985 – Tallinna Automi kompleks-vigursõiduvõistlused,

07.12.1985 – Tallinna Automi kompleksvõistlused,

veebbruar 1986 – Tallinna Automi 4-etapilised jäärajasõiduvõistlused,

13.07.1986 – Tallinna Automi IV vabariiklikud kompleksvõistlused,

20.09.1986 – Tallinna Automi „Mihkliralli 86”,

26.06.1987 – „Keila jaanik 87” Keilas,

05.09.1987 – „Mihkliralli 87”,

31.07.1988 – Tallinna Automi kompleksvõistlused Doorakul,

juuli 1988 – „Mihkliralli 88” Kuivajõe.

Invasport

1982

15. detsembril 1982 toimus Õismäel rahvaspordiklubi Invasport asutamise-
 koosolek. Tallinna Linna RSN TK kehakultuuri- ja spordiosakonnast osales
 14 inimest. Juhtkond valiti järgmises koosseisus:

eesimees: Mihkel Aitsam, ETKVL-i arvutuskeskuse peainsener,

asustajad: Mati Mugur, Harju EPT osakonnajuhataja; Arvo Kelement,
 Harju ETK-i keevitaja,

sekretärid: Elgi (Altjõe) Saare, RET-i metroloog; Merike (Sarapuu) Melsas,
 postimees,

arst: Andrus (Zavjalov) Seppam, TK Ühendus tööline,

hüvitus: Andres Lööke, Harju EPT insener.

1983

1983 Invasport registreeriti Tallinna Mererajooni RSN TK-s ja põhikiri
 koostati 2. jaanuaril 1983 Tallinna Linna RSN TK kehakultuuri- ja spordi-
 osakonna juhataja Jüri Talvistu käskkirjaga.

1983 saavutanud esimese tõeliselt suure võidu, võiks isegi öelda läbimurde:
 Eesti suunda invaliidide juriidiliselt tunnustatud iseseisva organisatsiooni
 loomine. RSK Invasport oli ka üks esimesi rahvaspordiklubeid, mis sai

hoiupangas ametliku arvelduskonto (hoiupanga tolleaegse juhi Siim Kallaste toel).

1983. aasta esimestel kuudel algas RSK Invasport tegevus ja kiiresti muutus Klubi põhijülesanne oli populariseerida invasporti ja kaasata invalide. Huvitatud ruumid meil kahjuks puudusid. Kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Appi tuli dr F. Markusas. Töötades ise arstlikus kehakultuuri dispanseris arstina (varem ka peaarstina), teadis ta hästi, milliseid ruume vajame ja millistele tingimustele need peavad vastama. Dispanseril olid sellised ruumid olemas ning ta leppis peaarst dr Eldur Annusega kokku, et RSK Invasport võib kasutada kaks-korda korda nädalas õhtuti kaks-kolm tundi Põhja purjespordikeskuse 0-korrusel asuvaid ruume ja vahendeid: treeningruumi, võimlemissaali ja Soome sauna koos madala soojaveelise basseiniga.

Minu ja kurtide ühingu esimehe kokkuleppel võttis sponsorina tasumata enda kanda kurtide ühing. Samasugusel kokkuleppel pimedate ühingu esimehega algasid ujumistunnid-treeningud Sütiste tee keskkooli uulitsal. Ratastoolikasutajatele oli väike, kuid kergesti ületatav takistus: üks trepiast.

Treeningud algasid 1983. aasta jaanuaris. Võtsin neist purjespordikeskusest aktiivselt osa. Korraldasin oma minekut-tulekut alati nii, et sain dr Markusase, kes elas Mustamäel kiirabihaigla lähikonnas, kaasa võtta ja pärast kogu aidata. See oli abi elatanud vabatahtlikule (oli treeningutel füsioterapeut) ning võimaldas mul teda paremini tundma õppida ja omavahelisi töid kavandada.

Dr Markusas oli vasakukäeline, kaotanud parema käe sõjas. Arstiks õppis ta pärast sõda, enne Tallinna kolimist oli elanud-töötanud Rakveres. Ta oli pärit Saksamaalt, Hitleri võimuletuleku järel 1933 opteerunud Hollandi või Belgia kaudu Ida-Euroopasse. Ta oli rahvuselt juut, Saksamaa maksis talle pensiooni. Tema abikaasa oli väga tuntud laste kõrva-nina-kurgutohter Nõmmel. 1990 aastate algul lahkus dr Markusas koos perega Eestist ja asus elama Berliinis, kus ta ka suri. Inimesena oli ta suure hingega alati abivalmis humanist ja arst. Invaliidina tunnetas ta suurepäraselt teisi.

Need olid toredad kooskäimised. Alguses oli umbes pooletunnine grupp: võimlemine dr Markusase juhendamisel. Igaüks tegi kaasa nii palju, kui suutis, mõttes ka seda, mida füüsis ei võimaldanud. Kes soovis, võis jätkata treenimist Soome sauna, mille ukse ees paiknes madalal (60 cm) 4 x 4 m sooja veega bassein võimlemiseks. Lõpetuseks oli

saadud vesiravi: olid juga- ehk Charcot', tsirkulaar-, alt pritsiv dušš ja vahelduv vee- ja õhuvann. Tõhusaim neist oli jugadušš, mida ise üksteisele tegime. Enne saime tohtri õpetust spetsiaalsetest, mis ja kuidas on lubatud, mis mitte. Iga kooskäimise järel oli kaheks kolmeks päevaks tagatud suurepärase enesetunne. Lisaks aitasid kooskäimised palju kaasa invaliidide psühholoogilisele rehabilitatsioonile: hirmu vähenemisest ülesaamisele. Tegime kõike koos: mehed-naised ning laste ja vanemate perekonnaliikmed ja saatjad-abistajad: võimlesime, käisime basseinis jne. Mõned uudishimust vaatama tulnud invaliidid raputasid pead ja lahkusid, öeldes: „See ei ole minule.“ Paljud neist tulid aga tagasi ja jätkasid.

Kõikide hooajatest on eriti eredalt meelde jäänud üks endale liiga teinud hooaeg: naalase halvatusena töötaja. Piritale tõi teda abikaasa, kes esimese kord korral ei alistunud, vaid tõi uuesti ja uuesti. Tasapisi hakkas ta liikuma...

11. mail 1983 toimusid hooaja avavõistlused Norma staadionil ning 12.-17. juunil vabariigi lahtised esivõistlused füüsilise puudega inimestele (väljaspool Tallinna).

1984

11.-17. veebruarini 1984 toimus RSK Invasport talispordilaager Leiburi metsalaasas Türi valduses. Hooaja lahtised avavõistlused olid 20. juunil Tuletoorje staadionil.

1984. aasta oli Eesti invaliidumisele järjekordselt pöördeline. Selle aasta laager ja spordimänge ette valmistades tuletas Arvo Kelement mulle meelde nii kesktelevisiooni saadet, mida oli korduvalt näidatud. Saade oli mõeldud spetsiaalselt ülemaailmseks invaliidide aastaks ning kajastas Eesti laageri ja spordimänge. Kesktelevisiooni saade oli korduvalt näidatud. Saade oli mõeldud spetsiaalselt ülemaailmseks invaliidide aastaks ning kajastas Eesti laageri ja spordimänge. Kesktelevisiooni saade oli korduvalt näidatud. Saade oli mõeldud spetsiaalselt ülemaailmseks invaliidide aastaks ning kajastas Eesti laageri ja spordimänge. Kesktelevisiooni saade oli korduvalt näidatud. Saade oli mõeldud spetsiaalselt ülemaailmseks invaliidide aastaks ning kajastas Eesti laageri ja spordimänge.

**Sportdivõistluste
avamine Keila-Joal
1984**

**Sportdivõistluste
avamine Keila-Joal
1984. Mina, parema
õla taga Mati Mark,
vasakul Gustav Sarri
ja ajakirjanik.**

Hagi Huss tunnustamisel Keila-Joal 1984.

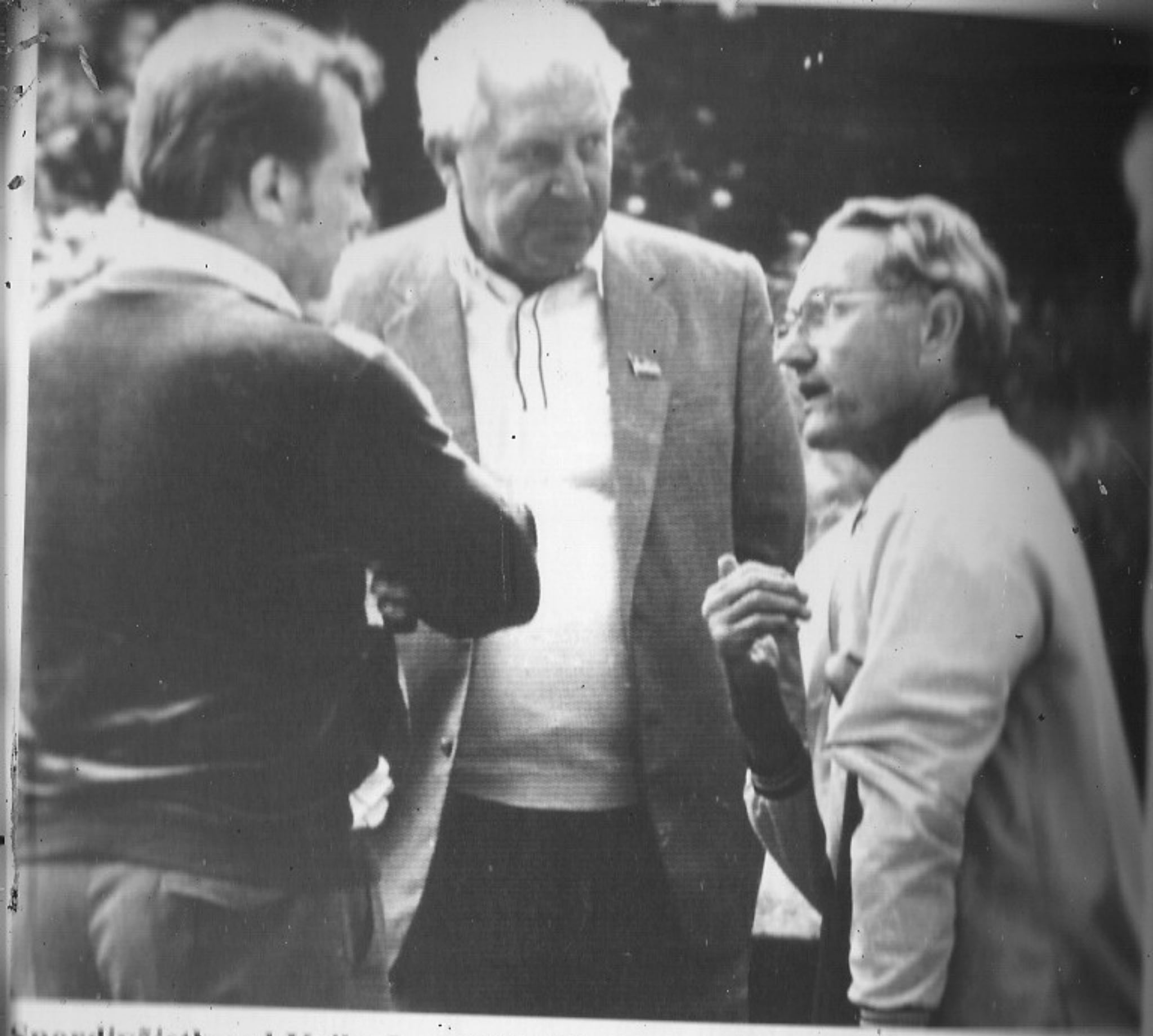
Teinud tuli väga kiiresti telegrammiga: saabub 16 inimest (sportlased koos järeltöö ja sanitaridega), nendest neli ratastooliinvalidid, ning tullakse Eestisse neli viis päeva enne võistluste algust, et anda invasportlastele aega aklimatiseeruda. See mõnes mõttes ootamatu vastus pani meid kiiresti tegutseda. Nad saabusid tõesti varem. Delegatsiooni juhtis arst.

17. juulil oli suur läbimurre: Eesti lahtised invaspordivõistlused Keila-Joal toimusid internaatkooli staadionil. Sportlased olid majutatud koolimajja.

Eesti invaspordi tundus oli viimaste aastatega kasvanud, võistlustel osales ka Lätist, Leedust, Leningradist ja Omskist. Võistlused avas toonane sotsiaalhooldusminister Gustav Sarri, kohalolijaid tervitas Eesti NSV Keha- ja spordikomitee esimees Mati Mark. Esmakordselt oli kohal Eesti televisiooni saatesari „Prillitoos” (saatejuht Hagi Šein), Moskvast agentuur APH (varustas välismaal väljaantavat ajakirjandust infoga, liidusiseselt avaldati nende materjale harva) fotograafi ja ajakirjanikuga. Võistluste tase oli kõrge.

Keila-Joal toimunud võistluste kokkuvõtet näitas ETV „Prillitoosis” 3. septembril. Lõik kestis 3 minutit ja 48 sekundit. Käisin ise kommenteerimas.

Spordivõistlused Keila-Joal 1984. Mati Mark seljaga, Gustav Sarri, mina selgitustööd tegemas.

Invaliidide näitamisega „Prillitoosi“ saadetes purustas Hagi Šein vaikiva meele kogu NSV Liidu ajakirjanduses. Pretsedent oli loodud. See ei tähenda, et kõikjal oleks kohe massiliselt invaliididest ja nende probleemidest rääkima hakatud. Kaugel sellest! See nõudis aega nagu kõik protsessid ühiskonnas. Aga esimesed artiklid hakkasid ilmuma. Mati Kuusest sai Ogonjoki kaanepoiss.

Toonaseid invaspordivõistlusi tuleb natuke kirjeldada. Siis olid need partakiaadid: algasid võistkondade sissemarsi ja piduliku rivistusega, võisteldi kõigil kergejõustikualadel.

Hiljem, kui kohtunikud tegid kokkuvõtteid ja määrasid paremusjärjekundi, tsustasime näidata-tutvustada istevõrkpallimängu. Olime seda suure peh-

Spordivõistlused Keila-Joal 1984. Mati Mark kuulib publikut.

me tennispalliga Pirital võimlemissaalis dr Markusase eestvedamisel ja juhendamisel natuke harjutanud. Kuna tegu on meeskonnamänguga (ainsaga, mida invaliidid mängida said), meeldis see pealtvaatajatele sedavõrd, et kiiresti korraldati kokku (sega)mees-naiskonnad ja turniir viletsal murupinnal. See lähtis sellest päevast mängitigi endise NSV Liidu territooriumil istevõrkpalli!

Võistluspäevale järgneva õhtu veetsime koos Omski külalistega lõkke ümber Keila-Joal. Neile meie võistlused meeldisid. Lubati saata kutse Omskis toimuvatele kergejõustikuvõistlustele.

1985

Aasta algas talispordilaagriga Andineemes 7.–8. märtsini. Hooaja avavõistlused olid 18. mail Kirovi kalurikolhoosi staadionil.

Vastukutse Omski invaspordivõistlustele saabus 1985. aasta kevadel Lend Omskisse ja tagasi oli meile suur õppetund ja kogemus. See oli Eesti invaliidide esimene ühine väljasõit. NSV Liidus hoiti igasugust grupiviisilistel liikumistel hoolega silma peal. Küllap ka meil.

Lennukulud kandis Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee. Sõit läbi Moskva, kuid pidime vahetama lennujaama (Moskvas on neli suurt lennuvälja). NSV Liidus, nagu kogu maailmas, oli invaliidide lennutranspordi korraldatud koostöös lennujaamade meditsiinipunktidega. Abivajajaid aitas lennukitele ja sealt maha meditsiiniabi autodega. Ühest jaamast teise viis kiirabi. Üks meditsiinipunkt andis meid teisele üle.

Huvitav oli läbisõit Moskva kesklinnast Kremli juurest. Šeremetjevo lennujaamas mäletati hästi, et celmisel aastal sõitsid sealt läbi Omski invaliidid. Need olid tol ajal suursündmused.

26.–27. juunini osales 13 RSK Invasport liiget kergejõustikuvõistlustel Omskis.

Invaspordi
meistrivõistlused
Kirovi staadionil
1986.

Eesti
invasportlased
Omskis 1985.

Invaspordi-
võistluste
avamine Omskis
1986. Võistluste
korraldajad
haigla arstid
ja õed.

Meid võeti hästi vastu, majutati oblasti keskhaigla kõrvale. Mind koos naise võttis oma koju Eestis käinud delegatsiooni juht. Keskhaigla ise oli üsna suur, nagu Mustamäe kiirabihaigla.

Kergejõustikuvõistlused (Eesti – Omsk) toimusid asfalteeritud platsidel haigla hoovil. Esimaskordselt oli kavas ka kohtumine istevõrkpallis. Palli mängiti poolmuruplatsil haigla õuel.

Elamine ja kogesime sama, mida Leningradis: korraldusliku poolega tege-
lased valgetes kiiltes meditsiinitöötajad, sportlased-invaliidid ainult osale-

Eesti invasportlased Omski haigla spordiväljakul 1985.

stepalli matš Omskis 1985.

Omskis
intervjuud
septembris 1988.

et invaliidide omaalgatus oli ligilähedane nulliga. Ei ole imestada, et invasportlane ei saanud Omskis aastaid jalgu alla. Ükski vabatahtlik liikumine ei arene edukalt, kui seda ei vea missioonitundega inimesed, kes on ise asjas

Pärast võistlusi oli bankett haiglas. Eriti on jäänud meelde üks seik. Minu sõbranna Omskis oli poeg, kes demonstreeris ratastoolitantsu kahel suuremal võistlusel. Ta oli seda Soome TV-st näinud ja ise ära õppinud (mul oli üks raskemad pidevalt kodus). Omski spinaalinvaliidid, kes seda esmakordselt nägud, reageerisid ülimalt negatiivselt: nii suudab ainult täisterve inimene! Ent see ei hõlma, kui seal teist korda käisime, tantsisid just need, kes olid pidanud liikumist võimatuks. Tihti on vaja ceskiju, tõuget mõttemudeli muutuseks, ja kõik on võimalik!

Omski oblastihaiglas nähtu vastas suurel määral sellele, mida 1982. aastal Eesti televisioonis näidati. Oli ainult üks klausel. Invaspordi elemente õpetati vastava haigla rehabilitatsioonil olevatele inimestele. Invaliidide oma algatus ja tegevus puudusid. Eriti hinnatav oli aga oblastihaigla töö spinaalinvaliididele, kes neile vastuvõetava elukutse õpetamisel (vaskpleki kohutus ja teised haigused).

Invasport oli Baltikumis juba niivõrd juurdunud, et algasid Eesti-Läti-Liivimaa ühised invasportdispartakiaadid roteeruva korraldajamaaga. 29.-30.

Bauskas 1984. Mina, Riina Tamm, Aime Alas, Reet Lätt, Merike (Sarapuu) Melsas, Jüri Vengerov.

**Bauskas
1984. Andrus
(Zavjalov)
Seppam autasu
saamas.**

juunini 1985 toimus Bauskas esimene Balti liiduvabariikide füüsilise puudega invaliidide spartakiaad.

Vabariiklikud lahtised invaspordi kergejõustiku esivõistlused toimusid Kõsejõe sanatoorses internaatkoolis 10.–11. augustini.

Meie invasportlased võtsid osa 28. septembril toimunud Orispordi võistlustest Leningradis.

1986

Aasta algas traditsioonilise talispordilaagriga Andineemes 15.–16. veebruarini. Kokkuvõttes saadusid Eesti-Läti-Leedu istepallivõistlused Kõse keskkooli koolis.

Invaspordi arengut pidurdas püsiva rahastamise puudumine. Üleliidulisi ja riiklikke spordiorganisatsioone rahastas ametiühing, aga RSK Invaspordil see rahastus puudus. Pöördusin ametiühingute kesknõukogu poole kirjaliku pöördumiskuga moodustada Eesti invaspordiföderatsioon.

Eesti invaspordiföderatsioon asutati VSÜ „Kalev” juurde 18. aprillil 1986 ning sellesse kuulusid kurtide, pimedate ja füüsilise puudega inimeste spordiühingud. Presiidiumi esimees oli Endel Saia, aseesimehed Mihkel Jõnn ja kurtide ja pimedate ühingute esimehed. Föderatsiooni oli vaja 1986. invasporti rahastamiseks, kurtide ja pimedate ühingud rahastasid oma spordiühinguid ise.

24.–25. maini toimusid spordiühingu Daugava invaspordiklubi Optimist III spordivõistlused Bauskas.

1986. aasta juunis tegi ETV populaarse saate „Prillitoos” juht Hagi Šein pensionäridele enne tervisekõnnile minekut invasporti. Demonstreerijad olid RSK Invasport liikmed koos lätlastega klubist Optimist. Näidati ratastoolide võidusõitu, istepalli, kettaheidet, kergejõustikut jne. Istusin ise pealtvaatajate hulgas. Huvitav oli kuulata, mida räägiti. Üks vanatädi tuli ja halas: „Mis nad neid invaliide vaevavad?” Oli selge näha, kuidas tema seisukohad esinemiste jälgimisel muutusid.

18.–20. juulini toimusid Leedu spordiklubi kergejõustikuvõistlused Riias.

8. augustil viisime läbi RSK Invasport lahtised meistrivõistlused Kirovi kergejõustiku staadionil Viimsis (katkendeid ja seal valitsenud meeleolu näha filmist „Ratastoolitants”). Tavakohaselt osalesid Eesti, Läti, Leedu ja Leningradi invasportlased. Öhtuks oli kohvik-varietee Tallinn saal muundatud ühiskülastuseks; filmiti Hagi Šeini filmi „Ratastoolitants”.

Omskis 1986. Esiplaanil mina, Tiit Roos, Hedi Gehrke, Merike (Sarapuu) Melsas.

10.–11. augustini osales 22 meie invasportlast teist korda kergejõustiku võistlustel Omskis.

24. septembril osalesid meie invasportlased Ortspordi võistlustel Strelnas (Leningrad).

2. oktoobril toimus NSV Liidu Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee pleenum Moskvas. Võeti vastu otsus nr 10/11 „Invaliidide sporti organiseerimisest ENSV-s“. M. Aitsamit ja Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordikomitee tervisespordi osakonna juhatajat A. Adamit autasustati NSV Liidu Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee aukirjaga, Eesti NSV saad eskujuks teistele liiduvabariikidele.

Olin Moskvasse välja kutsutud, sõitsin koos M. Margiga. Enne pleenumi avusid Moskva ametimehed oludega Eestis.

12. detsembril saatis Eesti invaspordiföderatsioon ALMAVÜ Keelkomiteele invaspordiföderatsiooni nõukogu presiidiumi 27. novembril 1986. aasta otsuse palvega seadistada üks Žiguli käsijuhtimisele vastavalt eistrikandidaatide Mati Kuuse ja Rein Lillema vajadustele. ALMAVÜ Keelkomitee ja Eesti NSV Autospordiföderatsioon teatasid oma ühisest otsuskirjas 15. jaanuaril 1987. aastal, et sportlikel rallidel ei ole käsijuhtimisega autodel lubatud sõita, need osalevad rahvarallidel.

1987

1. 8. märtsini toimusid EKE Tehnokeskuse Andineeme puhkebaasis tali- ja suusavõistlused.

11. märtsil toimus Tallinnas Kalevi spordihallis istepalliturniir, esmaspäevast osales Kotka meeskond (E. Saia vahendatud).

1. 4. aprillini toimus Tallinnas NSV Liidu loodeosa istepalliturniir.

3. juunil korraldati Hagi Šeini ja Mati Kuuse eestvedamisel Tallinna vanalinna päevade ajal esimene ratastoolisõit ümber vanalinna. Start, finiš ja autasustamine olid Raekoja platsil. Osavõtjaid oli palju, ka Moskvast, Leningradist, Lätist, Leedust ja mujalt.

1. 6. juunini 1987 oli Tallinnas esimene üleliiduline konverents invaliidide füüsilise arendamise korraldamisest ja metoodikast, samuti invaspordiföderatsiooni asutamine NSV Liidu Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee poolt. Esimeheks valiti Valentin Dikul.

Ratastoolisõit ümber vanalinna 1987.

**Ratastooliselt
ümber vanalinna
1987. Raskuja
platsile
finišeerib Jaak
(Kotelnikov)
Pihlakas.**

Selleks saabus Tallinna 40–50 spordibürokraati paljudest NSV Liidu paikadest, ilmselt kuulis enamik neist invaspordist esmakordselt. Asutamiskoosolek toimus Pirita purjespordikeskuse peahoone neljanda korrusel. Oli omajagu nuputamist ja kokku leppimist, kuidas saada kohale ratastooliinvalidid (Janis Iluss Lätist jt). Majas puudus reisilift. Õnneks asus samal korrusel väike kohvik, kuhu kauba transportimiseks kasutati toiduhüti, mida küll ei saanud kabiinist juhtida. Hea, et midagi olemas oli.

Üleliidulise invaspordiföderatsiooni asutamiskoosolek kujunes omapäraseks. Istungi algul palusin luba näidata kaht videofilmi, mille olin saanud Soomest Kotka invasportlastelt. Üks andis ülevaate invalidide olümpiamängudest, teine kajastas invasporti spordialade kaupa. Filmide mõju oli otsene. Mõisteti, et sisuliselt invasporti ei tunta ja arutelud lõpetati lakooniliselt. Moskvas vormistame vajalikud dokumendid.

6. juunil toimusid Kadrioru staadionil eriti esinduslikud, otse nähtikud invaspordivõistlused üleliidulise invaspordiföderatsiooni asutamise auks.

(Eesti, Läti ja Leedu, Leningrad ja Moskva). Korraldaja oli Eesti invaspordiföderatsioon koos liikmesklubidega.

Spordivõistlused avaldasid muljet, pilt oli võimas: tribüünid olid täidetud vaatajatega. Dünamo staadionil algas samal ajal ETV saatesarja "Vanurite terviseretk". Et üks üritus teist ei rikuks, leppisime kokku, et võistlusele antakse start kohe pärast huvitavamate spordialade lõppu. See oli tähtsate tribüünid. Koos oli 4000 inimest, kellest 1500 osales retkel. Nende seas ka ratastoolis Tiit Roos.

Teine hulgas esines staadionil sõnavõtuga äsjaloodud üleliidulise invaspordiföderatsiooni esimees, legendaarne tsirkuseartist Valentin Dikul. Ta kukkus akrobaat kukkus kunagi Riias trapetsilt alla ja murdis selgroo, kuid muutis tänu aastatepikkusele visale, tihti lootusetule tööle iseendaga üha enam. Ta oli jätkamas tööd tsirkuseartistina, nüüd juba üleloomulike võimete – autode – kahele käele tõstjana. Dikul oli seljavigastatute hulgas populaarne: ta õpetas ja juhendas kõiki soovijaid, oli enesele välja töötanud spetsiaalse treeningsüsteemi, mille jooniseid ta huvitatutele saatis. Hiljem hakati

Avatud invaspordivõistlused üleliidulise invaspordiföderatsiooni asutamise auks Kadrioru (Dünamo) staadionil 6. juunil 1987. Asutamise peab ENSV sotsiaalhooldusministri asetäitja Endel Saia.

Näitlikud invaspordivõistlused üleliidulise invaspordiföderatsiooni asutamise auks Kadrioru (Dünamo) staadionil 6. juunil 1987. kõneleb Valentin Dikul, tagaplaanil ENSV sotsiaalhooldusministri asetäitja Endel Saia.

neid ka tootma. Käisin koos Dikuliga 1987. aasta sügisel esinemas Minski ja Kiievi televisioonis, populariseerisime invasporti. Sama aasta sügisel avasin Moskvas Ostankinos oma rehabilitatsioonikeskuse. Juhtusin sel päeval Moskvas viibima, sain seda külastada.

Üleliidulise invaspordiföderatsiooni loomine tähendas, et NSV Liidu tunnustatakse invasporti. See oli suur töövõit. Tähtis oli, et kõigi külastuste ja Moskva spordikomitee ja riikliku töökomitee esindajate (töökomitee ühes osakondadest täitis üleliidulise sotsiaalkooldusministeeriumi funktsiooni) muljed spordivõistlustest jääksid parimad. Selle me saavutasime. Üldpilt oli ilus ja publiku vastuvõtt soe. Veel kord au ja kiitus korraldajatele!

Nüüd olid invaliidid juba poolenisti pöranda alt välja toodud, mingil määral neid aktsepteeriti. Kõik ettevalmistustööd invaliidide ühingute lubamiseks olid tehtud, ideoloogiline pinnas ette valmistatud.

Pärast RSK Invasport loomist käisin sotsiaalhooldusministri esimehe

Georg Bachverki jutul. Muu hulgas rääkisime invaühingust, selle loomisest ja loomisest. Tema ütles mulle: „Tule nädala pärast tagasi, paneme ühingu kokku ja teeme ära.“ Nädala pärast oli aga tema suhtumine muutunud vastupidiseks: „Mina ei ole midagi lubanud. Mis sa ise mõtled asju teha? Sa ei ole polenud invaühingu probleemidega enne kokku puutunud. Ilmiselt ei ole sa Moskvasse riiklikku töökomiteesse ja sai sealt oma sauna...“

See jutuajamine oli õpetlik. Nüüd oli selge, millisel suunal ja kuidas tuleb liikuda, kuidas otsa lahti teha: tuli tõsta invaspordi tase, kvaliteet ja massilisus. Kõigepealt, et NSV Liidu Riikliku Töö- ja Sotsiaalküsimuste Komitee „täidaks ülesande“, aga mitte ainult nemad, vaid ka nende ülemused mõistaksid vajadust muuta jaanalinupoliitika. Lahendusteed mõista oli üks asi, seda ellu viia teine. Invasport keerukam ja töömahukam. Pikaajaline eesmärgistatud tegutsemine ja suhtumine kaasa palju sõite Moskvasse, Leningradi, Minskisse jm.

11. 12. juulini toimus Alantas (Leedu) teine Balti spartakiaad.

Jüri Baus, Maire Jelle ja Jaak (Kotelnikov). Pihlakas Jüri Baus autodroonis 1987.

Arvo Kelement, Jaak (Kotelnikov) Pihlakas, Hagi Šein Brnos 1987.

1987. aasta kevadel saabus kutse osaleda 27. augustil ratastoolimaratonil uhiuuel Brno autodroomil Tšehhoslovakkias, mille korraldas Brno khaan Moravi. Kutse suunati Moskvast NSV Liidu Riiklikust Kehakultuuri ja Spordikomiteest RSK Invasporti. Olen neid dokumente korra näinud, meile oli see muidugi suur au.

Meil puudusid vajalikud ratastoolid ja ettevalmistatud sportlased. See aga ei olnud takistus. Leidsin Tallinnast ETKVL-i tootmiskoondisest Kooperaatorkahtiste kätega konstruktorikalduvustega lukksepa, endise jalgrattasportlase Enno Pärgi, kes oli valmis kolm maratoniratastooli reklaamprospektide järgi valmis tegema. Samuti leidsin kolm noort seljavigastatut – Jaak (Kotelnikov) Pihlakas, Tiit Roos ja Maire Jelle –, kes olid valmis treenima ja võistlustele sõitma. Nädal-poolteist enne äralendu (Moskva kaudu) said ratastoolid valmis ja algas treening Arvo Kelemendi ja Helve Oti käe all.

Seitsmepäevasele võistlusreisile Brnosse tuli meiega kaasa Hagi Šein oma võttemeeskonnaga. Sõidust valmis videofilm „Jaak ja Maire“. Treeningabistajana tuli kaasa Arvo Kelement, kes sai kohapeal tõesti kõvasti vahit. Preemiasõidu said Merike (Sarapuu) Melsas ja Mati Kuuse. Vitaalne Mati

Brnos mitme Euroopa parima ratastoolisõitjaga.

Hagi Brnos Jaaguga samas toas. Kõrvus kõlab tema ütlemine võistlusajaja häänikul: „Kas või kõrvust veri välja, ma pean võitma!“ Ta sai oma klassis 4. või 3., Maire 5.–6. koha. Sõideti täismaraton meestele ja poolmaraton naistele. Autodroomi rada oli ratastoolimaratoniks niivõrd raske (sõideti kaks jookjatega), et seal sõitmisest edaspidi loobuti. Kõrged järsud tõusud olid liiga rängad.

Kes oli meie esimene suurem välisreis, olgugi et sotsialistlikusse riiki. NSV Liidus pidid kõik, kes tahtsid piiri ületada, esitama koos väljasõidutaotlusega arstliku õiendi oma tervisliku seisundi kohta. Merike (Sarapuu) Melsasele läksid seda väljastamast (talle oli mitme aasta eest tehtud lülisambakasvaja operatsioon). Kes vastutab ja kannab kulud, kui temaga midagi juhtub? Käisin Moskvas tervisliku seisundi õiendit taotlemas tervishoiuministeeriumis mõnigi aastatja juures. Mõistsime teineteist: hiljem pole selliseid probleeme enam kerkimud.

28.–30. augustini toimusid invaspordivõistlused Leningradis, meilt oli 15 osalejat.

1988

8.–7. veebruarini võisteldi Andineemes males, kabes ja lauatenнисes.

Veebruaris tegime seitsmepäevase välissõidu, seekord istepallivõistlustele Soome Kotkasse. Osalesime mees- ja naiskondadega. Enne sõitu loeti tervishoiuministeeriumis meile peale manitsussõnad, mida võib teha ja mida mitte. Anti isegi NSV Liidu saatkonna telefoninumber, et võtta abi võtta. Soome sõitsime rongiga läbi Leningradi. Kuue võistkonna meeskond saabusime kolmanda koha.

11. veebruarist kuni 4. märtsini viis invaspordiföderatsioon läbi istepalli maailmalaagri. Kohal oli 20 meest, kaheksa naist ning treener ja masseerija.

18. veebruaril toimusid istepalli võistlused Kalevi spordihallis. Osalesid Eesti, Läti, Leedu, linnadest Moskva, Kotka, Mahhatškala. Kahest viimasest said kohal ainult mehed.

31. mail toimus teine ratastoolisõit ümber Tallinna vanalinna, stardis Raekoja platsil. Osales Inglismaa möödunud aasta parimaks invaspordilast tunnistatud Michael Karaphillides. Osalejaid oli kokku 30: Eestist, Lätist, Leedust ja Inglismaalt, Leningradist ja Moskvast.

Juunis ja juulis toimunud kolmas Balti spartakiaad Tartus kujunes Eesti Läti ja Leedu kohtumiseks kergejõustikus ja laskmises. Moskva ja Leningradi loobusid, Eesti vabariiklik aktiiv jäi invaühingu asutamise tõttu kõrvale.

29. juunist kuni 3. juulini peeti kergejõustiku treeninglaagrit.

Juulis toimusid Leedus Alantas esimesed üleliidulised invaspordimängud. Võisteldi kergejõustikus, vibulaskmises ja laskmises. Eestlased said 12 esimest, kuus teist ja viis kolmandat kohta.

NSVL
invaspartakiaadi
võitnud vibulaskja
Tiina Matsi
1988.

kuulis olid võistlused Panevežises. Osalesid vähemalt Tartu invaspordilast.

Augustis toimusid üleliidulised võistlused Leedus: kergejõustik, vibulaskmine.

hüppavõistlused peeti Kaasanis, mehed saavutasid 1., naised 2. koha.

26. 27. augustini sõideti ratastoolimaratoni, osales 40 sõitjat.

18. septembrist kuni 6. oktoobrini oli ujujate treeninglaager Tallinnas, osales 30 inimest.

13. 18. oktoobrini olid ujumisevõistlused Kiievis, umbes 16 osalejat.

2. 13. novembrini maletati Orenburgis.

3. 18. novembrini mängiti kabet Rjazanis.

Eesti Invaliidide Ühing

Kui juunis 1987 loodi Tallinnas NSV Liidu Riikliku Kehakultuuri ja Spordikomitee juurde üleliiduline invaspordiföderatsioon, siis meile tähendas see, et nõukogude võim tunnustas ja hindas kogu senist tööd. Ühine ühine et NSV Liidu Riikliku Töö- ja Sotsiaalküsimuste Komitee nõustus, et ühine lahendust pole. Kogu NSV Liidus olid invaliidid juba positsioonidel. Nende aastatepikkune unistus hakkas täituma, nad olid kapi tagant välja toodud. Astuda jäi veel viimane samm: asutada ühe esimesena NSV Liidus füüsilise puudega invaliidide ühing. Igakülgsest olid meid mõistnud ja toetanud Eesti avalikkus ja ajakirjandus: Eesti Televisioon (erilist esiletõstmist vääriv Hago Sein oma julgusega tuua invaliidid teleekraanile), Eesti Raadio ja kirjanduspress. Ei saa ega tohi pisendada ka keskajakirjandust: üleliidulisi ajakirju Ogonjok, Znamja jt. Televisioon tervikuna, eriti kesktelevisioon oli kranj. füüsilise puudega invaliide ei juletud näidata. Kes julges vastutada näidatava esteetilisuse eest?

Ei saa ega tohi unustada, et algas laulev revolutsioon. Samal kuul, kui toimus ühingu asutamiskonverents, sündis IME. Eesti oli taasiseisavuma. vanad dogmaatilised arusaamad murenesid. Algas suur õppimise ja ülesehitamise aeg, kui vana moodi enam ei saanud, aga uut moodi ei osanud. Ümber või uuesti kirjutada tuli kogu seadusandlus. Ei olnud kaugel aeg, mil ministri ametikoht ei olnud enam eluaegne. Uutel ministritel oli raske loobuda nõukogudeaegsest kombest tulla täismeeskonnaga ja vahetada välja paljud ministriteeriumi tegevtootajad.

1987.–1988. aasta mängureeglite (seadusandluse) järgi ei saanud mitte ühe ühingu asutamiseks enam midagi teha. Algatus pidi tulema ülalt, ministriteeriumist.

28. augustil 1987 pöördus sotsiaalhooldusministeerium EKP Keskkomitee

Eesti NSV Ministrite Nõukogu poole ettepanekuga luua ministri kabineti ühingu ühingu füüsilise puudega invaliidide ühingu moodustamiseks. Eesmärgiks võeti välja ettepanekud moodustatava ühingu eesmärkide, organisatsioonilise ülesehituse, materiaalsete vajaduste ja nende lahendamise kohta ning põhikirja projekti. Kirjas vihjati, et näiteks 1986. aastal elas samainvaliidistunute arv (5610) uue tööjõu aastase juurdekasvu. Lisaks peeti ebasoodsaid töö- ja olmetingimusi, puudusi tervishoiualases ja mu. Osutati ka sellele, et vabariigi ettevõtetes toimub üleminek uuele organisatsioonilisele, mis ilma ühendava organisatsioonita komplitseerib füüsilise puudega invaliidide töötamise võimalusi (invaliididest on umbes 33 protsenti). Organisatsiooni alged – esimesed spordiklubid – olid juba olemas. Lisatud oli kirja projekt NSV Liidu Riiklikule Töö- ja Sotsiaalküsimuste Komiteele.

Pärast viimase kooskõlastamist andis Eesti NSV Ministrite Nõukogu 24. detsembril 1987 nõusoleku luua füüsilise puudega invaliidide ühing. Sotsiaalhooldusministeeriumi kolleegiumi otsusega anti luba moodustada ENSV füüsilise puudega invaliidide ühingu algatusrühm esotsas ministri asetäitja E. Saiaaga, asetäitjad olid Mihkel Aitsam ja Lembit Lüss (pensionär), sekretär M. (Sarapuu) Melsas, liikmed M. Mugur, E. (Aluise) Saare, M. Kuuse, L. Viiras, E. Anderson, N. Aleksasina, L. Laane, B. Loik, A. Pajunurm, E. Palo, M. Riisma, J. Tiigi, U. Vagur ja V. Viljand.

Algus ühingu loomise ettevalmistamine. Lähtusime olemasolevatest teadmisest ja võimalustest. Kuna linnades ja rajoonides puudusid juriidilise isiku moodi füüsilise puudega invaliidide ühingud, ei olnud võimalik alustada ühe ühingu loomisest. Tuli alustada üle-eestilisest ühingust, millel on peamised territoriaalsed ja tootmisalased põhimõttel, ning seejärel astuda järgmine samm: kutsuda kokku erakorraline kongress ja luua Eesti invaliidide ühing.

Ühingu põhikirja ja struktuuri eeskujuks said ENSV Pimedate Ühingu ja ENSV Kurjade Ühingu vastavad dokumendid. Põhikirja kirjutati, et ühingu tegevust teostab Eesti NSV Sotsiaalhooldusministeerium. Ühingu kõrgem organ oli kongress, mis kutsutakse kokku vähemalt iga kolme aasta järel, koosneb 21-liikmeline keskjuhatus, viieliikmeline presiidium, seitsme-

liikmeline laiendatud presiidium ja viieliikmeline revisjonikomisjon.

Eesti Invaliidide Ühingu asutamiskonverents toimus 27. mail 1988 Tallinnas projekteerimisinstituudi Eesti Tööstusprojekt saalis. Kohal oli ka kaks esindajat Moskvast: Irina Kalinitšenko, NSV Liidu Riikliku Töö ja Sotsiaalküsimuste Komitee juhtivspetsialist ja Gleb Simonenko, Üleliidulise Ametiühingute Kesknõukogu sotsiaalkindlustuse osakonna juhataja asetäitja. Konverentsist võttis osa EKP Keskkomitee sekretär Indrek Toome.

Kohal oli 74 esindajat linnadest ja rajoonidest, 12 orgkomitee liiget ja esindajat ning neli algatusrühma liiget, kokku 90 hääleõigusega isikut. Konverentsist võtsid osa ka kõikide linnade ja rajoonide sotsiaalhooldusosakondade juhatajad (24 inimest), külalised teistest liiduvahariikidest, ajakirjanduse ning tele-raadiokomitee esindajad.

Konverentsi avas orgkomitee esimees, sotsiaalhooldusministri asetäitja Endel Saia, tervituskõnega esines sotsiaalhooldusminister Tiina Sarri, ettekande ühingu ees seisvatest ülesannetest tegi orgkomitee aseesimees Mihkel Aitsam, kes valiti ka esimeheks.

ENSV Ametiühingute Nõukogu tegi Eesti Invaliidide Ühingu (edaspidi Invaühing) kingi: miljon rubla tervise- ja spordikeskuse rajamiseks. Selle teatavaks oma sõnavõtus ametiühingute nõukogu sekretär J. Tiigi.

Loodav ühing vajab rahalist toetust nii palkadeks kui ka esmaülesannete täitmiseks: invaliididele töökohtade loomiseks, kultuuritegevuse arendamiseks, abivahendite tootmiseks ja hankimiseks, invaliidistunud laste ja nende vanemate abistamiseks.

Rahva Häälel kirjutas 13. mail 1988 artiklis „Programm 100 000. Kell on ilmad, see näeb“, et programm 100 000 oli Linnahalli, Mainori reklaamifirma Inorek, Eesti Televisiooni, Eesti Kultuurifondi ja Mõigu KEK-i eestvedamisel ning mitmete organisatsioonide kaasaaitamisel korraldatud ürituste sari. Selle eesmärk oli koguda 100 000 rubla invaliidide ühingu tegevuse toetuseks.

Programmi raames:

- toimusid 20. mail kell 14.00 Dünamo staadioni ees Eesti lahtiste neistrivõistlused käsijuhtimisega sõiduautode mitmevõistluses,

- anti 21. mail kell 11.00 Raekoja platsil start teisele ratastooteid tootmisvõistlusele ümber vanalinna,

korraldas Soome firma Taurus Music 21. mail kell 19.00 Linnahallis Eesti Fanaalide Puuetega Invaliidide Ühingu toetuseks kontserdi, kus esinesid Mannan, Majanen, Laaksonen, Korkkijalka. Võõrustaja oli Justament. Kontserdi tehti otsesaade raadios ja telesalvestus,

andisid 22. mail kell 15.00 Raekoja platsil invaliidide ühingu toetuseks kontserdi Eesti levimuusikud Singer Vinger, Gunnar Grapsi Grupp, Ultima Thule, Kolumbus Kris, Velikije Luki ja Sergei Manukjani ansambel. Kontserdi saadeti kanti üle Eesti Televisioonis. Piletite müük algas kohapeal kaks tundi enne algust. Raekoja plats oli läbikäiguks suletud kella 13–19.

Etteastele korraldas Inorek veel tänavakorjanduse ja sotsiaalkaartide müügi. Helerohelistes pusades Kodulinna noored tegutsesid juba päeva Moskva kohviku ees, Viru väravate juures, Raekoja platsil ja tänaval. Juba kahe esimese korjanduspäeva lõpuks saavutati päris hea tulemus: 860 ja 920 rubla. Annetada võis ka pangaülekandega. Eesti Invaliidide Ühingu pangakontole laekus asutustelt, ettevõtetelt ja eraisikutelt kokku 191 366,16 rubla.

Eesjuhatusse valiti 21 liiget:

1. Mihkel Aitsam, ETKVL-i arvutuskeskuse osakonnajuhataja,
2. Eduard Anderson, Tartu Linna RSN TK sotsiaalhooldusosakonna juhataja,
3. Aleksander Pajunurm, Pärnu Ehitusmaterjalide Tehase direktor,
4. Andres Ellamaa, Tallinna Kiirabihaigla osakonnajuhataja,
5. Toim Karu, ENSV TA Keemilise ja Bioloogilise Füüsika Instituudi laboridirektor,
6. Ilmar Krausmaa, Desintegraatori insener-konstruktor,
7. Aija Kivi, Jõgeva rajooni raamatukogu juhataja,
8. Mati Kuuse, S. M. Kirovi nimelise kolhoosi puusepp,
9. Sergei Lunin, Tallinna Mererajooni sõjakomissariaadi töötaja,
10. Mati Mugar, Harju EPT osakonnajuhataja,
11. Johan Nurme, Eesti Energia järelevalvekontrolör,
12. Teet Rajasalu, ENSV TA Majanduse Instituudi osakonnajuhataja,

13. Vello Roos, ENSV Ametiühingute Nõukogu-sotsiaalkindlustuse osakonna juhataja,

14. Sven-Aage Nõmmisto, jurist,

15. Voldemar Pinn, Haapsalu Eriinternaatkooli direktor,

16. Elgi (Altjõe) Saare, tehase Punane Ret metroloog,

17. Endel Saia, ENSV sotsiaalhooldusministri esimene asetäitja,

18. Merike (Sarapuu) Melsas,

19. Elle Silvestrova, EKP Kohtla-Järve Rajoonikomitee Jektor-konsultant

20. Armand Viljard, Eesti NSV Ülemkohtu liige,

21. Leino Viiras, rahvakunstimeistrite koondise Uku kodustöötaja.

Laiendatud presiidiumi valiti seitse liiget:

1. Juhan Nurme,

2. Leino Viiras,

3. Mati Kuuse,

4. Endel Saia,

5. Endla Vaino,

6. Mihkel Aitsam,

7. Elgi (Altjõe) Saare.

Presiidiumi valiti viis liiget:

1. Eduard Anderson,

2. Mati Mugur,

3. Mati Kuuse,

4. Mihkel Aitsam,

5. Elgi (Altjõe) Saare.

Revisjonikomisjoni valiti viis liiget:

1. Harri Kadu, rahandusministeeriumi pearaamatupidaja,

2. Tiiu Animägi, Viljandi leivakombinaadi raamatupidaja,

3. Heiti Pajo, Standardi Türi tsehhi jurist,

4. Hennadi Vaher, elektrotehnika instituudi teadustöötaja,

5. Endla Vaino, sotsiaalhooldusministeeriumi metoodik.

Minul tuli ühingu tööle rakendada, leida ja kinnitada palgalised töötajad, määrata kindlaks esmatahtsad ülesanded.

Enamajärjekorras tuli lõpetada põhikirja redigeerimine, viia sisse kongressil tehtud parandused-täiendused, mis kinnitati lõplikult ühingu laiendatud presiidiumi koosolekul 11. juulil 1988. Põhikiri saadeti registreerimisele.

Pearaamatupidaja Eve Siidirätsep ja vanemkonsultant Elgi (Altjõe) Saare esitati ametipostile ühingu presiidiumi koosolekul 31. augustil 1988. Minul koosolekul arutati veel lapsinvaliidide olukorda, kooperatiivide loomist (ettepanek maksustada invakooperatiive viie protsendiga kohalt), ruumide saamist, algorganisatsiooni moodustamist Tallinnas, presiidiumi tööplaani, keskjuhatuse kokkukutsumist, tööd ajakirjandusega, invaliidide varustamist toiduainete ja korteritega, kokkutuleku korraldamist augustil 23.-31. juulini. Kinnitati eelarve (aasta lõpuni) summas 17 100 rubla. Presiidiumile esitati taotlus suurendada invaliididele eraldatavate autode arvu. Minul tuli tõstatada vabariigi valitsuses A. Soidla ees invaprobleemid.

14. septembril 1988 toimus ühingu keskjuhatuse koosolek. Kuulati esimehe ettekanne: kolm palgalist töötajat, valmistatud pitsat, avatud arvutuskonto, ruumide mure, hankimisel Avia, et ehitada ümber invaliidide laenukassa, valitsuse ees tõstatatud küsimused: õppetootmiskeskuse ja lastehaiguste loomine, ametiühingute nõukogu tehtud sihtannetuse eest Tallinnas ehitatava rehabilitatsioonikeskuse asukoht. Määrati kahe regionaalse algorganisatsiooni asutamiskuupäevad (24. september Viljandis ja 25. september Tallinnas). Arutati järgmisi teemasid: tööülesannete täitmisel kasutatud autode ja tööpanuse kompenseerimine, liikmemaksude suurus (üks kuu kohta aastas), invaliidide kooperatiivide tulumaksu suunamine invaliidide ühingu materiaalse baasi loomine, invaliididele vajaliku kutseorganisatsiooni organiseerimiseks koostöö töökomiteega, kevadel toimuva erakongressi ettevalmistamine, Tšehhist saabunud kutse minna tutvuma oma invaliidide töö- ja olme probleemidega, (koos kurtidega) oma

haalekandja väljaandmine. Koosolekul kinnitati aastalõpu eelarve, lisaks
sünnipäevapreemiateks 1000 rubla.

19. detsembril 1988 oli keskjuhatuse presiidiumi aasta viimane koosolek.
Arutati võimalusi tasustada algorganisatsioonide esimeeste tööd ja vanemate
invaliidide bensiiniga. Igale registreeritud algorganisatsiooni esimehele mak-
sati kolme kuu eest 50 rubla kuus liikumise ja asjaajamise kum-
pensatsiooniks, Mihkel Aitsamile ehk mulle 133 rubla kuus isikliku
kasutamise eest tööülesannete täitmisel. Samuti otsustati kuuajaks
Rocca al Mare bensiinijaamaga eriti raskelt liikuvate invaliidide bensiini
varustamine nimekirja alusel.

Kuna invaühingul puudusid kontoriruumid, oli mul ette nähtud vastuvõtu-
sotsiaalhooldusministeeriumi ruumides (Estonia pst 15 esimesel korrusel)
üks kord nädalas.

Eesti Invaliidide Ühingu tegevuse kohta 1988. aastal on säilitatud aru-
protokollid, väljasaadetud kirju mitte. Ainsana on alles kiri ENSV Ministrite
Nõukogusse A. Palule ja Tallinna Linna RSN TK-sse H. Lumile invaühingu
ruumide taotluse toetamiseks. Samal teemal on ka sotsiaalhooldusmini-
striumi kiri Tallinna Linna RSN TK esimehele.

1988. aasta sügisel külastas Tallinna sõpruslinna Szolnoki (Ungari)
invaliid-fotograaf Magony Laszlo. Ta viibis Tallinnas sooviga saada
oma fotonäitus. Tema algatusel sain Ungari liikumispuudega inimeste
MEOSZ kutse külastada veel samal aastal Szolnokit, ühtlasi osaleda nende
ühingu konverentsil.

Ungarlased selgitasid kohe, et nemad räägivad võõrkeeltest ainult saksa ja
inglise keelt, vene keelt ei oska. Sain oma väeti saksa keelega siiski hakkama.
Viibisin mõned päevad ka MEOSZi rahvusvahelises puhkelaagris Balaton-
järes, kus kohtusin MEOSZi esimehega. Leppisime kokku invaühingu
valutavaba vahetamise. Ungarlased olid nõus võtma 1989. aasta alguses
astu meie kümneinimeselist rühma. Vastukülaskäigule soovisid nad tulla
sama aasta sügisel.

1988. aasta novembris korraldas ENSV Ametiühingute Nõukogu (tallin-
las nende kaudu) 36 inimesele sihtsuupitlusega viiepäevase turismisõidu
koos me tutvuma sealse tervishoiu- ja sotsiaalhoolekandesüsteemiga. Rühma

juhtisid lastearstid Tiina Stelmah, Lagle Suurorg, Ivi Suurväli, Tiina Välgas
ja Rumberg eesotsas professor Tiina Talvikuga, ortopeed Tiit Härma,
kirurg Valentin Sander jt. Teise poole grupist moodustasid puudega
inimesed Enn Leinuste, Anne Lill, Kalev Märten jt ning Eha Leppik,
Mikko, Mihkel Aitsam jt.

Sõit rongiga ümberistumisega Leningradis. Sõit ei olnud mulle kerge,
kuid üllatavalt hästi toime.

Eesti reisikaaslane Laur Karu oli saanud nädal enne väljasõitu Eesti NSV
Tervishoiu- ja sotsiaalministriks, pakkusid soomlased meile maksimumprogrammi:
külastada kõiki vähegi vaatamisväärsed tervishoiu- ja rehabilitatsiooniasutusi
Helsingis, Lahtis, Tampere, Poris, Turus ja mujal, lisaks veel
muud nähtavaid. Mulje oli fantastiline. Mulle avaldasid eriti muljet Lahti
inimenevõimekeskus (kohanemiskeskus) ja Helsingi Proteesisäätiö
(rehabilitatsioonikeskus). Esimene seetõttu, et kõik teenused, mida seal osutati,
olid hästi mõistetavad. Oma eluteel olin pidanud leidma probleemidele
lahenduse.

Ungari jaid keskuse juhataja Tiina Johanson seletused: „Paljudele
inimestele on arstiabi tihti ainult pool asja. Aheldatuna
võivad nad ratastooli saavad nad ränga psühholoogilise vapustuse
kui hakkavad end tihti tarbetuna peres ja ühiskonnas. Oleme seadnud
sihtsi aidata neil harjuda uute elutingimustega ning saada tagasi
sotsiaalselt aktiivseks.“

Keskus oli võimeline vastu võtma 1200 patsienti aastas. Mingeid vanuse-
piiranguid ei olnud. Kogenud spetsialistid aitasid valida abivahendeid ja
õpetasid neid kasutama. Patsiente abistati ka psühholoogiliselt. Igaühel neist
oli oma juhendaja. Erilist tähelepanu pöörati noortele. Neile olid korraldatud
koolitused, kus neid valmistati ette iseseisvaks eluks ja anti vajalikke
teadmisi. Osa patsiente saabus koos perega: invaliidide kohanemine sõltub
ka perekonnast. Emad-isad ja naised-mehed said samuti eriväljaõppe.

Reisiga ootasid Helsingis Proteesisäätiö külastust. Seal pidi selguma,
kas mõni ettekujutus reaalsest proteesimistehnoloogiast on õige. Osutus
õigeks!

Miks see mind vaevab? Omaenese vajadus ja sügavalt negatiivne kogemus

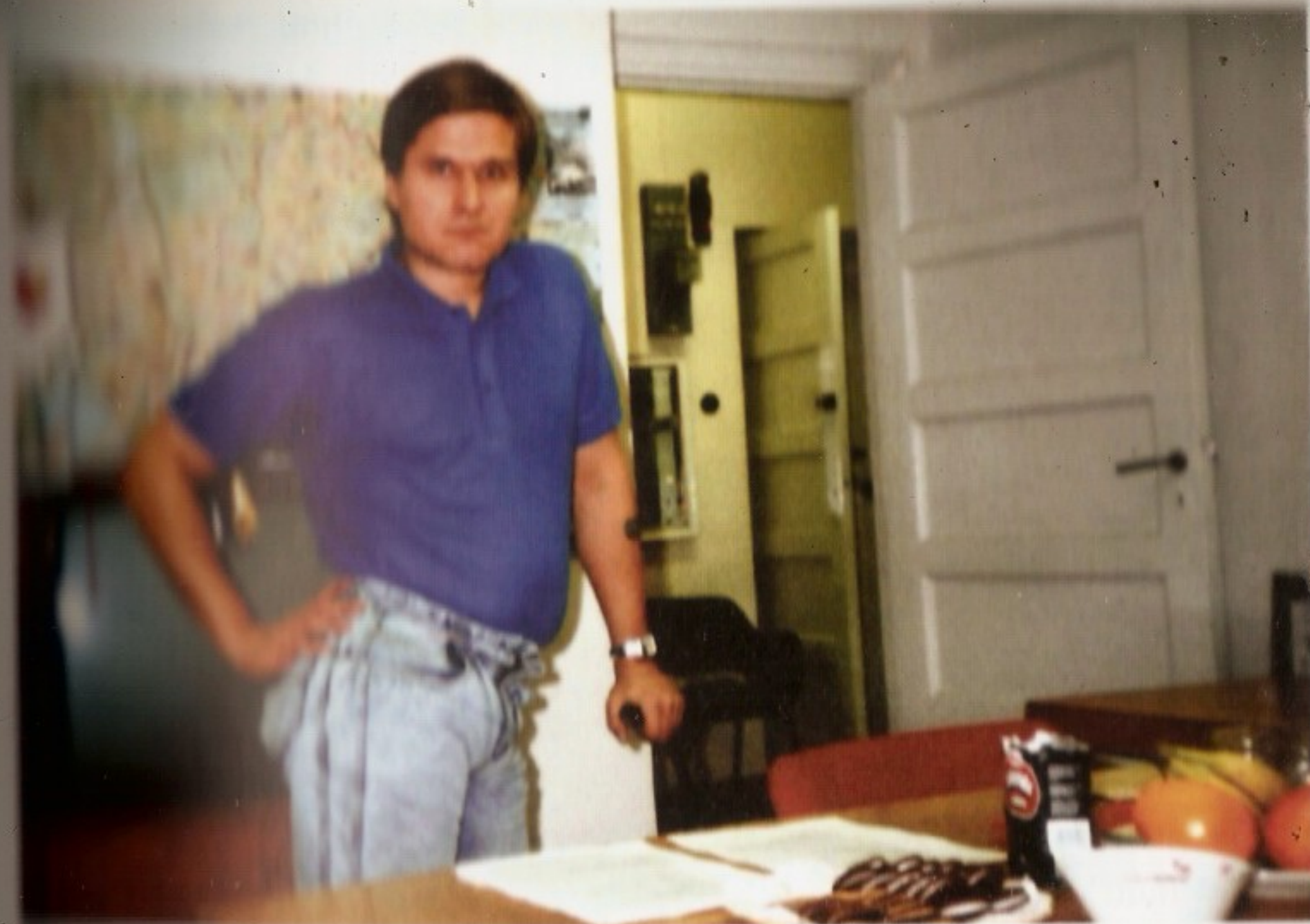

Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehasega. Olen ju nn poliitiline, kesle vasaku jala põlv ja jalalaba vajavad käimiseks tugiaparaati.

Juba 1970. aastate keskpaigas ei olnud proteeside ja ortopeediatoodete katsetehas võimeline mulle (samuti paljudele teistele) kasutamiskõlblikku tugiaparaati või jalaproteesi valmistama. Miks? Ka see oli selge. Kui mulle valmistati seal 1950. aastal esmakordselt tugiaparaat, siis töötasid tehases ennesõjaaegse koolituse ja töökogemusega meistrid. Toode oli igati kurnat. Mida aasta edasi, seda enam käis kõik alla. Juurutati vooluliini ehk arst-ortopeed oli ainuke, kes kipsmudelit tehes klienti nägi, tema tegi ka proovi. Kogu proteeside valmistamise protsess (metalloosad, nahk- ja polsterdatud montaaž jm) käis konveiermeetodil: iga tööline täitis oma kitsast funktsiooni kaasa arvatud lõppmontaaž. Kui arsti arvates proovil midagi ei klappinud, siis tegi ta tootele mingid tingmärgid ja see läks korrigeerimisele. Seda tegid jällegi inimesed, kes polnud tutvunud kliendi eripäraga. Selliselt valmistatud proovitud proteesid ei sobinud kasutada: hõõrusid, pigistasid, pikkused olid valel jne. Vooluliini töö ei sobi individuaaltoodete, mida proteesid kahtlemata on, valmistamiseks.

Eriti keeruliseks muutus olukord 1970. aastate lõpul. Üritasin siis kas või iseendale murrangut saavutada. Nagu ikka, käisin Tartus kipsmudeli andmas ja jäin Tallinnas proovi ootama. See tuli, aga tugiaparaat ei kõlvanud kuhugi. Sõitsin uuesti Tartusse. Tehti uus kipsmudel. Seekord võtsin ka ühe noorema mehe, proteesimeistri, „tukast kinni“, istusin ise töölapale ja palusin tugiaparaadi raudosad minu tegeliku jala ja vana tugiaparaadi järgi valmida painutada. Porises, aga tegi. Proovimisel Tallinnas leidis arst, et natuke on vaja raudu painutada, muidu on igati hea. Tugiaparaat läks tagasi Tartusse raudade painutamisele. See oli viimane mulle Tartus valmistatud tugiaparaat. Kümnekond aastat vedeles see kodus tuttuue, kuid kasutamiskõlbimatu voodi all. Esimese igati tarbijasõbraliku tugiaparaadi valmistas mulle 1994. aastal Maano Tang Eesti Ortopeedias.

1989. aasta alguskuudel sattusin uuesti Proteesisäätiösse. Direktor Matti Kärkkäinen tabas ära minu proteesimisalase huvi ja tegi koostööettepaneku leida Eestist inimesed, kes vajavad proteesi ja suunata neile. Ettepanek oli ahvatlev. Nii oli võimalik avaldada moraalsel survet Eesti NSV Riisala hooldusministeeriumile ja valitsusele Tartu proteesimisettevõtte rekonstru-

Tugiaparaadi- ja Saltrausinvalidien Liitto tegevjuht Petri Forsman.

reksiooni kiirendamiseks ja selleks vajaliku valuuta leidmiseks. Olin sel ajal veel üldiselt roheline, et uskusin selle võimalikkusesse.

Kuna vastavalt ENSV Ministrite Nõukogu protokollilisele otsusele valitud valitud teenivad asutused ja ettevõtted maksta oma töötajatele või teenistajatele selle arvelt proteesitoodete eest, siis nõustusin enda peale võtma nende inimeste leidmise ja nende väljasõidudokumentide vormistamise, valitud makamise võttis enda peale Estimpeks.

Selle sammuga ei ületanud ma ühingu esimehele seatud piire. Ühingu eesmärk oli aidata kaasa liikumispuudega inimeste esmatähtsate vajaduste rahuldamisele: liikumisvõime parandamine (proteesimine, varustamine abivahenditega), ligipääsetavus, haridus ja kutseharidus, töökohtade, rehabilitatsioon ja integratsioon ühiskonda. Teades oma kogemuste põhjal, kui madala kvaliteediga proteese ja ortopeedilisi vahendeid Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehas (viimasel kohal NSV Liidus) valmistati, oli mul lausa kohustus probleemiga tegelda.

Helsingis ootas superüllatus. Juba saabumispäeva õhtul saabusid kaks Presidentti, kuhu olime majutatud, külalised: Tapaturma- ja Sairausinvalidien Liitto (ei ole sõna-sõnalt eesti keelde tõlgitav, sisuliselt traumade ja haigestumiste tagajärjel invaliidistunute liit) juhatuse liige Olli Salin ja tema juht Petri Forsman. Olid ajalehest lugenud, et Eestist Soome saabus spetsialiseeritud turismirühmas on äsjaasutatud Eesti Invaliidide Ühing esimees. Tulid tutvuma ja võimaluse korral koostöölepingut sõlmima. Reet jõudsimel kiiresti. Sain palju edasiseks arenguks vajalikku informatsiooni. See puudutas invaliidide liitude struktuuri, rahastamist, rahvusvahelisi sidemeid jne. Otse pöördelise tähtsusega oli koostööleping Tapaturma- ja Sairausinvalidien Liittoga, avanes lihtne ja töökindel kanal saada Soome sõidukite Invaühingut ja hilisemat invaliitu on see väga-väga palju aidanud.

Eriti soe ja usalduslik vahetõrje kujunes mul Petriga. Olime mõlemad veidi fanaatikud, initsiatiivikad ja hakkamist täis. Kõõnarnukitunnel muutis invaliidsuse ühine põhjus: poliomüeliit. Petri oli hariduselt farmatseut, eristas tööd polnud ta leidnud, kuigi käis ainult ühe keppiga (osaliselt halvatuks jalg).

Töökoha pärast elas ja töötas ta Helsingis. Oli abielus, tütre isa, pere elu Turus. Sõitis pidevalt oma autoga Helsingi ja Turu vahet, otsis ja 1990. aastatel leidski Turusse erialast tööd. Ilmnes, et Petri isa oli olnud üks kuulsaimadest tennistest, kes oli mänginud ka meie omaaegsete kuulsustega. Käisin Petriga Tallinna Metsäkalmistul meie spordikuulsuste haudadel.

Teine maailmasõda jättis Soome rohkem kui 100 000 sõja- ja tsiviilsest invaliidistunut, leske ja orbu ning sadu tuhandeid oma varanatuks muutunud inimest. See oli ränkaskas koorem sõdadest räsitud riigile. Riigil ei rahuldanud paljusid invaliide. 1944. aasta lõpul koguneti ühise nõupidamisele. 1945. aastal asutati SNS sõjainvaliidide osakond, mis liitus invaliidide keskliiduga.

7. jaanuaril 1945 asutas rühm Helsingi sõjainvaliidide ühingu Sairaus- ja Tapaturmainvalidit. Kuna järgnevatel aastatel tekkisid samalaadsed kohalikud ühingu Turus, Tampere, Loimal, Oulus ja mujal, kogunesid nende esindajad 28. novembril 1948 Helsingisse. Ühineti Tapaturma- ja Sairausinvalidien Liittoks (1756 liiget), mille põhitegevus oli aidata liikmesperesid toimetulekumurede murdmisel. Kaugemaks sihiks seati tsiviileluse inva-

Elitõrje ruumid paremas tilvas Tatari 14 majas.

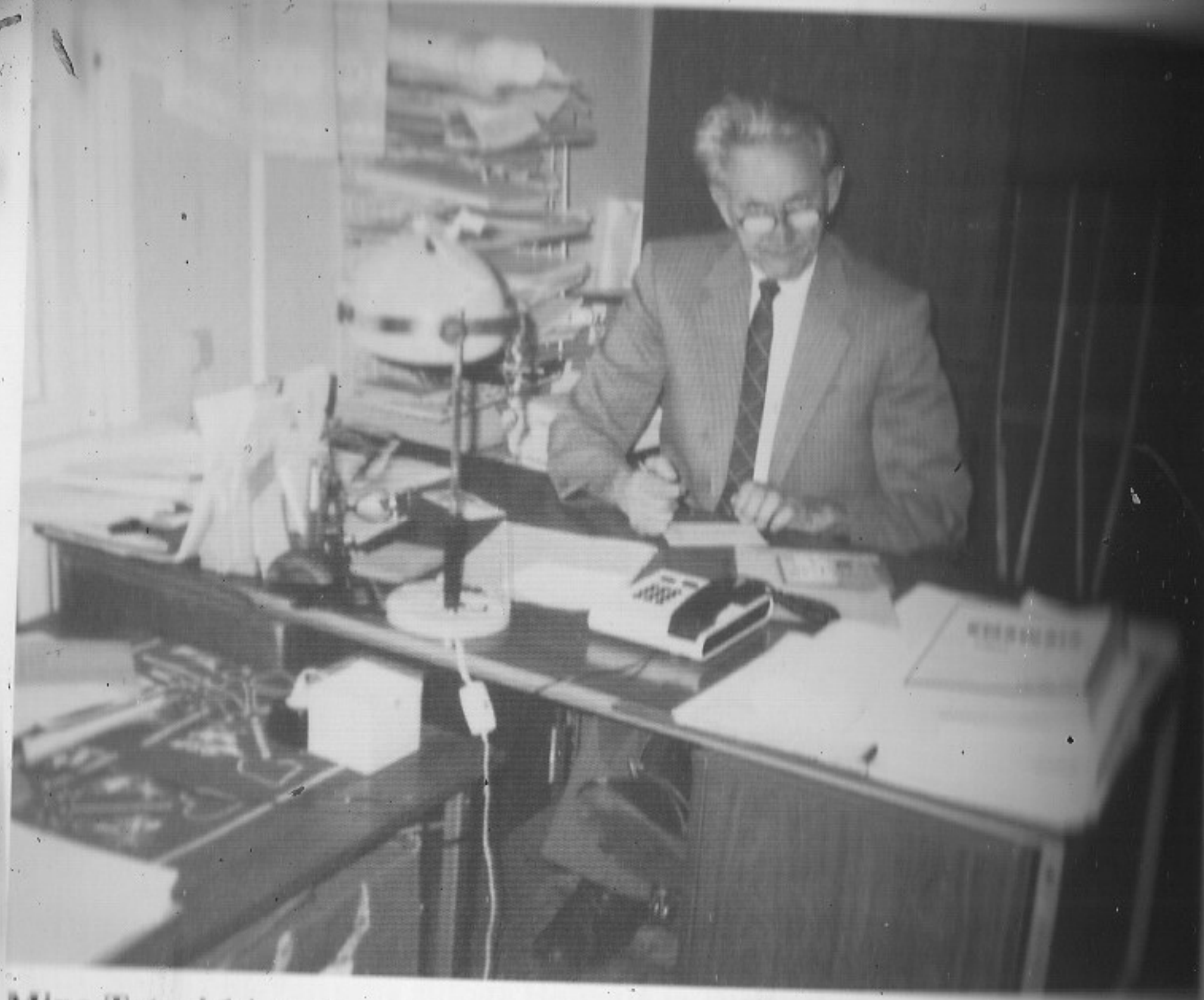
tsiviileluse hoolekande taseme tõstmine sõjainvaliididega võrreldavale tasemele. Hea lähtealus oli 1948. aastal kehtestatud invaliidide hoolekandekohus.

13. jaanuaril 1989 võtsin osa Eesti olümpiaspordi konverentsi tööst, mis püüdis teha ettepaneku taastada Eesti koha rahvaste olümpialiikumises ning alustada 1923. aastal loodud Eesti Olümpiakomitee tegevust. Väga entusiastlik konverents oli.

1989. aastal alustas invaühing ilma oma tööruumideta, kuid päike hakkas juba pilvede vahelt piiluma. 23. jaanuaril eraldas Tallinna Linna RSN TK kaks tuba ühe Estonia teatrimaja ehitamisega ühingule ajutiseks kasutamiseks. Ruumid kuulusid kuuluvale Tatari 14 amortiseerunud elamu (õuemaja) esimese korruse ruumid üldpinnaga 128 m². Seal oli viis tuba (neist kaks läbikäidavat), köök ja WC.

Elanikud olid juba välja viidud ning maja põhjalikult rüüstatud: ahjud lammutatud kättesaamiseks lammutatud, jäätmed (märg savi, ahjude

Mina Tatari 14 majas.

tellisvooder jm) keset tube hunnikutes, siseuksed ja topeltaknad ära taastatud. WC oli täiesti töökõlbmatu: veevõrk ja kanalisatsioon katkestatud ja ummistunud. Maja ise oli vajunud ja amortiseerunud: põrandad, laed ja seinad kiivas ja mädanenud, katus jooksis läbi. Esmapilt oli trööstitu.

See kõik tuli kas või minimaalselt korda teha. Koristasid ja tapeetisid ning suurema osa värvimistöödest tegid vabatahtlikud. Vaatamata raskustele saime sügiseks mingil moel hakkama. Pikkamööda suutsime hädavajalike kontorimööbli hankida ja ise kuidagi sisse kolida.

Soov ja lootus paremaid tööruume saada elas ikka edasi. Invaühing tegeles ponnistusi mitu järgnevat aastat: kirjutasime kirju ja pöördumisi. Ei mingit edu. Näiteks 1989. aasta lõpus likvideeriti Lennuki 22 asuv Tallinna Linna RSN TK ehitus- ja remondikontor. Taotlesime seda hoonet, kirjutasime avalduse täitevkomitee esimehele H. Lumile.

Eesti Invaliidide Ühing sündis väga keerulises majanduslik-politilises olukorras. NSV Liit oli jõudnud majandusliku kokkukukkumise äärel. Eelkõige oli puudus nii toidust, ehitusmaterjalidest kui ka bensiinist. Vanaaegne elamine ei saanud, uut moodi ei osatud (algas üleminek isemajandamisest aga juletud (lubatud).

2. 7. jaanuarini 1989 toimus Tallinnas invaühingu keskjuhatuses ja rajooniorganisatsioonide esimeeste ühisarutelu ühingu töö edasise korraldamise küsimustes. Nõupidamisel võeti vastu kaks pöördumist.

Avalikus pöördumises ENSV Töökollektiivide Liidu ja ENSV Töökollektiivide Ühendnõukogu poole (avaldati ajalehtedes Rahva Hääli ja Looduskaja Estonija) tänasime neid kümneid ja sadu töökollektiive ja üksikisikuid, kes 1988. aasta suvel kandsid invaühingu arvelduskontole veidi üle 100 000 rubla, et ühing võiks tegevust alustada. Võimalusel paluti seda teha ka 1989. aastal, samuti võimaldada invaliididele tööd kohandatud töökohtadel või kodusitotajadena.

Pöördumises Eesti NSV Ülemnõukogu XI koosseisu 18. jaanuari 1989. aasta istungjärgule paluti toetada invaühingu palvet, et ENSV Ministrite Nõukogu ja ENSV Riiklik Ehituskomitee koos Tallinna ja Tartu täitevkomiteega kindlustaksid, et 1989. aasta II kvartalis alustataks Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehase renoveerimist ja tagataks ehituse ajamine normatiivajaga ning et 1989. aasta ehitusplaanidesse lülitataks Tallinna invaliidide internaat-kutsekooli ehituse alustamine. Samuti paluti 1989. aasta plaani lülitada laste taastusravikeskuse ehitamine Tartusse, invaliidide ravikorpuse ehitamine Haapsallu ja invaliidide tervise- ja spordikeskuse ehitamine Tallinna.

Eesti NSV Ülemnõukogu XI koosseisu 18. jaanuari istungjärgul invaühingu palvetele ei reageeritud. Saatsime uue pöördumise Eesti NSV Ülemnõukogu XI koosseisu 18. mai istungjärgule ja ärakirja sotsiaalhoolduskomisjoni esimehele. See kiri keskendus ainult Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehasele, mille laienduse ehitamine oli nähtud ette 1988–1989.

Invaühingu muret põhjustasid 1989. aastal tehtud muudatused NSV Liidu ehitusandluses.

1. jaanuaril 1989 kehtestati uus üleliiduline automaks. Kui senini olid invaliididest käsijuhtimisautode omanikud sellest vabastatud, siis nüüd

pannud seda enam ette nähtud. Veebruaris taotlesime rahandusministeeriumi maksuvabastust.

Uus tulumaksuseadus ja oma aja äraelanud pensioniseadus ei hakanud omavahel. See pani eriti raskesse olukorda töötavad II grupi invaliidid samuti ettevõtteid, kus nad töötasid. Neile oli kehtestatud palgalagi 130 rubla üle selle tuli palk ja pension summeerida, summa ei tohtinud ületada 130 rubla millelt pension oli määratud, kinnipidamine tuli teha pensioni arvelt. 1987 oli tulemus 60-70-protsendilise koormusega töötavad invaliidid (töötavad III grupi invaliididele pensioni ei makstud). Invaliidid lahkusid töölt.

Hästi paistab see välja maikuus ENSV Ministrite Nõukogu esimehe esimehele asetäitjale A. Soidlale saadetud invaühingu kirjast. Tegime ettepaneku kaotada ENSV-s II grupi invaliidide palgalagi.

Samas kirjas olid veel mõned ettepanekud. Ühing oli vaja üle viia isemajandamisele ja enesefinantseerimisele, kuna invaühingu esialgsel majanduslikust alusest – 200 000 rubla, mis kogunes ülevabariigilisel korjandusel jäi väheks. Vajalik oli laialdase kodustöötajate võrguga tootmisettevõtte. Sellepärast tehti ettepanek anda kohaliku tööstuse ministeeriumilt invaühingule üle ettevõtte Kodu ja Uku või üks nendest. Mõlemad kaunistati laialdaselt invaliidide ja pensionäride tööjõudu.

Veel tehti ettepanek hakata invaliidide ühiskonda integreerimiseks korraldama rehabilitatsiooni- ja puhkelaagreid ning arendama välissidemeid. Ürituste läbiviimiseks paluti anda invaühingule Eesti NSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse Valgeranna puhkebaas.

Septembris pöördusime oma ja samuti sotsiaalsfääri arengu tagamiseks vajalike ettepanekutega Eesti NSV Riikliku Plaanikomitee esimehe E. Savisaare poole. Kirjas oli esitatud neli võimalust, kuidas luua invaühingule majanduslik alus: riiklike vahendite toel mingi tootmisettevõtte loomine, mõne olemasoleva ettevõtte (Kodu, Uku) üleandmine, riiklik dotatsioon, rahastamine märguautomaatidelt saadavatest tuludest.

Tehti ettepanek luua invaühingu arenduskeskus, mis töötaks välja vajalikud meetmed invaliidide ühiskonda integreerimiseks ja teeks asjakohaseid uuringuid. Ühe osa sellest moodustaks Tallinna invaliidide internaat-kutsekool.

Plaanikomiteel soovitati tõhustada tegevust Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehase rekonstrueerimiseks vajaliku kahe miljoni vahustarviga

hankimiseks ning kaaluda ettevõtte üleandmist invaühingule.

Külla lõpus palus invaühing riikliku plaanikomitee abi 1. augustil 1987 kehtestatud invaliidide ja vanureid arvestavate täiendavate linnaschituse summativide viivitamatuks juurutamiseks.

Invaühingu ja Tallinna invaliidide internaat-kutsekooli ühispoordumine Eesti NSV Ministrite Nõukogu esimehe I. Toome poole oli ajendatud kooli puudustest.

Ettepanemise alguses anti ülevaade invaliidide kutsehariduse seisukorrast Eesti Peatahelepanu oli pööratud vajalikele muudatustele sotsiaalhooldus-, haridus- ja tervishoiusüsteemis:

1. moodustada vabariiklik töörühm, et lahendada komplekselt füüsilise puudega ja muude arengupuudega invaliidide üld- ja kutseharidus-, töö-, tervishoiu-, sotsiaalhooldus-, olme-, kultuuri-, kehakultuuri-, spordi- ja teisi puudusi;

2. tagada füüsilise puudega vaimselt tervete invaliidide õppimisvõimalus kutsehariduskoolides, kutsekoolides, tehnikumides ja ülikoolides;

3. integreerida Tallinna internaat-kutsekool invaliidide õppe- ja arenduskeskuseks, mis teeks tihedat koostööd ühingu, sotsiaalhooldus-, haridus- ja tervishoiuorganitega. Keskusse moodustataks invaliidide kutsenõuandla, kus oleks inimestik infopank invaliidistunud inimeste kohta;

4. tagada 1987. aastal projekteeritud invaliidide kutsekooli väljaehitamine Läänemaal;

5. luua suuremates linnades ja rajoonikeskustes töökeskused, et anda õpetust ja tööd füüsilise ja vaimse puudega invaliididele;

6. pidada tähtsaks välissidemete arendamist.

1989. aastal töötati välja isemajandava Eesti (IME) kontseptsioon. Invaühing oli astumas alles esimesi samme, et luua ettevõtte madala tootlikkusega müüjale. Mõistes, et tegemist saab olema kõrge omahinnaga ettevõttega, pöördusime novembris Eesti NSV Riikliku Plaanikomitee (A. Junti) poole ettepanekuga säilitada IME raames väljatöötatavas maksuseaduses kehtestatud invaliidide ühingutele, nende ettevõtetele ja õppe-tootmis- ettevõtetele; need olid vabastatud käibemaksust ja alates 1. juulist 1989 ka kinnisilt võetavast tulumaksust (35%).

duškooperatiivi Nano, Invako, Estin ja Homini.

Seaduseelnõu „Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi Valitsuse kaudselt nägi ette sotsiaalhooldusministeeriumi kaotamise ja selle ülesannete jaotamise riikliku töökomitee ja tervishoiuministeeriumi vahel. Kõns kaudselt ühingu ja puudega laste vanemate liikumisega toetas invaühing sotsiaal- ja tervishoiuministeeriumi ühendamist, mitte aga sotsiaalhooldusministeeriumi ülesannete lõhestamist.

1989. aastal toimus Tallinna Lastepolikliiniku saalis ÜRO mitmepäevane eksperdinõupidamine puudega inimeste teemadel. Osales ka meie ühingu

Juba 1988. aasta lõpul olid tekkinud häired bensiiniga varustamisel. Kõige valusamalt puudutas see neid I ja II grupi liikumispuudega invalide, kellele auto oli ainus vahend tööle pääseda. Tallinnas hakkas võimalikku lahendust otsima invaühing. Algul, kui ei olnud teada töölkäivate invaliidide tegelikku arvu, õnnestus kokkuleppel Eesti NSV Riikliku Kõrge ja Energeetikakomiteega varustada nimekirja alusel paarikümnet autot. Üsna pea selgus, et iga päev kasutas autot ligi paarsada invaliidi.

1989. aasta algul mõistis meie muret kooperatiivi Tankur juhtkond. Järgi kokkuleppele umbes 200 auto varustamises bensiiniga. Selleks lasi Tankur trükkida spetsiaalsed teenuskaardid, mida väljastas invaühing. Kaardile olid kantud autonumber, omaniku nimi ja bensiinimark. Tankimisel kirjutati üles kuupäev, autokütuse kogus ja tankija allkiri. Süsteem oli puudustega, kuid võimaldas paljudel invaliididel tööl edasi käia.

Samal aastal laekus invaühingu keskjuhatuselt väljavõte Narva Invaühingu protokollist, millele oli lisatud ENSV Pimedate Ühingu Narva ära- ja töötiskombinaadis töötavate füüsilise puudega invaliidide avaldus. Neli si- võrdsüstatud kombinaadis töötavate pimedatega. Milline segregatsioon! Asi lahenes pimedate ühingu esimehe abil.

Hästi arenesid välissuhted. Valuutavaba vahetuse korras viibis üks kaheksaliikmeline rühm kümme päeva Ungaris Balatoni lääres MEOR-i rahvusvahelises invaliidide laagris ja teine rühm Tapaturma- ja Sõjaväeinvalidien Liitto rehabilitatsioonilaagris Soomes Vähäjärvel.

1989. aasta märtsis käisin koos sotsiaalhooldusministri asetäitja Endel

Sotsiaalhooldusministeeriumi ukse ees. Endel Saia ja mina 1989.

Vestlus Soome sotsiaalministeeriumis 1989.

Salaga Helsingis. Meie sõidu eesmärk oli kohtuda tolleaegse sotsiaalministri Tarja Haloneniga.

Nõukogude ajal ei olnud igal ühingul õigust kutsuda väliskülalisi, seega tuli teha kõrgemalseisva organisatsiooni abil. Asjaajamise kiirendamiseks ja lihtsustamiseks taotlesime Eesti NSV Välisministeeriumist selle loa 1989. aasta teises pooles.

Tõsiselt tuli tegeleda ka invaliidide spordi- ja tervisekeskuse rajamisega. Esimalt tuli leida koht, mis oleks ligipääsetav nii ühiskondlikule kui ka isiklikule transpordile. Läbirääkimised Tallinna generaalsoonide juhtarhitektide Malle Meelaku ja Irina Rauaga viisid positiivse tulemuseni: ehituseks vajalik maaala broneeriti Karl Marxi puiestee ja Koode tänava nurgale vastavalt riikliku projekteerimisinstituudi Eesti Projekt ja Tallinna Linna RSN TK Arhitektuuri ja Planeerimise Peavalitsuse 11. oktoobri 1988. a dispetšernõupidamise protokollile nr 257. Järgmise aasta 7. juunil pöördusime Tallinna Linna RSN TK Arhitektuuri ja Planeerimise Peavalitsuse poole palvega eraldada maa ja väljastada projekteerimisluba.

7. juunil 1989 saatis invaühing Tartu Riikliku Ülikooli rektorile kirja, milles palus Tiia Jaanusoni vastu võtta kaugõppeosakonda psühholoogia erialale.

Sama aasta 23. augustil toimus Balti kett. Olime kõik nagu üks mees väljas. Mina olin oma perega Raudalu teel umbes 23. kilomeetriposti juures.

1989. aastal ostime invatõstukiga varustamiseks Avia 21F, kaks sanitaarbussi BAF 22031 (II kvartalis käisin koos Eero Siimsoniga ühel neist Jelgava piirkonnas järele) ja kaks sõiduauto Moskviš 21412 (üks jäi minu ja teine E. Leinuste kätte).

18. juunil oli invaühingu keskjuhatuse koosolek. Selle päevakorras oli kolm punkti pühendatud Eesti Invaühingute Liidu asutamiskongressile: liikujajakomisjoni ettekanne (J. Nurme) ja ettevalmistustoimkonna määramine ning esindusnormi kinnitamine: igast algorganisatsioonist võrdselt viis delegaati.

Invaspordiföderatsiooni ja invaühingu liikmed Balti ketis 23. augustil 1989.

Eesti Invaühingute Liit

Eesti Invaühingute Liidu asutamiskonverents ehk Eesti Invaliidide Ühingu reorganiseerimis-restruktureerimiskonverents toimus 27. novembril 1989 Tallinna Linnahalli väikeses saalis.

1. märtsi seisuga kuulus Eesti Invaliidide Ühingu koosseisu üheksa ühikukonda: Haapsalu (Sven-Aage Nõmmisto); Hiiumaa (Larissa Vanjuk); Jõgeva (Roland Kaasik); Kohtla-Järve (Ivan Seppenen); Narva (Boris Tuhhonen); Tallinn-Harju (Mati Mugur); Tartu-Valga-Põlva (Enn Uiga); Viljandi (Hilja Animägi); Võru (Valter Liiv).

Esitasime Eesti Invaühingute Liidu põhikirja registreerimiseks ENSV Ministrite Nõukogule, kust see delegeeriti ENSV Sotsiaalhooldusministeeriumile, mis tegi seda 29. detsembril.

Tekkis nagu otsealluvus sotsiaalhooldusministeeriumile. Mingeid asutamisdokumente pole säilinud.

Valiti seitsmeliikmeline volikogu:

1. Mihkel Aitsam, Eesti Invaliidide Ühingu esimees;
2. Mati Tismus, Viljandi Invaühingu esimees;
3. Roland Kaasik, Jõgeva Invaühingu esimees;
4. Sven-Aage Nõmmisto, Läänemaa Invaühingu esimees;
5. Enn Uiga, Tartu Invaühingu esimees;
6. Valter Liiv, Võru Invaühingu esimees;
7. Mati Mugur, Tallinna-Harju Invaühingu esimees.

Juriidilise isiku õigustes alustas Eesti Invaühingute Liit (edaspidi invaliidide liit) oma tegevust 1. jaanuaril 1990. Kümme liikmesorganisatsiooni iseseisvus. Alluvussuhted asendusid koostööga. Korrastati varanduslikud suhted.

Aasta esimesel poolel oli invaliidide tähelepanu keskpunktis oma tootmisüksus(t)e loomine.

Invaliidid, kes leidsid ise või kellele leiti tasumiseks valuutat, saadeti proteese saama Helsingi Proteesisäätiosse.

Invaliidide tootmisettevõtete (kooperatiivide) loomise eesmärgil asusid 1. veebruarist tööle Tõnu Mugur ja Eero Siimson. Varsti ilmus Õhtulehes töökoostamine invaliididele ja vanaduspensionäridele (silmskudumine, heegeldamine, tikkimine, puu- ja metallehistöö). Hakati hankima seadmeid ja materjale: (importpeadega) õmblusmasinaid Podolskist, juurde õmblusmasin, lõnga, niiti, nahka ja nahajäätmeid, kunstnahka, villi, kangapartide lõppe, alumiiniumtoru ratastoolide valmistamiseks. Sveitsi firma Breveta 2000 INC22 andis nõusoleku, et invaliidid võivad nende litsentsi järgi toota alumiiniumtorust ratastooli Eesti ja NSV Liidu siseturu tarbeks.

Septembri lõpul kuulutas invaliidide Õhtulehes välja käsitöökursused algajatele ja täiendavatele.

Laatsime palvekirja Tallinna Linna Oktoobri Rajooni RSN TK-le, et leida invaliididele ruumid uurimiseks tarbekunsti ja käsitöö kauplusele.

Politiika ja invaliikumine

Eesti invaühingu loomine ja Eesti Vabariigi taasiseseisvumine on eakaaslased, kes on hästi jälgitav ajateljel.

Eesti Vabariigi taasiseseisvumine

1987. aastal toimus rahva protestilaine Moskva keskvalitsuse plaanide vastu avada Eestis teine fosforiidikaevandus. Sügisel järgnes nelja mehe (Kallas, T. Made, E. Savisaar, M. Titma) ettepanek Eesti üleviimiseks Nõukogude Liidu, loodi Molotovi-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Eesti Liit (MRP-AEG) ja Eesti Muinsuskaitse Selts.

1988. aasta 1.-2. aprillini oli loominguiliste liitude juhatuste ühispleenum. 13. aprillil tegi Edgar Savisaar ettepaneku moodustada Rahvarinne, juunis 1988. aasta Karl Vaino, asemele tuli Vaino Väljas. 11. septembril toimus "Eestimaa laul" 300 000 osavõtjaga, 16. novembril ENSV Ülemnõukogu rahvarinne istung, kus võeti vastu suveräänsusdeklaratsioon ja kinnitati ENSV konstitutsiooni parandused.

1989. aasta 24. veebruaril heisati Eesti lipp Pika Hermannini torni, 23. augustil

Rahvasaadikute Kongress MRP saladokumendid kehtetuks.

1990. aastal valiti Eesti Kongressi delegaadid, 8. mail kuulutas ENSV Ülemnõukogu kehtetuks nimetuse ENSV, asendades selle Eesti Vabariigiga. 7. augustil sai sinimustvalge uuesti Eesti riigilipuks.

1991. aasta 13. jaanuaril tapsid nõukogude eriüksuslased Vilniuse teletornikuse juures 14 inimest ja vigastada sai 150 inimest, 20. jaanuaril tapeti Lätis kuus inimest. 18. jaanuaril alustati barrikaadide ehitamist Tuuspeale. Venemaal toimusid massilised meeleavaldused Balti riikide iseseisvuse toetuseks. 21. augustil olid Pihkva dessantväelased Tallinna teletorni juures. 6. septembril tunnustas NSV Liidu Riiginõukogu Balti riikide täielikku iseseisvust.

1992. aasta 28. juunil võeti rahvahääletusel vastu Eesti Vabariigi põhiseadus.

Eesti Invaliidide Ühing ja selle reorganiseerimine Eesti Invaühingute Liiduks

1987. aasta 4.–6. juunini toimus Tallinnas NSV Liidu Riikliku Kehakultuuri- ja Spordikomitee juurde invaspordiföderatsiooni asutamise koosolek koos näitlike invaspordivõistlustega Kadrioru staadionil.

1988. aasta 27. mail oli Eesti Invaliidide Ühingu asutamiskonverents.

1989. aasta 27. novembril toimus Eesti Invaühingute Liidu asutamiskonverents ehk Eesti Invaliidide Ühingu reorganiseerimiskonverents.

Nii invaliid kui ka teised puudega inimeste organisatsioonid arenesid koos riiklike institutsioonidega, ladusid vundamenti edasisele. Meie, invaliidid, teades ja tunnetades oma vajadusi, ei saanud jääda passiivseteks kõrvalseisjateks. Riik ei olnud võimeline kõiki puudusi kohe lahendama nappis teadmisi ja ressursi. Näiteks oli suur vajadus invaliidide abivahendite järele (NSV Liidus neid peaaegu ei toodetud), polnud varustamise süsteemi. Koostöös Soome vabatahtlike ja sõsarliitudega asusime murei maandamiseks algu humanitaarabi korras. Samuti tuli leida võimalusi varustada invaliidid odukaupadega, kindlustada töötavaid invaliide bensiiniga. Asusime rajama oma proteesimisettevõtet, kuna riiklik ei kannatanud kriitikat. Panime õla

**Hägi Reinile Kadrioru (Dünamo) staadionil intervjuud andmas
aasta 1987.**

oleksime toimetuskeskuse loomisele ja ehitamisele. Käivitasime oma rehabilitatsioonikeskuse – Karaski keskuse. Tallinna Pedagoogilises Instituudis ja Tallinna Pedagoogikakoolis lisandusid õppekavasse loengud, mis käsitlesid puudega inimeste elu, probleeme ning nendega toimetulekut. Peetame ise neid loenguid oma tolleaegsete teadmiste tasemel mõlemas asutuses mitu-mitu aastat.

Oli väga tähtis, et tooksime oma mureküsimused laia avalikkuse ja riigikogu ette, võtaksime osa seadusloomest, oma maa arengust ja seisaksime oma liikmete ja sotsiaalselt vähekaitsitud elanikkonnakihtide – pensionärid, invaliidid, orvud, noored ja paljulapselised perekonnad – heaolu eest. Selleks oli hea võimalus: kandideerida kohalike omavalitsuste ja riigikogu valimistel. Hägi kui me ei osutunud valituks, sai sõna invaliidkumise kohta öelda viimane ja võis jõuda otsustajate kõrvu.

Hähele tuli näidata üles algatust, luua kontakte noorte parteidega, leida nende liikmete hulgast inimesi, kes oleksid meie probleemidega kursis, sooviksid meid riigikogus. Minu pikaajaliseks koostööpartneriks riigikogus kujunes Eiki Nestor.

...aastate jooksul riigikokku kahel korral ja kohaliku omavalitsuse volikogusse ühel korral. Ma ei osutunud otsevalituks, kuid töötasin aastaid Nõmme Tallinna-Nõmme halduskogus 2000–2002 (Vabaduse pst. reitruueerimine, Nõmme ujula, Nõmme põhikool).

Suund oma proteesimisettevõttele

Saatsin Helsingi Proteesisäätiösse seitsme lapse haiguslood ja röntgenpildid 1990. aasta jaanuari lõpupäevil. Esimesena käis nendest proteesimisel Hans Tammeleht Saaremaalt. Valuutat andis Eesti Tsement. Veebruaris Haapsalus juba viis täiskasvanut. See „konveier“ hakkas väga hästi tööle. Estimeps korraldas valuutaoperatsiooneid.

Skeem töötas hästi. Kui mu mälu ei peta, siis tegi Estimeps direktor O. Kaldre hilissuvel ootamatu ettepaneku: mis me sellest valuutast Soome pumpame, Estimeps on valmis eraldama oma 1990. aasta kasumist 300 000 Rootsi krooni, et osta Rootsist firma Otto Bock Scandinavia AB proteesimiskonteinertöökoda.

Sellisest ettepanekust ei saanud loobuda. Tuli leida puuduv valuuta. Käis proteesimistöökojaga seonduvate küsimuste lahendajana-vedajana nõu Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehase proteesimeistri Ants I. I. (Tartu Ülikooli haridusega jurist), kes tuligi septembri lõpul invaliidu inimeste 19.–23. novembrini viibisime kahekesi Helsingis Proteesisäätiös, et tutvuda nüüdisaegse proteesimistehnoloogiaga. Kahjuks ei tulnud ta koostöökoostöötoime.

Silmas pidades invaliidu oma proteesimistöokoja hädavajalikkust ja selleks tööks väljaõppinud inimeste puudumist Eestis, suunasin ENSV Välisministeeriumi kaudu juba 1990. aasta märtsis Soome ortopeediliste jalatsite valmistamise alal stažeerima kaks kingseppa: Daavo Viljuri ja Eiko Alliku. Detsembris taotlesin sotsiaalhooldusministeeriumist järgmiseks aastaks võimalust Soomes töötada veel ühele kingsepale ja kolmele proteesimeistrile.

Soomes käis proteesimisel ligikaudu 40 inimest. Kõige moodsama proteesi

...elektrilise käeproteesi – sai niiviisi üks Paide või Türi noormees.

Väljasõidudokumentide vormistamine oli üsna närvesööv tegevus. Enamasti tuli saada Soomest kutse, seejärel taotleda selle alusel ENSV Välisministeeriumist (asus Toompea lossis) väljasõiduluba ja pöörduda sellega väljasõiduvõimaluse saamiseks Soome konsulaati. Kõigis institutsioonides tuli ise kätt kasta ja sealsed tihti pikad sabad läbi istuda. Kõik konsulaartöötajad olid sugugi invaliidisõbralikud. Mäletan, kuidas seisin kord Läävalaia tänaval konsulaarosakonnas (praeguses Swedbanki majas) 1,5 tundi karkude taga klaasakna taga püsti.

Kui jälgida nii invaühingu kui ka invaliidu tegutsemisfilosoofiat aastatel 1980–1994, siis joonistub selgelt välja areng: esimestel aastatel toetati invaliidu algatatud meetmeid (proteeside ja ortopeediatoodete katsetehase loomine, invaliidide internaat-kutsekool Tallinnas), võideldi nende ettevõtmiste rahastamise eest. Mida aeg edasi, seda enam sai selgeks riigivõimu tahtmatuse ja võimetuse neid ülesandeid ellu viia. Seepärast hakkas invaliid initsiatiivi võtma.

Üks väga õpetlik murdepunkt oli proteesimise konteinertöokoja ost.

Välisorganisatsioonid tegelesid 1990. aastal Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehasega. Tulemusteta. Märtsi algul palus tolleaegne peaminister I. Toome selle nägemust. Koostas selle, kasutades ka sotsiaalhooldusministeeriumi abi, ja saatsin 7. märtsil ära. Pilt oli trööstitu, eriti seetõttu, et ette oli võetud kogu ettevõtte üheaegne mitmeaastane ümberhitamine-seadmestamine ja kaadri väljaõpe, kuid vajalik valuuta selleks puudus. Seda ei leitudki. Rootsi spetsialistide hinnangul oli see summa 35,7 miljonit Rootsi krooni. Firma Otto Bock hindas ainult tehnoloogia ja seadmete maksumust koos komplekteeritavate detailidega 600 000 valuutarublale.

Proteesimise käekäigu vastu Eestis tundis sügavat huvi 1944. aastal Tartust paadipögenikuna Rootsi ümber asunud Siim Saare (hukkus koos sõjaväelasega reisiparvlaeval Estonia). Ta oli ortopeedilisi vahendeid valmistava Rootsi ettevõtte Rehband peadirektor. Seetõttu olid Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehase sisulised probleemid talle hästi mõistetavad. Tema algatusel moodustati sotsiaalhooldusministeeriumi juurde ühiskondlik komisjon, mille koosseisu minagi kuulusin. Ministri ükskõikse, isegi tõrjuva suhtumise tõttu komisjoni töö hääbus.

tervishoiuministeeriumi arenduskeskusele ja sotsiaalhooldusministeeriumi ettepaneku luua Tallinna koos Rehbandiga proteesitooteid valmistava ettevõtte. Abiks algkapitaliga 200 000 rubla igalt Eesti osanikult ja 200 000 krooni Rehbandilt, Eesti osanike vaesuse tõttu jäi see ainult ettepanekuks.

Olin niivõrd veendunud, et leiame puuduvale 200 000 Rootsi krooni sponsori, et otsisin konteinertöökojale Tallinnas paigalduskohi.

Siim Saare kutsel käisin koos Enn Leinustega 24.–28. aprillil 1990 Stockholmis tutvumas Rehbandi firma ja selle toodanguga. Lendades Moskva kaudu.

Konteinertöökoja ost firmalt Otto Bock Scandinavia AB toimus 23. septembril 1991. Vastavalt ostulepingule võeti kaks proteesimeistrit Rootsi koolitusele. Sõitsid A. Laur ja K. Toots.

Edasi toimus kõik väga kiiresti.

A. Laur käis tutvumas mitmes proteesimisettevõttes: Leningradi Ortoheide ja Harkovis ning külastas Otto Bocki proteesimisalast näitust Moskvas. Konteinertöökoda saabus Tallinna 16. novembril 1991. aastal ning paigutati aadressil Elektri 1A, Wismari haiglale mittevajaliku, kolm aastat tagasi ehitatud ja väga suurt remonti vajava endise lastesõime hoone õuele. Lühikese aja jooksul saadi selle poolkogemata. Tänu haigla peaarsti dr Jänese mõistvale suhtumisele sai invaliid maja rentnikuks.

Töökoja saabumise ajaks ei suutnud me remonti alustada, alles otsustati aha: Tallinna kommertskaubanduse kasumite jaotamise komisjonilt, Tallinnast ja teistelt.

6.–7. detsembrini 1991 valmistati konteinertöökojas sellega kaasa tulnud materjalidest kümme proteesi. Esimesed jalaproteesid!

Juba detsembri lõupäevadel tegin sotsiaalhooldusministeeriumile pakumise 1992. aastaks: valmistada maksimaalselt 90 sääre- ja 60 reieproteesi (ühe proteesi orienteeruv hind vastavalt 8000 ja 8000 krooni). Nende realiseerimiseks sotsiaalhooldusministeerium.

22. märtsist 1992 asus invaliidu tööle Arvo Kelement, kes läks kogu proteesisäätiösse ametit õppima.

Järgmine 1990. aasta

1991. aastal hakkas invaliid abistama Tallinna Lastehaiglat, et hankida proteesidega laste kirurgiliseks raviks (dr Ann Paal) vajalikke šunte (millest 1991. aastal lisandus nendel aastatel veel midagi ei teatud). Koostasime ja lähetasime aktsepteeritavate laste vanemate töökohtadele (valuutat teenivad ettevõtted ja kombinaadid). Ostu korraldas Estimpeks, šunte sai 13–14 last.

Raskest liikumise ja teistele raske liikumispuudega invaliididele olid Tallinna polikliinikud ligipääsmatud. Seoses Tallinna IV vabariikliku haigla töökohtade muutmise tegi invaliid 29. mail kirjaliku ettepaneku tervishoiuminister A. Ellamaale ja sotsiaalhooldusminister S. Oviirile kinnistada haigla polikliiniku teenindamiseks Tallinna raske liikumispuudega invaliidid (sh lapsooetud) ja luua haigla järelravigosakonna baasil Lohusalus invaliidide sotsiaalse rehabilitatsiooni ja õppekeskus. Aktsepteeriti esimest ettepanekut. Vahemikus kolme aasta jooksul läks IV haigla polikliiniku teenindamiseks üle kogu Tallinnas elavate invaliidide arv.

Kõik aeg edasi, seda enam takistas invaliidide kaasamist, neile koostöö- ja tegevuskoostöö pakkumist infopuudus. Ühe enam ja enam selgines vajadus invaregistri (kas või puuduliku) järele. Jälle tuli invaliidul algatust teha. Vajaliku maketi väljatöötamist ja kogu edasist tööd tuli märtsis alustada Tiit Kiviloo. Otsisime rahastamisvõimalusi. Esimene toetus laekus tervishoiuministeeriumist. Mõne kuu pärast tegeles invaregistri koostamisega 10–12 inimest. Töö laabus edukalt, rohkem piiras rahapuudus.

Ei mäleta enam täpselt millisel aastal – 1989, 1990 või 1991 – külastasin koos sotsiaalministeeriumi puuetega inimeste talituse peaspetsialisti Eha Lepiku ning soomlaste Pirkko Heino ja tema abikaasaga (Turust) esmakordselt loomatu lastekodu Rakvere külje all. Hiljem lisandus veel paar külastust. Noormehed juba teadsid ebainimlikest tingimustest Eesti lasteasutustes. Nad tahisid oma silmaga näha, kuidas ja millega oleks võimalik aidata.

Juba oli see pilt, mis avanes: lastekodu oli üle asustatud, uksest sisenedes oli vastu tugev uriinihaik, mida mäletan tänini. Raskema puudega lapsed olid

nika suunasid soomlased oma abi sellistele asutustele. Nad suutsid ka teist ära teha, aidata kaasa normaalsemate tingimuste tekkimisele. Palju tehti tehnikat, riideid, toitu.

Mäletan nendelt käikudelt Albertit, põrandal roomavat hästi kinnistatud jalgadega noormeest. Tema oli üks neist, kes ei jätanud muljet, et peaks liigseks olema. Kohtusime paar aastat hiljem Tõrvaaugul. Ilmnes, et ta oligi Tallinnas toodud ja elas sotsiaalmajas. Majakaaslased rääkisid, et ta olevat olnud põlvkonna õpihimuline. Igatahes jõudis ta niikaugemale, et sai oma rahaga ise hakkama. Varem ei tundnud ta tähti ega numbreid.

Hapu uriinihais oli probleem nõukogude ajal ja ka enne seda, puudusid teadmised ja vahendid. Elu lõpuni on mul meeles külaskäik ühe vanaheade vanatädi juurde 1930. aastate lõpul. Vanemad tundsid teda, meie, lapsed olime kaasas. See jätk hais kipitab ninas tänini.

1990. aastate esimene pool oli iseseisvuse eest võitlemise aeg, toimus palju koosolekuid ja üritusi, kus soovisid osaleda ka liikumispuudega inimesed. Tihti puudus aga ligipääs. Näiteks käisin Tallinna Linnahallide sealse juhtkonna juures võimalikku lahendust otsimas. Ilmnes, et piisavalt kohandustega saab sisse õue kaudu, kühu avanes üks vahekäikude radiaator. Enamgi veel, lubati autoga hoovi sõita. Sealt jäi ainult mõnikümme meetrit kas „veereda“ või jalgsi koperdada. Oligi mure murtud. Käisin sealtkaudu ka ja käisid ka teised.

19.–20. juulini osalesin Moskvast Vene Föderatsiooni invaliidide ühingu pleenumil.

Septembris 1990 esitas invaliid Eesti Projektile tellimuse invaliidide tervisekeskuse projekteerimiseks aadressil Tallinnas Kolde 63.

Kaksikelamust Tatari 12/14 (hoovimaja) oli invaliidul rendileping Tallinnas 14 poolele, teist poolt üüris Vanalinna Studio rekvisiitide laoks. 1990. aastal loobus teater ruumidest meie kasuks. Tatari 12 vajab suurt remonti. Nimega sellega hakkama, kaasa arvatud gaasiküttesüsteemi paigaldamine. Eeldasime kasutada invaliid Tatari 12 ja Tallinna Invaühing Tatari 14 ruume.

Septembris 1990 käisin vastuvõtul Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimehe A. Rüütli juures. Andsin talle ülevaate invaliidu olukorrast, arenguvõimalustest ja vajalikest abist. Minu jutu peateemad olid:

1. Invaliidide juriidiline staatus (tolli-, tulu-, käibe- ja teistest maksudest vabastamine);

2. Inva Fiestis mänguautomaatidelt, rulettidelt ja kasiinodelt laekuva kasumi jagamiseks Soome RAY eeskujul omaette organisatsioon. Tulu jagatakse sotsiaalselt vähemkindlustatud liikumiste toetamiseks;

3. Tugevdada kontrolli ENSV Ehituskomitee poolt 1. augustil 1997 kehtestatud „Juhendi invaliidide liikumisvõimaluste arvestamiseks ENSV linnahoonetehnikus planeerimises ja ühiskondlike hoonete projektides“ täitmise üle;

4. Inva- ja ehitusabi invaliidide tervisekeskuse ehitamiseks (ehituse algus aastal 1992–1993);

5. Valja töötada puuduvad seadusandlikud aktid invaliididest, nende sotsiaalsest kaitsest, kohast ühiskonnas;

6. Puured puudujäägid on hariduse vallas, ajastule ei vasta kevadel esitatud hariduse raamseaduse projekt;

7. Kiiret ümberkorraldamist vajab füüsilise puudega invaliidide kutseõpe, rohkem on vaja intellektuaalsete erialade õpetamist;

8. Invaliidide madala tööhõive tõstmiseks on vajalikud uuringud, lahenduste leidmine valitsusorganite tasandil;

9. Puhke- ja rehabilitatsioonilaagrite korraldamiseks anda invaliididele üle Eesti NSV Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse Valgeranna (või mõni muu) puhkeala;

10. Invaliidide kui „subjektide“ kaasamine seadusandlike aktide väljatöötamisel.

18. septembril korraldas invaliid Tallinnas Raekoja platsil Eesti-Soome rahvuslikku rokk-kontserdi „Ratastoolirokk“. Vastutaja oli Loit Linnupõld, turvas kontserti.

19. septembril 1990 pöördus invaliid ehitusministeeriumi poole ettepanekuga täiendada „Juhendit invaliidide liikumisvõimaluste arvestamiseks ENSV linnahoonetehnikus planeerimises ja ühiskondlike hoonete projektides“.

Soomes koguti Eestisse saatmiseks kasutatud abivahendeid (ratastoolid, ratastoolid, kargud, kepid, WC-kõrgendused jm). Kohe aasta algul saabus meile 20-tonnise merekonteineri täis, detsembris veel kolm konteinerit. Need oli kogunud Soome arstliku võimlemise liit eesotsas dr Vikströmiga.

6. novembril oli Helsingis annetust ametlikult vastu võttes, see kajastust Soome pressis. Otse imepäraselt aidati invaliidu abivahendite transpordil: autode ületooja Tallink ega transpordifirmad ei esitanud arveid.

1990. aastate alguses käis Tallinnas juba väga palju ka Soome laenukaskel, kellel jäi tihti Vene rublasid üle. Vahetuskurss oli soomlastele väga kalliks, tagasi sõites nad raha tagasi ei vahetanud ja lihtsalt viskasid rublasid Eesti kaupade pöösastesse. Et seda vältida, lasime valmistada paksumärgi korjanduskasti, mille kooskõlastatult merevaksali ülemaga paigaldasime 4. mail 1991 sadamahoonesse. Öövalvurid hakkasid pikkade peenide orkidega, mille otsa oli kleebitud närimiskumm, raha välja tõmbama. Korjanduskarpide avasid tuli muuta.

Koostöös Tapaturma- ja Sairausinvalidien Liittoga korraldasime 1. augusti sanatooriumis 18. novembril 50 osavõtjaga (nendest 18 Soomeist) ühisloengu „Invaliidumise suunad ja areng“.

30. novembril esitas invaliid ENSV Sotsiaalhooldusministeeriumile palve, et kohalikud seisukohad puudega inimeste sotsiaalset kaitset puudutava seaduse kohaselt.

11. detsembril tegi invaliid oma ettepanekud mänguautomaatide ja rahakassade õnnemängudega tegelevate ettevõtete kasumi maksustamise ja loovussummade kasutamise kohta.

12. detsembril avaldasime kirjas Eesti Vabariigi peaministrile E. Ravitsale oma seisukoha Lohusalu puhkekompleksi parema kasutamise kohta. Tegime ettepaneku, et lisaks taastusraviosakonna laiendamisele 1991. aasta lõpuks sinna luua 100-kohaline adaptatsioonikeskus.

1990. aasta lõpul töötas invaliidus 12 inimest: Elgi (Altjõe) Raam, Leinuste, Ants Laur, Aiki Krevald, Tõnu Mugur, Eero Siimson, Tiit Kõrre, Maimu Põldoja, Heidi Randmäe, Mati Parik, Katrin Järvela ja Märt Aitsam.

Inflatsioon oli kiire. Tuli teha pingutusi, et 1,5 miljonit rubla (1990. aastal kasutamiseks) pangas ei nullistuks, vaid säilitaks ostuvõime. Põhja-Eesti Pank pakkus parimat võimalust: seal tagati vähemalt kolmeaastase hoiuse hoiuse puhul hoiussumma kasv inflatsiooniprotsendi võrra.

Et see ärg edasi, seda enam oli õhus tunda rahareformi hõngu. Mõistame, et rahareformi ehitamine muutub tekkivate rahastamisraskuste tõttu üha raskemaks. Pangas olev annetusraha tuli kiiresti ja sihtotstarbeliselt investeerida majandusse. Otsisime mõnd müügisolevat puhkebaasi või midagi vähegi suuremat, mis oleks hea.

Õnneks kuulsin ühelt Põlvamaa ajakirjanikult, et seal on looduslikult kaunis kohas Karaskil kohalik koolimaja tühjaks jäänud ja lagunemas. Otsisime seda vaatamas. Nii koht kui ka vana koolihoone meeldisid vaatajatele, kutsukäimlatele, ahiküttele, läbipuhuvatele akendele-ustele, väikesele koolikohale köögile, kiivas põrandatele-lagedele, läbijooksvale eterniitlaadsele madala soojapidavusega seintele, vee ja kanalisatsiooni puudumisele. Kõik oli kohaldatav-remonditav. Käisin ka Ihamaru külanõukogu esimehe juures. Tema ei näinud müügiks takistusi, välja arvatud see, et koolikompleks oli riigi haridusministeeriumi bilansis. Müügiks tuli see munitsipaliseerida. Otsisime kokku, et aitan igati kaasa. Nii algas invaliidu Karaski-projekt.

Karaski saaga

Projekt „Karaski Kohanemiskeskus“. Otseselt huvitatud organisatsiooni otsustas võtsin Karaski koolimaja munitsipaliseerimise asjaajamise enda kätte. Saavutasin kiiresti vajalikud kokkulepped majandusministeeriumis.

Kõikide kaks aastat tühjana seisnud maja ümber projekteerima. Esimesena tegi suurepärase töö Kalle Koppel. 1932. aastal valminud hoone oli juba suuresti amortiseerunud ega vastanud enam mingitele sanitaartingimustele.

Õnneks, et rahareform läheneb. Otsisime võimalusi, kuidas hankida vajalikud fondid (kõike pidi tellima ju eelmisel aastal) seinte, lagede ja põrandate katmiseks vajalikke puitlaastplaate (korralikud kipsplaadid alles 1980. aastal). Õnneks töötas ühe liikumispuudega poisi ema Pärnu puidutööstuskombinaadis Viisnurk pearaamatupidajana. Tema tuli appi ja saime vajalikud laastplaadid odavalt.

Alustasime remonti, mille võttis enda peale üks kohalik ehitusettevõtja, kes pidi ajada läbi odava ehk madala kvalifikatsiooniga tööjõuga. Vaatamata

Karaski peahoone.

sellele ja minu tihtilugu suurtele pingutustele saada aru segastest ehitusarvestustest oli tulemus hea.

Mulle isiklikult tähendasid ehitustööd Karaskil objekti külastamist vähemalt üle nädala või kahe. Mäletan, kuidas sattusin ükskord 1993. aastal sügisel maalrite joomapeole. Siis ei jäänud muud üle, kui korjasin viina- ja veinipudelid kotti ning ning asusin koduteele. Koju sõitsin Ihamäe kaudu, rekvireeritud kraami viskasin kümnekonna kilomeetri kaugusel maanteekraavi.

Rahareformi ajaks 20. juunil 1992 oli remont pooleli, kuid raha oli otsustavalt kasutatud (Karaski ost vormistati juriidiliselt ja ostuhind 350 000 rubla kanti üle kuu-kaks enne rahareformi).

Katuse remondiks raha ei jätkunud. Eesti riik oli vaene. Lahendus saabus ootamatult nagu muinasjutus. Ühel õhtul augustis-septembris 1992 helistas mulle koju keegi saksa keelt kõnelev härra. Ta esitles end mingi Hollandi fondi esindajana ja soovis järgmisel hommikul kohtuda. Saime kokku endise ETKVL-i kutsekooli ühiselamus Narva mnt 7.

Eestisse olid sõitnud Hollandi fondi Het R.C. Maagdenhuusi juhatuse kaks liiget: hr O. Regout ja pr M. L. Frohn-de Winter eesmärgiga leida Eestist

Ella Leppik
maastik-
ministeeriumis
1994.

abivajavaid organisatsioone. Tallinnast sõitsid nad edasi Tartusse ja Riiga. Raskisin neile Karaskist. Nad palusid märkida Eesti teedekaardile võimalikult lähedalt Karaski asukoha ja me läksime lahku. Mina sellele kohtumisele erilist tähtsust ei omistanud. Eestis liikus ringi igasuguseid „abipakkujaid“. Läksin koju. Paari kuu pärast sain Hollandist kirja. Külalised olid Karaskil ära käinud, see oli neile meeldinud ja fond otsustas eraldada meile 8000 kuldnat. Hiljem ilmnas, oli Karaski Kohanemiskeskus Het R.C. Maagdenhuusi fondi esimene abiprojekt Eestis. Abi tuli kõige õigemal ajal. Karaski maja sai kinnist.

Tööl oli veel palju: viimistlustööd, kanalisatsiooni- ja veetrassid, biopuhasti ja paigaldus, soojustus, välisvooder ja värvimine, lifti ning köögiseadmete ja paigaldus, elektrilajaam jm. Raha aga ei olnud, nagu ei olnud ka

Tuba majutuseks Karaskil.

Karaski saali remonti vaatavad Elgi (Altjõe) Saare ja Rita Goruškina. Veebruar 1994.

proteesimisettevõtte ruumide remondiks Tallinnas. Ent konteinertöökoda oli juba tellitud. Oli tekkinud keeruline finantsmajanduslik seis.

Kui ma ei eksi, siis oli Eha Leppik see hea naisterahvas, kes andis mulle kuldaväärt nõu taotleda raha Euroopa Komisjonilt.

Majanduslikult rasketel aastatel saatis Euroopa Eestile viljaabi. Koormad toodi laevadega siia ja müüdi kohapeal maha. Laekunud raha jagas Euroopa Komisjon Eesti valitsusasutuste soovitude alusel kohalikele abivajajatele. Koordineeris Euroopa Komisjoni esindaja rahandusministeeriumis. Koostasin taotluse kahele miljonile kroonile. Käisin koos inglise keele tõlgiga Euroopa Komisjoni esindaja jutul. Sotsiaalministeerium ja valitsus toetasid meid ning raha laekus 1993. aasta algul. Kuna proteesimistöokoja käivitamine ei nõudnud lisakulusid, läks kogu raha Karaski väljahitamisele.

Euroopa Komisjonilt saadud raha eest ostsin Karaski Kohanemiskeskusele uue Ford Transit kaubiku, mille kere soojustati ja varustati akendega Soomes. Eestis pandi sisse Koeru autoremonditehasest ostetud istmed. Keskus sai reisibussi umbes kahe kolmandiku hinnaga. Samuti sai keskus oma kooki moodsa, kuid kalli polüfunktsionaalse küpsetusahju.

Karaski Kohanemiskeskus asub Ihamaru-Kambja kruusakattega maantee ääres. Suvel häiris tolm. Teele mustkatte paigaldamiseks Karaski küla piires loovis Eesti Puuetega Inimeste Fond 200 000 krooni.

Hindamatut abi kohanemiskeskuse sisustamiseks osutas Het R.C. Haagenhuis, kes saatis suure koorma kaupade likvideeritavast sõjaväe reservlaagrist reformpõhjaga voodeid koos uute madratsite, tekkide, patjade ja madratsidega. Neid voodeid ja pesu kasutatakse Karaskil tänini.

Abi saabus ka Soomest. Eriti tuleb esile tõsta Bengt Juhansonit Pietarsaarest. Ta oli oma tööle andunud humanitaarabi vahendajat ei ole ma kohanud. Tema toodud on enamik toidunõudest ning toolid, lauad ja öökapid. Ta oli ise multiplexihaige ja ta eluülesanne oli tuua Soome haiglatest, asutustest ja inimestest abivahendeid, rõivaid, kodutehnikat, toidunõusid ja muud Eesti inimestele ja kogudustele. Mina aitasin teda mitu aastat viisaks vajalike asjadega. Enne Eestit oli ta varustanud poolakaid. Fantastiline mees! Ise sõitis kaubikuga, iga 1,5–2 nädala järel oli jälle kohal. Vahel tuli suure veokiga. Väga palju kaupa tõi ta Kohilasse ja Raplamaale. Paistis, et pidev mure ja hoolitsus teiste eest hoidis teda püsti.

Karaski Keskus praegu.

Karaski Kohanemiskeskuse ehitamine, korras- ja käigushoidmine ilma kohapealse esindajata ei olnud mõeldav. Esimesed poolteist aastat täitis seda ülesannet ja oli invaliidu palgal noor lastekodust tulnud piiga. Ta elas koos oma samuti lastekodust pärit mehe ja kahe lapsega endise koolidirektori korteris esimesel korrusel. Tema karjäär jäi lühikeseks. Ilmnesid viimase laiskus ja vastutusvõimetus.

Olin kuulnud, et tööta on naabertalu pererahvas, perekond Laasid. Nad olid ostnud hiljuti endale talu ja korrastasid seda. Läksin maad kuulama. Kõigepealt hakkas silma korras ja puhas elamine. Jõudsime kokkuleppele. Maiast sai Karaski Kohanemiskeskuse perenaine-komandant, kühkude kätega Madisest autojuht (aastast 1994). See on olnud tööle pühendumistandem. Selget keelt räägivad tulemused: kümme aastat ilma remondita kasutuses olnud heas seisukorras maja, suurepäraselt pügatud muru ja korras parkmetsaga kolmehektarine territoorium, oma algatusel välja ehitatud puhkenurgad, ujumisvõimalus jne.

Esimesed külalised-ööbijad Karaskil olid Lapimaa invaliidid, kes saabusid suure bussiga. Nende kingitud Lapi stiilis seinavaip on praegugi Karaski keskuse saali seinal.

Rehabilitatsiooniteenuseid hakati Karaskil osutama 1994. aastal.

Infiatsioon ja seadusloome ehk liiri, suru läbi

1990. aasta kogemus näitas, et jätkus neid, kes tahaks käsitööd teha, kuid töökohad on väikesed või puuduvad üldse. Lahendust nägime invaliidide kutsekooli profiili muutmises, avades seal rätsepaklassi asemel tekstiiliklassi. Seal õpetatakse kudumist, heegeldamist, siiditrükkimist, punumist, kangastelgedel kudumist ja muud. Ettepanek kooli direktorile läks teele.

1. jaanuaril 1991 rakendus uus üksikisiku tulumaksu seadus, mis kehtestas tulumaksuvabastuse ainult I ja II grupi nägemis- ja psühhoinvaliididele. Pimedate ühingu tasuta antud teenuste ja seadmete maksumust ei arvestatud maksustatava tulu hulka. Maksusoodustused olid ette nähtud ainult ERMV Ministrite Nõukogu ja Ülemnõukogu Presiidiumi juures registreeritud asutustele-organisatsioonidele. Invaliid oli registreeritud sotsiaalkaitseministeeriumi ja liikmesühingud maakonna või linnavalitsuste juures. Ükski neist ei registreerinud ühiskondlikke organisatsioone kõrgemalseisva organi nimel. Järelikult ei kuulunud nad maksusoodustuse saajate hulka. Uus

ikka samal põhjusel.

Selline otseselt segregeeriv, puudega inimesi maksustav seadus põhjustas mitme ägeda kirja läkitamise rahandusminister R. Millerile, rahandusministeeriumi maksusoodustuse komisjoni esimehele (kaks kirja) ja sotsiaalhooldusminister S. Oviirile ettepanekutega võrdsustada invaliidide seaduse ees. Kirjades juhiti tähelepanu sellele, et kehtib veel ka Eesti Ministrite Nõukogu 13. detsembri 1989. aasta istungi protokolliline otsus, mille alusel on kõigil riiklikel ettevõtetel, koondistel ja organisatsioonidel õigus kollektiivi otsuse alusel osta oma valuutavahendite arvel nii oma töötajatele kui ka sponsorluse korras välisfirmadelt tügi- ja liikumisevahendeid, proteese, ortopeedilisi jalatseid ja prille, tasuda ravi eest jne. Üksikisikute tulumaksu seaduse alusel tõlgendati sellist sponsortegevust aga mitteriikliku sotsiaaltoetusena (arvutati kehtiva kursi järgi ümber rubladesse) ning see kuulus maksustamisele ehk lülitati maksja tuludeklaratsiooni.

Hüperinflatsioon, riikliku toetuse puudumine nii liidule (proteesimisettevõtte ost, ehitus ja käivitamine) kui ka selle liikmesühingutele, samuti teiste puudega inimeste ühingutele ning invaliidkonna kiire vaesumine põhjustasid mitmeid pöördumisi sotsiaalhooldus- ja rahandusministri poole. Ühes küsimisel paluti toetada invaliitu ja selle liikmesühinguid 1992. aastal 494 000 rubla. Proteesimistökoja edasiarendamiseks ja ruumide remondiks ning Karaski keskuse väljachitamiseks saadi 1992. aastal kokku 1,57 miljonit rubla.

Tootmis-teeninduskooperatiivide loomine liidu juurde muutis perspektiivseks, arengusuundi hägustavaks ja tööjõudu killustavaks. See oli riikliku kohalike ühingute ülesanne.

Invaliidul oli vaja keskenduda kahele suurprojektile: proteesimisettevõtte ja Karaski Kohanemiskeskusele. Pikkamisi tõusis päevakorda ka kolmas Astangu. Kuskil olid ka invaliidi piirid, vedavat jõudu nappis. Seepärast andsime vastavalt esimehe 26. aprilli 1991. aasta käskkirjale nr 6 oma väike tootmistegevuse üle Tallinna Invaühingule koos käsitööd müüvate kaupluste konto ja selle saldoga. 1. maist läksid üleviimise korras Tallinna Invaühingusse üle T. Mugar ja M. Põldoja. 1. augustil 1991 lahkus E. Siimson.

Veel enne üleminekut Tallinna Invaühingusse seadis M. Põldoja 13. 30. aprillini Vilniuses Balti riikide invaliidide kunstinäitusel „Ehtu ehk

Õnne ekspositsiooni üles. 20.–26. aprillini tutvus ta Vologdas sealse käsi- ja tehnikumiga. Tallinna tagasi saabus ta Vilniuse kaudu, tuues kaasa näituse eksponaadid.

1991. aasta lõpuks olid hüperinflatsiooni ja järsult tõusvate hindade tõttu inimeste kulutused oma autole väga suureks. Kuna ühe kuu pensioni eest sai ainult 20–30 liitrit bensiini, sattusid eriti raskesse seisuga I–II grupi raske liikumispuudega invaliidid, kes pääsesid tööle ja sealt koju ainult isikliku autoga. Kas ainus võimalus on töölt lahkuda? Saatsime sotsiaalhooldusministeeriumile kirja oma ettepanekuga. Teine, veelgi üksikasjalikum kiri lisandus 1992. aasta jaanuaris.

1991. aasta oli väga keeruline. Inflatsioon kasvas kiiresti. Pensionid olid muutunud peaaegu olematuks.

Aprillis toimus ülemnõukogu 36. istungjärg. Selle viimane istung kulus pensioniseaduse teisele lugemisele. Pensioni taheti veidikegi tõsta: 100 rubla (seni oli see 100 rubla pluss kompensatsioon), kuid puudus raha. Artiklane nähti sotsiaalmaksu tõstmist seitse protsenti (27 protsendini). A. Vastuastmine oli kategooriliselt pensioni tõstmise vastu. Ta arvas, et see pidurdab ettevõtluse arengut, palgamiinimum oli ju 135 rubla.

Süri Oviir oli saanud ministriks alles juuli lõpus. Üsna kohe pärast seda hakkas ta vastuvõtul. Andsin ülevaate puudega inimeste probleemidest. Kuna minister oli tööajal väga hõivatud, käisin mitu korda õhtuti tema juures kodus, et saada kokku ja arutamine probleeme. Seda oli lihtne korraldada, sest elasime samal ajal ja olime üleaedsed.

Pensionärid korraldasid pensioniseaduse arutamise puhul Toompea lossi ees piketi, millega liitus mitu invaliidi liiget. Artikli ja foto piketist tõi ära 13. aprilli Õhtuleht. Mäletan, et peaminister E. Savisaar jooksis meist mööda ja lõi hurusis talle pihku meie pöördumise.

1991. aasta juunis esitasime sotsiaalhooldusministeeriumile 13 parandustõppumist töölepingu ja novembris 12 parandust-täpsustust töötu sotsiaalse seaduse eelnõu kohta.

Hakkas aktiivne töö, et leida sponsoritelt 200 000 Rootsi krooni proteesimise ettevõtte töökoja ostmiseks. Nimekirjas olid Avantek, Estkompeksim, Inreko, Tallinna Sadam jt. Esimesena nõustusid Inreko, Estkompeksim ja Tallinna Sadam. Inreko tegi 29. juulil Estimpeksile esimese valuutaülekanne.

...taotluskirjade saatmine, et saada valuutat vesipeaga raviks Tallinna Lastehaiglas. 1991. aastal sai invaliidi abil vajalikud kaheksa-üheksa last.

Tallinna tervisekeskuse projekteerimiseks vajalikud geoloogilised ja geodeetilised uurimistööd Kolde pst 63 krundil tellis invaliid 1991. aastal firmalt Geoprojekt. Samaaegselt esitasime Eesti Projektile tellimuse tervisekeskuse projekteerimiseks.

Invaliid sai ühe RAF-i kiirabibussi, mille sai Jõgeva Invaühing. Aviti siin anti Tallinna Invaühingule.

Välissuhted arenevad hoogsalt

Toredasti laienesid suhted Soome suunal. Invalidiliitto arendusjuhi Markku Ruuhonen ja osakonnajuhataja Pekka Suutarinen saatsid meile kutse osaleda rahvusvahelisel seminaril „Sotsiaalne areng ja invaliidide ühiskondlike organisatsioonide roll” 12.–13. juunini 1991 Järvenpää.

Olime Soomes 12.–16. juunini, osalesid M. Aitsam, S. Sibul, M. Hänni, S. Ergasova, R. Kaasik ja A. Kreevald. Külastasime ka Invalidiliitto peakontorit Helsingis. Kohtumised Helsingis algasid jutuaamisega Invalidiliituse presidendi E. Vilkoose juures. Saime hea ülevaate organisatsiooni tegemistest, struktuurist, koostööst riigivõimu ja kohalikul tasandil, rahastamisest jne. Leppisime kokku, et alustame koostööd.

Esimene „maakuulaja” Soome poolt oli Invalidisäätiö tegevjuhi Erkki Mänttari koos abikaasa ja pojaga. Saatsime neile kutse ajavahemikuks 1.–10. juulini 1991.

Invalidiliitto kutsel viibis 1991. aasta 18.–23. novembrini õppereisi Soomes kümneliikmeline invaliidi puudega laste vanemate rühm (M. Aitsam, E. Leinuste, E. Leppik, H. Kiidli jt).

Invalidiliitto suhtus algul invaliitu äärmise umbusuga. Nad olid solvunud, et alustasime koostööd Tapaturma- ja Sairausinvalidien Liitto, mitte nendega. Hiljem selgus, et nad pidasid seda liitu „proletaarseks”, veidi kommunistiliseks. Kust me võisime seda teada? Huvi näitas üles ju Tapaturma-

Sairausinvalidien Liitto. Aitäh neile selle eest! Meie, „mehed metsast”, saime veel mõnda aega kõhelnud kontakte luues.

Suhted Tapaturma- ja Sairausinvalidien Liittoga jätkusid sissetöötatud aastal. Ühisseminar toimus 18.–21. oktoobrini 1991 Helsingis. Meie poolt osales sellest osa 15-liikmeline delegatsioon, nende hulgas üks lätlane, ilma muudatleta reieamputeeritu, kellest lätlased lootsid endale invaühingu esimeest (nad ei ole liikumispuudega inimeste ühingu siiani).

Laev väljus kell 18.00, olime sadamas juba kell 16.30. Nõukogudeaegne kontroll lätlast läbi ei lasknud. Läti välisministeeriumi väljastatud passil oli puudu üks tempel ja allkiri, mis tähendasid sõidu ärajäämist. Kuna läti mees ütles, et pole tähtis, kas need on pärit Lätist või Eestist, oli veel aega, kui üritada saada need meie välisministeeriumist. Hädajärgi ajab härra, kes ka meid. Saime kiiresti takso ja sõitsime Toompeale. Kell oli juba 17.15, kui kohale jõudsim, tööpäev lõppenud. Lossi valvenoorikud kutsusid kohale ühe välisministeeriumi töötaja. Tema teadis mind kui sagedast Soome sõdade vormistajat. Saimegi pitseri ja allkirja. Sadamasse jõudsim 15 minutit enne laeva väljumist. Lõpp hea, kõik hea.

Turu piirkonna puudega inimeste organisatsioonide koostöönõukogu kutses osalesid puudega noorte laagris Raido Remmel ja Aivar Joon.

1991. aasta 19. oktoobril toimus toimunud Tapaturma- ja Sairausinvalidien Liitto korraldusel invaliidide kunstifestivalil osales Tallinna Tehnikaülikooli üliõpilane Kalle Kikkas.

27. oktoobrist 2. novembrini 1991 osalesin koos Roland Kaasikuga Moskvas ülevenemaalise invaliidide ühingu konverentsil. Venemaa ühingu esimees A. V. Derjugin (sõjainvaliid) oli eelnevalt kokku leppinud kolme-kuulise inimese kohtumise Kremli Vene Föderatsiooni sotsiaalhooldus-ministriga (nime ei mäleta, oli naisterahvas). Mind kaasati kui teenekat inimest. Pärast huvitav oli: Kremlist tuli must auto järele, pärast tõi inimesed tagasi. Kohtumisest enesest ei mäleta midagi, ju siis midagi huvitavat peale viisakusavalduste ei olnud.

28.–30. septembrini olime Roland Kaasikuga komanderingus Minskis, osalesime üleliidulisel invaliidide kunstilise isetegevuse ülevaatusel. Kohtumise seal tuttavaid Soomest. Ülevaatus ise oli muljetavaldav.

Handikappades Riksförbundi (Independent Living Institute) kutset viibisin

20. juunil nende invaliidumise rahastamisele pühendatud koostöökonferents Stockholmis. Eadisest sotsialismileerist oli kutsutud ainult kaks inimest peale minu veel esindajad Berliinist, Budapestist ja Moskvast, Bulgariast ja Tšehhist. Teema oli isiklike abistajate töö tasustamine kooperatiivsel alusel selleks pärimisfondidest raha hankimine ning pärimisfondide loomine. Teematika oli huvitav ja arendav.

Elastin Stockholmi äärelinnas cestlannast sotsiaaltöötaja Valda Luoma juures. Tema töötas Stockholmi sotsiaalhoolekandes, oli, kui mu mäletada, linna ühe piirkonna koduteeninduse peakorraldaja. Väga tore inimene. Sain ülevaate Stockholmi koduteenindusest, -abistamisest. Teades, et tema juurde majutub raske liikumispuudega inimene, oli ta toonud koju mõne tarbeks ratastooli.

Meie seminarid toimusid hoopis teisel pool linna. Vahepeal tuli meil vahetada, ümber istuda. Tee ööbimispaigast koolitusele ja tagasi tuli mul tunda iseseisvalt, ilma abistajata. Sain üsna hästi hakkama. Ainult üks kord oli see avariiohtlikus olukorras, kui ühel ümberistumisel pööras ratastooli eesmine väike ratas risti põrandaprakku. Siis oli küll SOS. Õnneks üks kaasreisija märkas ja hüppas appi. Lisaks kõigele muule sai selgeks, et ratastooliga hakk Stockholmis hakkama isegi siisugune algaja nagu mina.

Dr Olaf Kibe vahendatud Kommunalförderbundi kutsel viibis 1991. aastal novembris Rootsis Sundsvalli rahvusvahelisel abivahendite näitusel viiepäevane meie rühm: M. Aitsam, E. Leinuste, M. Mugur, S.-A. Nõmmisto ja L. Nõmmisto.

Palju asjaajamist ja sõitmist

1992. aasta esimene kiri läks põhiseaduslikele assambleele, sisuks põhiseaduse § 10 sõnastuse täiendamine. Sotsiaalhooldusministeeriumile esitasime kohe aasta algul järjekordse arvamuse Eesti Vabariigi sotsiaalhooldusseaduse eelnõu kohta. See oli pikk ja põhjalik. Jaanuaris läksid ülemnõukogu eelarve- ja majanduskomisjonile ettepanekud „Eesti Vabariigi riigi- ja munitsipaalteenistuste ning korterite erastamise seaduse“ eelnõu kohta.

Aasta teisel poolel küsis rahandusministeerium invaliidi arvamust kütumängumaksu seaduse eelnõu kohta, täiendusi-parandusi ei olnud. Sotsiaalhooldusministeerium küsis meie arvamust ILO konventsioonide ratifitseerimise kohta. Olime poolt.

Invaliidi proteesimisettevõtte käivitamine, ruumide remont ning Karaski kütumise olid pooleli ja vajasisid raha. See kõik oli sotsiaalhooldusministeeriumi vahendatud tähelepanu all. Iga kvartal andsime aru laekumiste-kulutamiste kohta.

Proteesimisettevõttes alustas jalaproteeside valmistamist kaks meest. Esimesel poolaastal anti kaupa 563 487 rubla eest, samal ajal tehtud remondi eest tuli tasuda 575 301 rubla. Algas ei olnud lihtne, kogemusi oli vähe. See ettevõtte proteesimeistrid komanderingusse Helsingisse ja Oulusse. Ega saanud proteesimisele vaatamata jätta sedagi, mis toimub Leningradi Ortoluksis.

Elektri 1A hoone remont edenes, kuigi visalt. Töömaht oli erakordselt suur, kaasa arvatud gaasikatlama ja -trassi ehitus. Invaliid tegi ettepaneku lahendada linnale osta Elektri 1A kinnistu.

Edasivate aastate hüperinflatsioon ja rahareform olid seadnud välja- ja siseturuse olukorda need raske liikumispuudega invaliidid, kes kasutasid oma mõel käimiseks, ei suudetud bensiini osta. Pöördusime 1992. aastal kaks korda (enne ja pärast rahareformi) sotsiaalhooldusministri poole erakorraliste meetmete rakendamiseks. Sõltuvalt kujunenud olukorrast olid ettepanekud erinevad: enne rahareformi (minister L. Karu): kehtestada kulunormid, võimaldada nende ulatuses osta bensiini riikliku hinnaga ning säilitada inimestele elamisraha täies ulatuses; pärast rahareformi (M. Lauristin): anda invaliididele bensiini ilma tulumaksuta.

Tallinnas oli 1992. aastal arvel umbes 800 invaauto, sotsiaalhooldusministeeriumi andmetel müüdi aastatel 1978–1992 autosid invaliididele kokku Tallinnas 1357 (I grupp 102, II grupp 560 ja III grupp 695).

10.–13. aprillini 1992 tutvusin Turu invanõukogu tööga ning 27.–30. aprillini naalesin koos K. Kübarsepaga Balti-Valgevene invaliidide assotsiatsiooni autamiskonverentsil Minskis.

1992. aasta sügisel uuriti minult sotsiaalhooldusministeeriumis: „Oktoobris toimub ÜRO ülemaailmse puudega inimeste kümmeaastaku tälemusi

...kõikvõttev istung New Yorgis. Eestist saab sõita kaks inimest. Kas see
...almsa minema?" Nõustusin.

Teine oli sotsiaalhooldusminister Laur Karu, kes tuli otse ühelt lennukist
rentsilt Kanadast, kohtusime alles hotellis New Yorgis. Mina lendasin
Stockholmi Arlanda lennuvälja kaudu. Seal vaatas pileti registreerimis- ja
dokumente ja ütles: „Palju õnne sünnipäevaks! Ka minul on sünnipäev.“
Oli 9. oktoober. Õnnitlesin teda, see tunne jäi hinge. Lennukis istus minu
kõrval Rootsi UNICEF-i esindaja. Sobisime omavahel hästi. Tähistasin
minu 63. sünnipäeva.

New Yorgi Kennedy lennuväljal oli teenindamine sõbralik ja kiire. Viimasel
oli härra Eino Ainsoo Eesti esindusest ÜRO-s. Sõit hotelli oli muljetavaldav
hämmastasid mastaabid ja distantsid. Meid majutati Laur Karuga ühes toas
südalinna hotellis, kus mõni nädal tagasi olid elanud Eesti kultuuripärandi
delegatsiooni liikmed.

Vaevalt olin kohale jõudnud, kui saabusid külalised. New Yorgist mõne
kilomeetri kaugusel olid ülikoolis täienduskoolitusel Eha Leppiku poeg ja
Enn Mikkin Tartu ülikooli sotsiaalteaduskonnast. Neid oli toodud suutluse
vaatama. Kuuldes, et mul on sünnipäev, haarati mindki kaasa.

Sõitsime Manhattanil, käisime Maailma Kaubanduskeskuse mõlemas
ornis ja mujal. Lõpuks jõudsime ühte keldrikorrusel asuvasse neegrirestorani
nsambel, bluus ja rahvustoidud, kõik teenindajad olid mustanahalised.
Täkiplärast on meelde jäänud seal serveeritud tohutult suur loomalihaannetus.
dasi viidi meid vaatama kauborestorani. Sisekujunduselt tuletas see meelde
estimaa küüni, oli rohkem tantsutare moodi. Seal ei viibinud me kaua.
lõuniku poole õõd jõudsin hotelli magama.

Külastasime Eesti saadikut Ernst Jaaksonit tema kontoris. Saatkond oli
liike, Jaakson võttis lahkest vastu. Peamiselt tundis ta huvi Eestis arengus-
astu. Hämmastas saatkonna töötajate vähene informeeritus elust ja olukorrast
estis, paljut teati inimeste juttude põhjal, stiilis, et kellegi naine rääkis...

Muljet avaldas ÜRO maja ja selle toimimine. Sissepääsulube vormistati
agu alates 2005. aastast väljastatakse Eestis autojuhilube; fotoga varustatud
aletatud luba valmis poole tunniga.

Eriti imposantne oli ÜRO suur istungitesaal, istusime Eesti esindajate

...sotsiaalhooldusminister Laur Karu kolleegidega, esireas mina.

...tundel. Kõik kõned tõlgiti sünkroonselt, mina kuulasin vene- ja saksakeelset
...Halti riikidest olime kohal ainult meie, lätlasi ega leedukaid polnud.
...sünnipäev ja rootslasi. Arutleti ülemaailmse invaliidide kümmeaastaku
...teemadest üle. Toetati rootslaste ettepanekut töötada välja standardreeglid.

Ühel-kahel öhtul sain ka omal jalal hotelli lähikonnas ringi liikuda. Hotelli
...asus suur kontserdisaal, selle ees väga lihtne elektriline invalift.
...arutasid invatõstukitega (tagaukse trepp on kasutatav ka tõstukina)
...mahalinnabussid. Nägin kõnniteedel magavaid vaeseid: prügimäeelanikke,
...paberist kastid külje all ja tekiks. Keegi ei pannud neid tähele.
...kõnitasin ka üht kohvikut, see oli täis prussakaid.

1993. aastal saatsin invaliidi liikmeks astumise taotluse puudega inimeste
...katusorganisatsiooni FIMITIC tegevjuhile Marija-Lidija
...Hõnni. Rõõmuga oldi nõus seda tegema.

1993. aasta märtsis tegi invaliid veel kord katse leida ruume. Tallinna
...linnavalikogule tehti ettepanek (ärakirjad sotsiaalhooldus- ja tervishoiu-
...ministritele) anda Uus-Tatari 25 (endine tuberkuloosidispanser) hoone Tallinna
...organisatsioonide ühiskasutusse.

Tallinna linnaga aastane leping „Lähteülesanne Tallinna linnakeskkonnas
 üldkasutatavate hoonete puuetega inimestele kohandamise programmeerimise
 koostamiseks“. Invaliidu poolt asus lepingut täitma arhitekt Ingrid Taimm
 (liidu juurde moodustasin 1. veebruaril isemajandava invaarhitekti
 sektori).

Inflatsioon, ressursside nappus ja üleminek uude ühiskonda muutis
 invaliidide ja nende organisatsioonide toimetuleku sedavõrd keeruliseks,
 aprilli algul (täiendus kirjale järgnes mais) saatsin sotsiaalhooldusministeeriumi
 Laur Karule pika ülevaate valupunktidest, nende põhjustest ja võimalikest
 lahendusteedest. Tegin ettepaneku töötada välja nn kriisiprogramm, et inimesed
 aeg üle elada.

1992. aastal astuti järgmised sammud suhete arendamisel Invalidiliiduga.

16.–17. märtsini käisin Soomes ettevõtmisi kooskõlastamas. 18.–19. juunil
 viibis Tallinnas Invalidiliitto esimees Eero Vilkkonen koos kaaskonnaga
 P. Suutarinen, M. Lohikoski, M. Savola, O. Lehtonen ja L. Poussa. Kingitusena
 tõid nad kaasa 1000 eestikeelset brošüüri „Invaliidsus ja vaimne tervis“. 15.
 Septembris külastasid invaliidu liikmesühinguid Invalidityo toimetaja V. V. V.
 Korhonen ja Eila Pekkala.

7.–8. maini korraldasime Invalidiliittoga kahasse Soome-Eesti haridus- ja
 seminari. Soome poolt vedasid Marja-Leena Malin ja Unto Jero.

Juunikuu algul käisin koos mõne suurema invaühingu esimehaga vastuvõtul
 Eesti Vabariigi peaministri Tiit Vähi juures. Talle jäi kirjalik ülevaade
 kohtumisel puudutatud teemadest: invaühingute tegevuse rahaline toetamine,
 tootmisüksuste säilitamine nende konkurentsivõime tõstmise teel (töö-
 ulatuses elatusraha või pensioni maksmine, maksuvabastus ja energiakulu-
 osaline kompenseerimine riigieelarvest), käivitusajal Tallinna ja Eesti
 invaühingu juurde abivahendikeskuse loomise rahaline toetamine, Karaste
 keskuse chituse toetamine aasta lõpuni 240 000 rublaga kuus ning Eesti
 Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehase üleandmine invaliididele, et
 lahendada proteesimisprobleeme.

1950. aastate lõpus ja 1960. aastate algul oli riigistatud invaliidide arvu
 (Salvo, Lembitu, Norma jt). Tõusis küsimus nende varanduse tagastamisest.
 Seda arutati juunikuu lõpul sotsiaalhooldusministeeriumis. Organisatsioonid

Eesti esindajate kohad ÜRO Ida-Euroopa ja Balti riikide puudega
 inimeste organisatsioonide ühisseminaril. Sinaias augustis 1993.

olid selgitama õigusjärglased välja 15. augustiks. Invaliidu liikmesühingud
 ei saageerinud!

1993. aasta hilissuvel helistas mulle Invalidiliitto referent Laura Poussa ja
 küsis: „Kas oled huvitatud organisatsiooni Mobility International tegevjuhi
 Anthony Lamley vastuvõtmisest? Ta on Soomes.“ Härra Lamley oli väga
 sõbralik ja avatud keskealine mees, polüglott, kes rääkis vabalt inglise, saksa,
 prantsuse jt keeli. Klappisime omavahel suurepäraselt. Tutvustasin teda ka
 Eesti Vaimupuudega Inimeste Tugiliidu juhtkonnale. Eestist sõitis ta Riiga.

Mobility Internationali eesmärk oli arendada erineva puudega inimeste ja
 noortele, eriti noorte üksteisemõistmist ning vastastikust toetamist, et
 aidata kaasa nende igakülgsele integreerimisele ühiskonda. Selleks korraldati
 rahvusvahelisi, piirkondlikke ja rahvusvahelisi rehabilitatsiooni-, spordi-, puhke-
 ja õppelaagreid, arendati turismi, omavahelist koostööd, toetati algatusi.
 Mobility Internationali tegevust toetas Euroopa Ühendus. Erinevalt paljudest
 rahvusvahelistest organisatsioonidest püüdis Mobility International
 katta võimalikult palju üritustega seotud kulutusi.

1993. aasta augustis käisin koos Eha Leppiku ja tõlgiga Rumeenias, kus oli ÜRO Ida-Euroopa ja Balti riikide puudega inimeste organisatsiooni esindajate ühisseminar. Väga meeldejääv sõit oli.

Rumeenia – tohutute kontrastide maa – oli üldiselt väga vaene. Kui käisin sinna kui ka tagasi oli palju segadusi, lennud olid ümberistumistega ja lennujaamades ei osatud invaliididega midagi peale hakata.

Sinaia ise asub Kesk-Rumeenias mägedevahelises orus. Linn on üsna tuntud suusakuurordina. Meenutas veidi Gruusiat, sead ja teised hõlpsalt külatänaval.

Näidati ka Bukaresti. Meeles on presidendiloss, kus elasid Ceaușescu ja tema perekond.

Majutatud olime Ceaușescu pere residentsi, kus asus hotell. Seal olid ka väljasõite lasteasutustesse (lastekodud, sanatooriumid), mille seis oli palju parem kui meil Eestis.

Meelde on jäänud, kuidas meid sõidutati õhtuhämaruses piki kõrgel ehitatud ahelikku restorani, kus toimus tervishoiuministri ametlik vastuvõtt. Seal oli võimas! Midagi sellist polnud ma varem näinud. Kõikad kandsid kaunist lahtilõikamata seaprae, mis oli kaunistatud põlevate säraküünladega. Kõik ees kõndisid peakokk ja orkester. Kogu saalile tehti tiir peale. Vastuvõtt oli teist osa nautisime terrassil. Meist 40–50 meetrit eemal esinesid mustad prožektorite valguses rumeenia tantsuansamblid ja orkestrid.

1993. aasta augusti alguses oli kokkutulek-koolitus Maastrichtis. Meelde on jäänud niivõrd ettekanded, kuivõrd kultuuriprogrammis esinenud paar tantsu- ja lihaseline füüsiliselt terve mees ning pisike kõhn halvatud tüdruk, mis istus valgesse pitskleiti nagu pruut. Noormees hoidis ja juhtis teda oma kätega õhus enda ees. Nad tantsisid. Vaatepilt oli imeline!

1994. aasta varakevadel saatsime üheks nädalaks USA-sse koolitust Aivar Joone.

Astangu

1980. aastate lõpu ja 1990. aastate algusaastad pakkusid palju väljakutseid. Üks neist kujunes invaliidide kutseharidus.

Õhukogude võimult päris Eesti Vabariik 60 õpilaskohaga Tallinna Invaliidide internaat-kutsekooli, mis loodi kohe pärast sõda aadressil Turu 6A invaliididele. Paaril esimesel aastakümnel oli antav kutseharidus tasemel, õpetati raadiotehnikuid (õpetaja oli hästi tuntud raadioinsener Arnold Kallaste), kellasseppi, kodumasinade remondi mehaanikuid, raamatupidajaid, seppaid, köösnereid, õmblejaid, kingseppi ja teisi. Tasapisi olud muutusid. Invaliidid olid oma kutsehariduse kätte saanud, neid asendasid teistel koolidel invaliidistunud inimesed. Pikkamööda käis kool alla, ei suutnud enam kaasa minna. Direktorid vahetusid. Mida aeg edasi, seda parteilisemaks muutusid, seda vähem kool täitus, seda enam kuivas kokku erialade valik. Tänuasuvunud Eesti algaastatel õpetati koolis õmblejaid, kingseppi ja kodumasinade remondi mehaanikuid. Viimane eriala oli kõige asjalikum. Kaks aastat õppesuunda olid pidevalt täidetud nõrkade õpilastega. Tulemus oli katastroofiline. Kaheaastase õppeaja lõppus vahetati õppesuunda – kingsepad õpetajateks, ja vastupidi, – ning kõik jätkus vanaviisi.

Turu 6A maja tagastamist hakkas nõudma Jaani kogudus, kellele hoone oli kuulunud enne 1940. aastat. Sotsiaalhooldusministeerium otsis lahendust. Tänuväärsele projekteeriti uus koolikompleks, mille ehitamine ebaõnnestus. Kõik, kui Tartu proteesimisettevõttest polnud keegi sellest huvitatud, need olid abiplaanilised objektid.

Kohe pärast Eesti Invaliidide Ühingu asutamist hakkasin valitsusasutustele avaldama nii Tartu Proteeside ja Ortopeediatoodete Katsetehase kui ka Tallinna Invaliidide kutsekooli ehitamise vajalikkusest. Asjata. Turu tänava maja jäeti.

1994. aastal kirjutas sotsiaalminister M. Lauristin alla määrusele, mis nägi Tallinna invaliidide kutsekooli sulgemise järgmisest sügisest. Uue kooli ehitamisega oli ülimalt kiire. Kuna sotsiaalministeerium ei saanud invaliidide

Heiki Kiidli
Taustal Astangu
koolimaja 1993.

internaat-kutsekooli arendamisega kuidagi hakkama ja seal ei toimunud mingeid muudatusi paremuse poole, seadis invaliidu ümber koondunud väike rühm entusiaste endale ülesandeks saavutada murrang invaliidide kutschariduses.

Kaolati maad Tallinna Linna RSN Täitevkomitees. Ega uuele koolile ole mõnd sobivat tühja hoonet? Täitevkomitee haridusamet ei andnud midagi ära. Ainsana nõustuti loovutama Astangul (endine kinnine sõjaväelinnak) asuvat pooleliolevat koolihoonet. Ehitatud oli hoone karp, aknad olid ees, keskküttetorustik sees. Sellega tuli nõustuda.

Kutsusin kooli loomisega tegelema kunagise Turu tänava kooli väga arenguvõimelise direktori Heiki Kiidli. Tema töötas välja tulevase kooli

struktuuri, tegi õpetatavate erialade valiku, koostas projekteerimise lähte-
stunde jne.

Käisime Heiki Kiidliga 1992. aasta kevadel Kielis ja Schleswig-Holsteini
lühemaal tutvumas nii liikumis- kui ka vaimupuudega isikute ametikoolide ja
keskustega. Õpetlik oli. Saime ka omavahel palju probleeme läbi arutada.

Meie hotellitoas oli seinakappi ehitatud dušikabiin, mille kasutamine
tõi mulle muret. Polnud kuhugi istuda, kabiini põrandal istudes pesta
oli äärmiselt ebamugav ja lisaks antisanitaarne. Leidsin koridorist plastmassist
valmistatud aiatooli ja üritasin sellega. Jälle ootas ebameeldiv üllatus: aiatool
ei talunud sooja vett, selle jalad vajusid minu raskuse all laiali.

Sain veel ühe kogemuse. Kaubamajas selgus, et invaWC uks on lukus.
Siis oli kirjas: LUGUPEETUD KLIENT! SELLE RUUMI VÕTME SAATE
TELLIDA POSTI TEEL (järgnes aadress).

Astangu kooli ehitustööd 1994.

Heiki Kiidli koostas kooli esialgse programmi. Novembri keskel saatis see kultuuri- ja haridusministeeriumile seisukoha võtmiseks. Astangu koolimaja ületulek Eesti Invaühingute Liidule toimus Tallinna Linnavalitsuse korraldusega 79-K 5.02.93.

Et alustada sügistalvel ehitustöid, tuli esimene ehitusjärjekord (õppekorpuse kiirkorras ümber projekteerida. Seda tegi AKVAR, kuld kandis Tallinna Ehitusamet. Juuli algul tegin linnavalitsusele kirjaliku ettepaneku ehitada Astangu koolile 3,8 ha maad. Maaeraldus tehti.

1993. aasta oktoobris pöördusin Tallinna lastepoliklinika taastamis- osakonna juhataja dr Siimani ja Tallinna kiirabihaiglasse dr Tarumi poole, et nad ütleksid oma seisukoha Eesti oludes uudse õppe-, sotsiaallabi-, ravi- ja uurimiskeskuse projekti kohta.

Eriti keerulises, lausa kriitilises seisus oli ehitustööde rahastamine. Kui rahandusministeeriumist kui ka riigikogust sain ühesuguse vastuse: raha eraldamine 1994. aastaks oleks võimalik, kui ehitustöid alustatakse ja tehakse 1993. aastal kas või paarisaja tuhande krooni eest. Mul polnud seda raha kuskilt võtta. Vaba raha oli Karaski ehitusel, aga see oli sihtkulutuseks, seda ei saanud puutuda. Jäi ainus võimalus: küsida valitsuse reservist. Heiki Kiidli koostaski taotluse 200 000 krooni saamiseks. Saatsime peaministrile kaks taotlust, ühe kevadel ja teise suvel. Vastust ei tulnud. Sügisel koostasime kolmanda taotluse. Seda ei saanud enam postiga, vaid leppisime peaministri sekretariaadiga kokku vastuvõtu. Läksime Heiki Kiidliga kahekesi. Ootamist oli ligi tund aega. See tasus end kuhjaga ära: kaheksa-kümne minutiga jõudsime Mart Laariga ühisele arusaamisele. Raha saime isegi veidi enam kui küsitud 200 000 krooni, aga täpselt ei mäleta. Ettevalmistavad ehitustööd alustasid alata. Ehitas Facio. 1994. aastal eraldati objektile kuus miljonit krooni riigieelarvest.

Alates 1994/1995. õppeaastast oli vaja ette valmistada õpilaste majutusvõimalus, internaat. Selleks taotles invaliidid juuni lõpul kultuuri- ja haridusministeeriumilt 60 majutuskoha eraldamist. 25. novembril 1993 läks Tallinn Heiki Kiidli eelinfokiri internaatkooli sulgemisest ja vajalike majutuskohade läbivõtmiseks 1994. aasta kevadel.

Riigieelarve kuuest miljonist kroonist võttis invaliidid 1 850 000 krooni oma arvelduskontole ehituse operatiivseks rahastamiseks. Ehitustöid jätkas Facio.

Sotsiaalminister Marju Lauristin tutvub Astangu koolihoonega 1994.

Tänu ühedatele koostöösidemetele invaliidu ja Merikosken Ammattikoulu vahel suunati viimase õpilasi Astangu ehitusele õppepraktikale. Keskuse projekti vastavust invandüetele käis märtsis kontrollimas arhitekt Heikki Haulisto (ise sügava puudega) Oulust.

Astangu ehituse toetamist uuris Het R.C. Maagdenhuis. Saatsin neile märtsis keskuse esimese järgu umbkaudse eelarve summas 7,5248 miljonit krooni.

Astangu (endise Tallinna) Toimetulekukeskuse ehituse administreerimine ja kooli käivitamine läksid 1994. aasta maikuu üle sotsiaalministeeriumile. Seal Heiki Kiidli teeneid ei vajatud. Astangut hakkas juhatama ministeeriumi valitud inimene.

Ma ei püüdnud pikki aastaid sekkuda Astangu Kutserehabilitatsiooni keskuse (AKK) õppe-kasvatustöösse põhimõttel, et jäägu iga kingsepp oma liistude juurde. Ent laekuvate kaebuste hulk ja rahulolematuse oli liiga suur. Isegi kõige pealiskaudsem analüüs näitab: kus suitsu, seal tuld. 2004. või

...aastal puudsin saada ettekujutust, mis seal toimub. Niipalju, kui
...ad, on olukord nüüd palju parem.

Loomulikult lähtusin Heiki Kliidli väljatöötatud kontseptsioonist: inimese
võime ja koostöö. Eeldasin, et sotsiaalministeerium säilitab koostöö
suunitluse anda liikumispuudega inimestele kutseharidus, toetada neid
dusel keskariduse omandamisel. Just sellepärast pöörasime erilist tähele
panu liftidele, et oleks tagatud täielik liikumisvabadus. Ei unustanud ka
sotsiaalse puudega inimesi, neid, kes ei saa endaga mingil põhjusel hakkama.

Esimene üllatus tabas mind, kui tahtsin internetist AKK kohta midagi teada
 saada. Keskusel puudus avalik internetilehekülg. Aadressil www.astangu.ee
 üsiti parooli, mis tähendab, et tegemist on suletud organisatsiooniga. Inim
 astat tagasi, nõukogude ajal, ei olnud Turu tänava kooli asjad nii salastatud.
 Kas selline on puudega inimeste nüüdisaegne ametiõpe ja integratsioon? Ei
 le imestada, et Astangu renomee on madal.

Paljud AKK-s koolituse läbinud liikumispuudega inimesed on petunud
õppima minnakse kõrgendatud ootustega, et saada tööle, saada kodus
helt välja.

Esimene õppeaasta paneb asjad paika. Selgub, et õpperühmad on kom
teeritud väga erineva ettevalmistuse ja tasemega õppuritega, praktilise
õppemuste omandamine peaaegu puudub ning saadava kutsetunnistuse kaal
tööandjate silmis madal. Lisaks ei ole tööandjad rahul lõpetanute väikese
kogemuse ning mitteküllaldase kohuse- ja vastutustundega.

Miks on Eesti ainsas arhitektuuriliselt ja ehituslikult hästi ligipääsetavas
õlis nii vähe liikumispuudega õppureid, eriti ratastoolikasutajaid? E
te koguarvust (135) on neid ainult kümme protsenti (14 liikumispuudega
õppurist seitse kasutab ratastooli). Kool ju projekteeriti põhiliselt
liikumise puudega inimestele.

Normistellektiga liikumispuudega inimesed on kõige perspektiivsem in
vesse kaasatav rühm. Maksimaksjatena katavad nad tehtud kulutused
mekordselt. Eestis on nendega kõige vähem tegeldud. Samuti on puudega
inimene kõige vähem kaasata kutseharidusse. Kui ongi, siis ainult kõige prima
rsema käsitöö kaudu. AKK-sse on riik palju panustanud, ootused on
õiged.

Milles küsimus? Kas potentsiaalseid õppureid lihtsalt ei ole? 2003. aastal

Astangu Kutser rehabilitatsioonikeskus.

...arstliku ekspertiisi komisjonid 26 833 inimesele vanuses 16–64
...puude raskusastme, nendest 8599 oli domineeriv puudeliik liiku
...puude. Interpoleerides selle 59 600 tööeas töövõimetuspensionärile kasvab
...kuni 19 100! Isegi kui viis-kümme protsenti neist on kaasatavad, teeb
...830–1900 inimest (ainuüksi Haapsalu rehabilitatsioonikeskuses on
...aastal taastusravil 50–55 alla 25-aastast värske kaela-selgroomurruga
...inimest, alajäsemeid amputeeritakse Eestis igal aastal 600–650). Või on
...tunus liikumispuudega inimestes endas, nende murede ebastandardisuses
...ja individualiseerituses, keerukuses leida adekvaatseid lahendusi, võimetuses
...nada nende inimestega?

Astangu koolil puudus ja puudub ülevaade (seda pole üritatudki koostada)
potentsiaalsetest koolitavatest liikumispuudega inimestest, nende tege
likust tervislikust seisukorrast, haridustasemest, kalduvustest, võimetest,
valmisolekust ja soovist kutset omandada ning tööle asuda. Praegu on paljud
neist „nähtamatud“. AKK „tagatasku“ on tühi ja nii tegutsetakse nagu tavaline
kutsekool: kevadel kuulutatakse välja õpilaste vastuvõtt, küll nad tulevad...
...ei suudetud isegi väljalangenute kohti.

Arvestades puudega inimestel psühhosotsiaalse rehabilitatsiooni ehk
kohanemiskursuste puudumise tõttu väljakujunenud õpitud abitust ning vähest
algatusvõimet ja vastutust oma elu korraldamisel, tuleb AKK-l üles näidata
algatusi ja hoida sõrme pulsil: asuda kiiresti registrit koostama. Selleks on

vaia teha üle-eestilisi turinguid, hoida andmebaas (sinna kantud inimeste
ajakohasena. Registrit tuleb koostada koos tööturuametite juhtumikorraldajate
puudega inimeste maakondlike kodade ja organisatsioonide, sotsiaalseaduse
ja teiste asjast huvitatutega. Innovatiivsemaks ja tõhusamaks muutub
AKK areng ja erialade valik.

Rahule ei saanud jääda alg- ega keskhariduse baasil õpetatavate
aladega. Eriti mõistetamatu oli olukord keskhariduse baasil moodustatud
õpperühmadega. Nende õppeaeg oli kolm aastat nagu bakalaureuseõpet
kuid saadi ainult kutsekooli haridus!

Kuna liikumispuudega inimeste integreerimine tööellu on mitmel põhjusel
keeruline (transport, pandused jms), tuleb püüelda sinnapoole, et muuta
tööturul võimalikult nõutavaks. Selleks tuleb anda võimalikult hea haridus
ja ettevalmistus tööeluks; isegi parem, kui saavad tavaõppurid. Igati tuleb
aidata oma koha leidmisel.

Bakalaureuseõpet tuleb anda märksa perspektiivikamatel erialadel kui
praegu. Arvuti kasutamise oskus kutseõppeasutuse tasemel ei võimalda enam
töökohta. Kool ei pea ise bakalaureuseõpet korraldama. Otstarbekam on
kõrgkoolide õppeklasse või filiaale. Arvestades tehnilist baasi, tuleb alustada
Eesti parimast arvutustehnilisi teadmisi andvast IT Kolledžist. Koostööd
haridusministeeriumiga on loogiline saada neile õppekohtadele riigitellimusi.
Kui liikumispuudega õppuril pole võimalik minna kõrgkooli (kus puuduvad
liikumisvõimalused), siis võib ta kasutada edukalt Astangu võimalusi.

Ei ole midagi teada Astangu kooli koostööst Soome puudega inimeste
ametikoolidega. Eriti Järvenpää koolil on väga pikaajaline kogemus.
Nende õppekavas on palju meile huvipakkuvat. Otstarbekas on korraldada
õpilasvahetusi. Eestist on viimasel 12–13 aastal mitu puudega inimest käinud
omaalgatuslikult Soome ametikoolis õppimas.

Koostöös Tallinna Täiskasvanute Gümnaasiumiga tuleb luua õppuritele
kõik võimalused puuduva või pooleli jäänud keskhariduse omandamiseks.
See avab paljudele tee kõrgkooli.

Märksa süvendatum ja tulemuslikum peab olema psühhosotsiaalne
rehabilitatsioon nii teoorias kui ka praktikas, see peab jõudma iga õppurini.
Rohkem tuleb tegeleda noorte integreerimisega tavaellu. Ainult puudega
õppäevaringne omavaheline koosviibimine seda ei soodusta. Vaja on laiemat

inimikesisemat suhtlusringi. Eriti puudelise inimese elu sõltub sellest, mis
kõrvalt tema „kahe kõrva vahel“, sellest, kuidas ta on suutnud oma identiteedi
säilitada. Suuremat tähelepanu tuleb pöörata algatuse ja eluvastutuse enda
tule võtmisele, õpitud abitusest vabanemisele.

Õppurite ja lõpetanute küsitlustest on selgunud väga valus teema: kord
on käest ära, distsipliin lonkab. AKK peab saama laiapõhjalise nõukogu,
kui keegi ei kuulu kuulumisele ka suuremate puudega inimeste liitude esindajad,
kui on huvitatud keskuse arendamisest. Möödapääsmatult vajalik on õpilas-
suuvalitsuse tekitamine.

Veel mõned ettepanekud:

1. Avada rehabilitatsiooniosakonna baasil kohanemiskeskus (kõik vajalik
asutused).

2. Võimaldada Tallinna ja Harjumaa puudega inimestel kasutada töövälisel
ajal rehabilitatsiooniosakonna ruume.

3. Ühiselamu on suviti tühi. Kas seal oleks võimalik osutada majutusteenust
liikumispuudega inimestele nii meilt kui ka mujalt? Samuti võiks kasutada
mõnda koolitusteks?

Kiiresti tuleb moodustada laiapõhjaline komisjon sotsiaalministeeriumi,
Astangu Kutserehabilitatsiooni Keskuse administratsiooni, töötajate ja õpi-
laste ning huvitatud puudega inimeste organisatsioonide esindajatest keskuse
arenguvõimaluste ja suundade väljatöötamiseks. Vajadusel tuleb kaasata
ajajundajaid.

Abivahendid, Invaru, Eesti Ortopeedia

1993. aastal jätkus kasutatud abivahendite saamine Soomest, kuid juba
vähemal hulgal. Põhiline saatja oli Invalidiliitto. Meie ülesanne oli
korraldada transport, enamasti vedasid auto- ja laevaettevõtted meie
kõrvald tasuta. Kohe jaanuaris-veebruaries tuli sellega tegelda.

Tehniliste Abivahendite Keskus asus Lasnamäe polikliiniku teisel korrusel
ja arenes kiiresti. Selle eesotsas seisis projektijuht Enn Leinust. Mais

...Eesti Merelaevandus tuua meritsi kohale Taani-Eesti ühingu kinnist
abivahendeid.

19. aprillil läks sotsiaalministeeriumile kiri keskuse avamise kohta, milles
tõsteti küsimus osutatavate teenuste eest tasumisest. Juba 1. novembril 1991
keskus iseseisvus. Sündis OÜ Invaru.

Inavliit lõpetas invaregistri koostamise, sotsiaalministeerium võttis selle
töö põhitegijad Tiit Kiviloo ja Juhani Schleicheri oma koosseisu.

Ei olnud mingi saladus, et Tartus oli NSV Liidu kõige mahajäetum
proteesimisettevõtte. Seda tunnetas ka ministeerium. Juba 1980. aastal
keskel oli valminud rekonstrueerimisprojekt: märksa nüüdisaegsem hoone,
sealhulgas operatsiooniplokk kõntide korrigeerimiseks. Ülikoolis tulevatel
kirurgidele amputeerimist ega proteesimist peaaegu ei tutvustatud. Reaparatid
ei olnud enamik jalaproteese kasutamiskõlblikud. Amputeerimine oli ainult
elusäästev operatsioon. Seda, kuidas kõndi ots oleks niisugune, et sinna oleks
hea proteesi kinnitada, ülikoolis ei õpetatud.

Operatsiooniplokk saigi ettevõttele saatuslikuks. Hiljuti oli direktoriks
valitud üks endine EPA mehhaniseerimisteaduskonna lõpetanud
parteikomitee juudist instruktor (tingimata pidi olema parteilane). Temal
suguvendade hulgas palju arstidest sõpru. Arstid tabasid ära, et paratamatult
algaab Eestis hästi tulutoov puusaproteeside paigaldamine. Kus on seda paratamatult
teha? Ministeeriumi poliitikat suunati ühiste jõududega. See oli võimalik,
kuna ministeeriumis puudusid inimesed, kes oleksid asja sisuliselt tundnud.
Nii see Tartu proteesimisettevõtte põhja läks...

Miks ma tegelesin nii innukalt proteesimisega? Mul oli isiklik sügavalt
negatiivne kogemus Tartu proteesimisettevõttega.

Et olin ise töötanud kümme aastat masinaehitusettevõttes konstruktorina
ja tehnoloogina, siis oli mulle selge: iga proteesi peab valmistama kogenud
näinud meister. Seesama meister peab tegema ka proovid. Seda ei tahetud
Tartus mõista.

Meie konteinertöökoda saabus Tallinna novembris 1991. Käivitamiseks ei
olnud vaja muud, kui ühendada see vectorustiku ja elektrivõrguga. Need olid
kohapeal olemas. Sama aasta lõpus valmisid esimesed proteesid.

1993. aasta sügisel algas uue proteesimistehnoloogia juurutamine. See

Arvo Kelement proteesimistöokojas Elektri 1A 1995.

oli suur läbimurre. Vaatamata kõrgemale hinnale hakkas ministeerium
valmistatud proteesitoodete eest maksma (vahepeal oli vahetunud minister).
Juba samal aastal oli käive üle kolme miljoni krooni. Saadud kasum võimaldas
1994. aasta kevadeks endise lastesõime hoone remondi esimese etapi lõpetada
ning konteinertöökodast seadmed majja tuua.

Töötajaskond täienes. Soomest tuli tagasi Arvo Kelement, tulid ka kolm
kingseppa, kes olid saanud ortopeediliste jalatsite valmistamise kogemuse.
Samuti võtsin ametisse ettevõtte Kodu likvideerimise tõttu töötuks jäänud
kõntsete käfega Maano Tangi. Tänu lukksepatöö kogemustele ja sellele, et
ta kannab ne mõlemal jalal kombineeritud sääreproteesi, omandas ta kiiresti
vajalikud töövõtted ja oli peaaegu kohe Eesti parim tugiortooside valmistaja.
Vasili Sokolov oli elektroonikainsener raadiotehases Punane RET. Tema oli
näinud palju vaeva, et poeg Andrei (töötab nüüd proteesimeistrina Gadoxis)
sääreproteesid oleks kasutamiskõlblikud. Need oli valmistatud Leningradis.

Proteesi ja ortopeedilisi jalatseid valmistav meeskond kasvas kiiresti. Pappis töökohti ja seadmeid. Eriti ülekoormatud oli kipsmudelite kuivatuskapp. Ostime juurde täiendava kuivatuskapi (umbes 100 000 krooni) mõningaid väiksemaid seadmeid ja tööriistu. Nõudlus proteesimisest toodangu järele – kvaliteetsed kerged ja mugavad proteesid, ortopeedilised jalatsid – oli suur.

Proteesimisettevõtte oli jõudmas loomulikku tööritmi. Novembri kuus invaliid sotsiaalministeeriumile 1994. aastaks proteeside ja ortopeediliste eelpakkumuse summas kaheksa-kümme miljonit krooni (käibemaksuga). Detsembri algul ilmus Rahva Hääles kuulutus: „Eesti Invaühingute 1. kongressi proteesimisettevõtte Tallinnas (Järve raudteejaama juures) püüab teid aidata. Valmistame (lääne materjalid ja tehnoloogia) jalaproteese, käe kosmeetilisi tööproteese, tugiaparaate, laste tugitehnikat, individuaalseid tallatugeid.“

Saabus aeg proteesimisettevõtte iseseisvaks muuta. See toimus 1. jaanuaril 1994. Sündis Eesti Ortopeedia AS, mille aktsiapakk oli 100 protsenti invaliidide käes.

1993. aasta teisel poolel oli invaliid põhimõtteliselt valmis avama proteesimisjaoskonda Kohtla-Järvel. Algatus tuli kohalikult ühingult (valmistajast Sakkart). Oli ka kaks väljaõppest huvitatud meest, kes olid aga materiaalselt sobimatud. Ettevõtmine ebaõnnestus.

1994. aasta mais oli kavas invaliidu aruande-valimiskoosolek, mida oli ligi 1,5 aastat edasi lükatud. Minu volitused ühiskondliku organisatsiooni juhina lõppesid.

Aastatel 1991–1994 oli liit asunud looma, ehitama, käivitama ja käima hoidma kahte ettevõtet – proteesimisettevõtte ja Karaski Kohanemiskeskust – ning üht kooli – Astangu Toimetulekukeskust. Need kõik olid invaliidide bilansis, ükski neist ei olnud juriidiliselt iseseisvunud. Kogu see töö läks lisaks invaliidu esimehe kohustustele minu õlgadel.

Olukorra normaliseerimiseks asutas invaliid 1993. aasta novembris Eesti Ortopeedia AS-i. Juriidiliselt toimus selle iseseisvumine (bilanssi lahutamine) 1. jaanuaril 1994. Eesti Ortopeedia bilanssi läks 1–1,5 aastaks ajutiselt ka Karaski Kohanemiskeskus. Eeltööd viimase iseseisvumiseks juba käisid. Invaliidu nägemuse kohaselt oli Eesti Ortopeedia AS loodud 100 protsendiliselt (kõik aktsiad) liidule kuuluva juriidilise isikuna, millel on oma

ühisliikmeline juhatus (kaks spetsialisti ja jurist) ja tegevjuht. Jäin ise sinna direktoriks, kuna ei planeerinud enam jätkamist invaliidu esimehena. Sisuliselt oli see Eesti tingimustes tegu unikaalse, invaliidide asutatud ettevõttega.

Oli aeg invaliidu restruktureerida. Nii abivahendikeskus kui ka proteesimisjaoskond olid valmis ja võimelised iseseisvalt edasi liikuma. Seda arvestades ilmus 20. oktoobril invaliidu esimehe käskkiri nr 21 invaliidu juhikogu 15. oktoobri otsuste täitmiseks, milles oli öeldud: „Esimeses etapis, 1. novembriga anda iseseisvaks majandusüksuseks kujunenud invaabikeskuse tervikvara ja käibevahendid üle õigusjärglasele AS-ile Invaru. Invarule anda üle ka kõik lepingulised kohustused, mis on seotud invaabikeskuse abivahendite laenulepingute täitmisega alates 1. jaanuarist 1993. Teises etapis, 31. detsembriga anda õigusjärglasele Eesti Ortopeedia AS-ile invaliidu proteesimisjaoskonna ning Karaski Kohanemiskeskuse tervikvarad ja käibevahendid, samuti vastutus proteesimisjaoskonna senise töö eest.“

Eesti Puuetega Inimeste Koda

Kui nõukogude võimuorganid aktsepteerisid invaühingut, siis avas see te ka teiste puudega inimeste organisatsioonide sünnile. 1992. aastaks oli neid Eestis juba arvestatav hulk. Kõik nad olid alustajad ja iseõppijad nagu meiegi, kõik tegutsesid ja toimetasid omaette, nägid ja tunnetasid ainult oma probleeme, nn suurt pilti ei näinud keegi. Ministeeriumites ja teistes kõrgetes institutsioonides käis igaüks ainult oma asja ajamas, enamasti sedasama mis naabrigi. Rivaalitseti, oma puuet peeti kõige tähtsamaks. Selline olukord ei tulnud kasuks terviku (kõigi liitude-ühingute) ühtlasele, tasakaalustatud arengule.

Oli aeg hakata koonduma, et üheskoos edasi minna. Selliseks koostööorganiks sobis hästi invanõukogu. Idee ja põhimõtted saime Soomest. Valtakunnallinen Vammaisneuvosto tegutseb edukalt siiani.

See oleks sotsiaalministeeriumi juures ühiskondlikel alustel tegutsev puuetega inimeste vabariiklike liitude ja vabariiklike ministereeriumite (sotsiaalhooldus, tervishoid, haridus, töö, majandus, kaubandus, transport,

me, looduskaitse) esindajate koostöökommisjon (suhtes 1:1) + esimees, sekretär (palkalised). Pooled invanõukogu liikmetest esindaksid puudega inimesi ja nende organisatsioone, teine pool ministeeriume. Juhatasid ühiskondlikel alustel tegutsev eestseisja.

Invanõukogu ülesanded oleks puudega inimeste organisatsioonide ja maakondade vahelise koostöö ja teineteisemõistmise süvendamine, ühiskondliku arengu jälgimine, osavõtt Eesti Vabariigi seaduste, määruste, eri valdkondade arengukavade (sealhulgas riiklike sotsiaalprogrammide) ja teiste dokumentide väljatöötamisest, ettepanekute tegemine, eksperdihinnangute andmine.

1992. aasta suvel tegin sotsiaaltöötajate nõupidamisel sotsiaalkomissari Marju Lauristinile ettepaneku ligilähedaselt sellise koostöönõukogu moodustada seks ministeeriumi juurde. Minister toetas mõtet.

1993. aasta veebruaris loodi Marju Lauristini käskkirjaga puudega inimeste organisatsioonide ja valitsusasutuste vahel vabariiklikul tasemel koostöö parandamiseks-koordineerimiseks koostöökommisjon: Eesti Puuetega Inimeste Koda (EPIK, EPIKoda).

EPIKoja eestvedamisel loodi igasse maakonda kohalik puudega inimeste koda, mille töös osalesid munitsipaalvõimude esindajad.

EPIKoja algusaastad olid rasked ja keerulised, pidevalt muutus ja arenes kodanikuühiskonda puudutav seadusandlus, ei osatud veel koostada põhikirju ja tihti sattusid juhtivatele kohtadele isikauslike probleemidega (võimuambitsioonidega) inimesed.

1997. aastal sai EPIKojast mittetulundusühing, ministeeriumid jäid välja. EPIKoda muutus puudega inimeste organisatsioonide (puudega inimeste liidud, väiksemaarvuliste liikmetega spetsiaalsed ühingud, maakondlikud puudega inimeste kodad) katusorganisatsiooniks. Samasugune seis tekkis maakondlike kodadega. Munitsipaalvõimude esindatus kodadest kadus, nende funktsioon muutus, nendest said kohalikud, maakondlikud koostöökeskused.

Mittetulundusühingute seadus muutis nõukogude ajast pärit arusaama ühingutest ja nende liitudest. Selge näide oli Eesti Invaühingute Liit, asutatud 1989. Liitu ei saanud asutada enne, kui vähemalt mõned asutajad (ühingud) olid olemas. Ühingud ja liit moodustasid toimimise mõttes ühtse terviku, mitmene alluvus ja koostöö puudus. Just siin tekkisid väärarusaamad

ühiskondlike ühingute juhid esitasid küsimuse: milleks on meile vaja liitu, kui me peame nagunii kuuluma maakondlikku kotta? Ei mõistetud, et üks ei sõnda teist, vaid täiendab.

Selline suhtumine lõhkus liitudesisest subordinatsiooni, loomuliku koostöö ja ühtsuse ahelat. Liitude ja kodade huvid, teadmised ja võimalused ei langenud kokku: liidud koondasid kogu oma jõuvaru liikmesühingute ühisele ja kiirele puudepõhisele arengule, kodad seda ei suutnud ega olnud talustatudki. Nappis teadmisi, võimalusi ja tihti ka Eesti oludes nii vajalikku enampaatiat.

EPIKoja ja maakondlike puudega inimeste kodade reorganiseerimisega EPIKodeks ei käivitunud algselt kavandatud koostöömudel puudega inimeste organisatsioonide ning ministeeriumite ja munitsipaalvõimude vahel.

Juba 1997. aastal andis Oulu Diakoonia Instituut EPIKojale järgmise ülesande: koja tegevus on olnud järelevalve osas üsna tagasihoidlik, koja tegevaparaadi põhiline tegevus on olnud istungite ettevalmistamine, nende läbiviimine, otsuste täitmine ning koolituste korraldamine. Mitte sõnagi seadusandlusega tegelemisest, sotsiaalpoliitika kujundamisest jms.

Selline tegemata töö puudega inimeste heaks oli lammutanud alanud koostöö ministeeriumite ja riigi valitsusasutustega. Puudega inimeste aktspteeritud esindusorganisatsioon praktiliselt puudus. Lisaks rahastamisele tekkisid rehabilitatsiooni-, haridus- ja tööhõiveprobleemid. Need ei olnudki ühe kellegi pärusmaa.

Kõige selle pärast tundsid muret suuremad liidud: Eesti Liikumispuudega Inimeste Liit, Eesti Pimedate Liit, Eesti Kurtide Liit ja Eesti Vaimupuudega Inimeste Tugiliit. Koos otsiti väljapääsu, üritati muuta koja põhikirja ja juhatuse struktuuri. Ajatu ponnistamine. Süvenes veendumus, et tuleb püüda ise olukorda muuta ja kutsuda ellu oma ümarlaud, oma esindusorganisatsioon.

Foorum

9. mail 2000 allkirjastasid Eesti Liikumispuudega Inimeste Liidu, Eesti Pimedate Liidu, Eesti Kurtide Liidu ja Eesti Vaimupuudega Isikute Tugiliidu esimees Eesti Puuetega Inimeste Foorumi asutamislepingu ja põhikirja (koostöökoostööregistrisse 31.05.2000 nr-ga 80127743). Foorum oli registreeritud aadressil Tatari 12.

Esimeseks tööaastaks pandi esimehe kohustused Mihkel Aitsamile.

Mida foorum endast kujutas? Põhikirja järgi olid foorumi liikmed puudega inimesi esindavate mittetulundusühingute üle-eestilised liidud, mille põhikirjaline eesmärk on esindada ja kaitsta puudega inimeste huve. Eesmärgi täitmiseks pidi foorum saama ülevaate kõigi Eesti puudega inimeste vajadustest ja reaalsest olukorrast, vahendama informatsiooni riigivõimu- ja valitsemisorganite ning oma liikmete vahel, korraldama pidevaid konsultatsioone või läbirääkimisi riigivõimu- ja valitsemisorganitega, tegutsenud aktiivselt avaliku arvamuse kujundamisel ja arendama rahvusvahelisi sidemeid. Osavõtt foorumi koosolekutest oli liikmesliitudele kohustuslik otsuseid tuli langetada konsensuse alusel.

Et kulutusi kokku hoida ning puudeliitude arengu- ja vastutustunnet tõsta, ei olnud foorumile ette nähtud palgatöötajaid. Töö juhatamine koos seltsi korraldamisega pidi olema roteeruv. Iga liikmesliit pidi vastavalt vahendite olekule ja liitudevahelisele kokkuleppele (üldkoosoleku ühehäälsel otsusel) täitma seda ülesannet ühe aasta (sarnasus Euroopa Liiduga, kus iga poole aasta järel vahetub esistujamaa). Otsesed kulud pidi kaetama ühiselt.

Foorumi, vabariigi valitsuse ja riigikogu koostööorganika pidi kujunema tõenäoliselt sotsiaalministeeriumi juurde loodav koostöökoda, mille moodustaks võrdne arv keskvoimu (vastutavad ministeeriumid ja riigikogu) ning foorumi määratud puudeliitude esindajaid. Koostöökoja ülalpidamiskulud läksid katma ministeerium. Koostöökoja kaudu oli vaja lahendada ka puudega inimeste liitude kui teenuste tarbijate esindatus Astangu-Kutserehabilitatsioonikeskuse ja Haapsalu Neuroloogilise Rehabilitatsioonikeskuse nõukogus.

Foorumi sünnile järgnenud EPIKoja reaktsioon oli väga terav. Ootasime, et mõistetakse oma tegemata tööd. Tõmbusime tagasi, jättes foorumi riulile parimaid aegu ootama.

2001. aastal sai Eesti Liikumispuudega Inimeste Liidu presidendiks Ants Leemets. Talle oli foorum suureks üllatuseks, oli ise tahtnud midagi sellist välja pakkuda. Nüüd tuli ta appi meie vahekordi EPIKojaga siluma. Kompromiss saavutati nii, et EPIKojast sai foorumi 5. liige. Koostööd tehti 1,5 aastat, siis vajas kõik unustushõlma.

Tööhõlve väheneb

18. veebruaril 1993 oli riigikantselei autobaasi Suurupi õppekeskuses invaliidide liikmesühingute esimeeste nõupidamine. Oodatud oli 28 osavõtjat. See kukutulek on mulle meelde jäänud tänu Viljandimaa ühingu esimehe pöördumisele. Olgu see siin ära toodud:

Austatud kolleegid, daamid ja härrad!

Kuigi ma ise ei saa praegu teie keskel olla, on mul hea meel, et saan saata teile oma sõnumi ja mõttes olen ikkagi koos teiega.

Mind on üksjagu tüüdanud Riigikogu opositsiooni võitlus paljalt opositsiooni pärast ja nüüd, kus ma ise olen tunda saanud raevutseva opositsiooni rünnakuid, on mul teile ettepanek: võtkem õppust teiste vigadest ja jätkem see tühipaljas nägelemine volikogus, leidkem koostöövõimalusi. Me kõik teeme vigu, aga mitte selleks, et neid korrata. Küsite, et miks kaitsen jätku Aitsamit. Uskuge, ma tahan kaitsta meie üritust ja igaüht teist. Selles ümgi kogu küsimus. Palun võtke hetkeks aeg maha ja mõelge natuke.

Saavin teile meeldivaid ja kasulikke päevi siin Suurupis ja kõike head edaspidiseks.

Mati Tismus

13. maini 1993 on võimalik saata nende kulul Hollandisse ratastooliläi-
liidide koolituslaagrisse üks inglise keelt oskav inimene koos saatjaga. Täht-
saim teema oli enesekaitsevõtted ratastooliinvalidile. Otsustasin saata Jaak Vana
koos emaga. Nad nõustusid. Kuna aega viisa ja lennupiletite vormistamiseks
oli ülimalt napilt, ainult kaks-kolm päeva, siis sõitsin ise kiirkorras Helsingi-
gisse viisaski vormistama, hommikul laevaga sinna, õhtul tagasi. Nii lah-
kõne alla ainult seepärast, et Hollandi saatkond asus kohe Helsingi saatkonnast
kõrval.

Ilma suuremate ekstsessideta koostati invalidi invaarhitektuuri seaduse
Tallinna linnaehituskeskonna puudega inimestele kohandamise programmi
projekti.

6. septembril on kirjade kaustas kutse Invalidiliitto kahele töötajale, Maris-
Leena Malinile ja Sirkka-Liisa Luomale, et nad peaksid 6.-9. oktoobril
Eestis loenguid teemal „Puudega inimene – võrdväärne kodanik“.

16.-18. septembrini toimus Mobility rahastatud seminar „Noorte integ-
reerimine rahvusvahelistesse invaliikumistesse“ 30 inimesele. Lektorid olid
Tiina Airaksinen (Soome), Emilio Grande, John Kelly (Inglismaa) ja Royce
McKie (Hispaania).

Novembris trükiti invalidi tellimisel 10 000 eksemplari eestikeelset
brošüüri „Invalidsus ja seksuaalelu“.

1993. aastal käisin järgmistes eurokomandeeringutes:

12.-15. märtsini koos K. Kikkasega Rostockis ülemaailmsel 34. invalidide
päeval (FIMITIC);

18.-27. maini koos M. Lüüsiga Ungaris ja Bulgaarias Ida-Euroopa riikide
invaliikumiste probleeme käsitlevatel nõupidamistel;

7.-12. juunini koos Heiki Kiidliga Drachensee töökeskuses Kieli
tutvumas invalidide kutseõpetuse ja töö korraldamisega sealsetes koolides
ja töökeskustes;

23.-28. juunini koos Marit Lüüsiga Mobility Internationali kongressil
Barcelonas;

25.-27. augustini Vilniuses ja Riias läbirääkimistel sealsete invaühingute
esimeestega;

1.-6. augustini koos Marit Lüüsiga Hollandis Maastrichtis EUROBLE
konverentsil;

19.-27. septembrini ÜRO ekspertnõupidamisel Rumeenias.

31.-25. oktoobrini viibisid komandeeringus Saksamaal FIMITIC-i laagris
Marit Lüüs ja Ene Orava.

Töötavate invalidide arvu pidev ja kiire vähenemine (1991. aastal töötas
39,3 protsenti, 1. jaanuaril 1993 aga 12,1 protsenti 48 923 invalidist)
sai aundis leidma ebatraditsioonilisi lahendusi. Invaliid pöördus 7. juunil
ametühingute keskliidu poole ettepanekuga võtta vaatluse alla invalidide
elu ja tööprobleemid. Eriti oluliseks peeti: töötatöölise statuudi laiendamist
invalididele, eriti III grupile; tööalase ettevalmistuse ja ümberõppe korral-
damist ning töötingimuste parandamist; invalidide tööküsimuste lülitamist
kolmepoolsete (tööandjad, töövõtjad, ametiühingud) läbirääkimiste prog-
rammi.

Kiiresti kahanev tööhõive ja avalikustatud teave Uku ja Kodu erastamise
kohal ajendasid pöördumise sotsiaalministrile (20. juunil), et tõstatada küsimus
rahvuse ees ja anda ükski üle invalidile, kes moodustasid 30-40 protsenti
molema ettevõtte töötajaskonnast. Eesmärk oli luua töökohti invalididele ja
sõltuda esivanemate käsitöökunst.

Namasse aega langeb pöördumine rahandusministri poole, et vabastada
invalidi proteesimisjaoskond ettevõtte tulumaksust. Tallinna maksuametiga
olid tekkinud eriarvamused õigusaktide interpreteerimisel. Maksuamet leidis,
et invalidil ei ole omaette tootmisettevõtet nagu kurtide ja pimedate ühingul.
Ettevõtte 12 invalidist seitse on grüpiinvalidid.

Aasta teist poolt varjutasid arusaamatused ja pahandused Tartu inva-
organisatsioonis. Avaldusega pöördusid invalidi poole A. Nukka, E. Ostrat
ja E. Kits. Vastuses avaldajatele kirjutasime, et Tartu invaorganisatsioon
on kodanike ühendus ning sisemisi konflikte saab üldkoosoleku ja
revisjonikomisjoni akti alusel lahendada ainult kohus.

Tartu invaorganisatsioon (esimees Enn Uiga) oma enam kui tuhande
liikmega oli Eestis suuruselt teine, sellel olid oma allorganisatsioonid ja
seksioonid. Organisatsioon oli Eestis ainuke, mis suutis end ise täielikult
sõltumaks ja majandada ning katta ka invaspordi ja puudega laste vanemate liikumise
kulud.

ELIL kursused 1992. Ees istub Kaido Kikkas.

29. novembril kutsuti kokku üldkoosolek, ilmselt olid algatajad kutsu autorid. Viibisin ka ise kohal. Seadust rikuti kõige jämedamal kombel puudus saanud isikute kontroll organisatsiooni kuulumise kohta; inimesed lihtsalt registreeriti. Esimeest kohal ei olnud. Õhkkond oli närviline. Eriti närvilised olid kokkukutsujad. Puudus analüüsiv ja faktidele toetuv ettekanne, revisjonkomisjoni esimehe kõne oli 95 protsendi ulatuses täidetud emotsionaalsete loosungitega. Kaine mõistus oli koju jäänud. Olin koosolekul kui invaliidi esimees ja sotsiaalministeeriumi esindaja. Minule sõna ei antud. Üheltki, et seda saab siis, kui kõik otsused on vastu võetud.

Oma 25. novembri kirjas Tartu linnavalitsusele ja Tartu invaorganisatsioonile tegin ettepaneku moodustada erapooletu komisjon, et kuulata ära sapooled ning leida mõlemaid pooli rahuldav lahendus. Invaliidid olid komisjoni moodustama ja ise selle töös osalema.

Tallinna Tehnikaülikooli magistrant Kaido Kikkas viis tehnikaülikooli

arvutikeskuse informaatikainstituudi arvutiklassis 16. juunist 20. augustini läbi arvutikursused puudega inimestele. Väga raske liikumispuudega inimeste jagamiseks võimaldati kasutada tehnikaülikooli 3. ühiselamu esimesel korrusel kahte tuba. See kõik toimus invaliidi ja tehnikaülikooli omavahelise kokkuleppe alusel.

Töökoormus normaliseerub

1994. aasta neli esimest kuud elas invaliid III erakorralise kongressi ettevalmistamise tähe all.

11.–12. jaanuarini 1994 toimus Helsingis näitus „Meditsiin 94“, mida külastasime koos Eha Leppiku, Reet Remmelga ja Kalev Tootsiga.

1994. aasta alguseks oli invaliidi töökoormus normaliseerumas. Isestevõnu olid aktsiaseltsid Invaru ja Eesti Ortopeedia koos Karaski Kõhnamiskeskusega. Liidu „lisakohustuseks“ olid jäänud ainult Astangu projekteerimine, ehitamine, kaadriga komplekteerimine ja käivitamine, millega tegeles Heiki Kiidli.

1994. aastal Soomes toimunud Skandinaavia naiste foorumile saatis invaliid Invalidiliitto kaudu Signe (Kruusiauk) Falkenbergi ja Kadri Tapersoni.

Endiselt oli päevakorras puudega inimeste, eriti raske ja sügava puudega inimeste tööhõive. Küsimus oli isegi invaliidide äraelamises. Keskmise pension oli järgmine: I grupp 403,84 ja II grupp 321,89 krooni. Pensioni suurus vähenes inflatsiooni tõttu pidevalt. 20. veebruaril oli sotsiaalkindlustusameti andmetel Eestis 50 004 invaliidsuspensionäri. I grupp oli 2619 inimesel, kellest töötas 155 ehk 2,34 protsenti, ja II grupp 31 936 inimesel, kellest töötas 1498 ehk 4,69 protsenti.

Invaliidid saatis pika ja põhjaliku kirja riigikogu sotsiaalkomisjoni esinaisele A. Oviirile, et algatada tulumaksuseaduse muutmise seadust ning vabastada I-II grupi invaliidid tulumaksust.

Endiselt oli päevakorras Eesti Ortopeedia (endine invaliidi proteesimisettevõtte) vabastamine ettevõtte tulumaksust. Jällegi läks taotlus sotsiaalministeeriumi.

korraldada septembria materiaalselt (44 000 krooni) ja lektoritega seinajõe Karaski Kohanemiskeskuses.

Ikka oli vaja suuremate transpordifirmade abi. Seinajoel toimus hõimava invaorganisatsioonide kokkutulek. Sellest soovis osa võtta Lääne-Harjumaa Invaühing. Sõit ähvardas ära jääda, kuna puudus raha laevapiletiteks. Aiti oli pöördumisest Tallinki poole.

Sotsiaalministeerium tegeles sotsiaalhoolekandeseaduse rakendusjuhendite väljatöötamisega. Arutleti vajalike sotsiaalteenuste nomenklatuuri, osatajate ja tasujate (riik, omavalitsus, puudega inimene ise ja millises ulatuses) üle. Arvamust küsiti ka puudega inimestelt nende organisatsioonide kaudu.

Eesti Invaühingute Liidu III erakorraline kongress

Eesti Invaühingute Liidu III erakorraline kongress toimus 6. mail 1994. Kongressil muudeti inyaliidu põhikirja ja nimetust – Eesti Invaorganisatsioonide Liit. See oli kohmakas ega püsinud aastatki, uueks nimeks sai Eesti Liikumispuudega Inimeste Liit (ELIL).

Esimeseks presidendiks valiti Priidik Mentaal.

Priidik Mentaali ettepanekul võeti tööle uus tegevjuht Rein Lillemaa (Mati Kuuse rallitiimi kaardilugeja), kes palkas uue pearaamatupidaja Meelis Jahnsoni. Mina jäin AS Eesti Ortopeedia direktoriks. See kinnitati 29. juunil 1994.

Tagasivaates hindan III erakorralise kongressi otsust valida Priidik Mentaal presidendiks parandamatuks veaks. Sellega pandi alus invaliidu kiirele allakäigule.

III erakorralisel kongressil oli kolm presidendikandidaati: Priidik Mentaal (auto- ja purjesportlane, esitas Tallinna Invaühing), Signe (Kruusiauk) Falkenberg (Invaspordiliit, esitas Läänemaa Invaühing) ja Mihkel Aitsam (esitas Pärnu Invaühing). Signe (Kruusiauk) Falkenberg taandas oma

Priidik Mentaal. ELIL esimene president aastatel 1994–1995.

kandidatuuri ja mina ei saanud samal kongressil vastuvõetava uue põhikirja järgi kandideerida, kuna olin Eesti Ortopeedia direktor. Valituks osutus ainuke järelejäänud kandidaat Priidik Mentaal – mees, kellel puudus laiem tunnus.

Võtsin III erakorralise kongressi otsused vastu rahulikult, invaliidu seisustas jätkamist ma eriti ei planeerinudki. Minu eesmärk oli jääda Eesti Ortopeedia tegevdirektoriks. Nägin oma ülesannet Eesti Ortopeediale tugeva majandusliku baasi loomises ning Karaski Kohanemiskeskuse käivitamises ja juriidilises iseseisvumises (ehitustööd olid lõppjärgus). Seda silmas pidades olin juba 1. jaanuarist 1994 invaliidu ja Eesti Ortopeedia varad lahutanud.

30.–24. maini 1994 käisin koos Priidik Mentaaliga Ungaris MEOZI asincheega tutvumise visiidil.

Eesti Ortopeedia direktorina viibisin mai keskel üleeuroopalisel abi- vahendite näitusel Essenis Saksamaal. Varasema kokkuleppe kohaselt kohtusin seal härra Regout'ga Het R.C. Maagdenhuisist. Meie kohtumise eesmärk oli valida Eesti Ortopeediale edasiseks arenguks vajalikke seadmeid. Het R.C. Maagdenhuis oli valmis kinkima 20 000 Saksa marga eest seadmeid proteeside valmistamiseks ja 17 000 Saksa marga eest ortopeedilisi jalatseid.

pidada läbirääkimisi sügiseks Karaskile kavandatud noortelaagri teemaürituste läbiviimise (100 000 krooni) üle.

Kohe pärast III erakorralist kongressi kippus kõik kiiva kiskuma. Aitsamil, et „endistega“ koos maha istuda, hetkeolukord omavahel selgeks rääkida ning kohustuste ja varade üleminekus kokku leppida, alustati uurimistööd, millisele arvelduskontole on Aitsam endale raha kandnud. Kaasati ka audiitor ning hakati kaevama objektidel (Eesti Ortopeedias ja Karaskil Priidik Mentaal), raamatupidamisdokumentides (Rein Lillema ja Meelis Jahnsoni). Tööd tehti neli kuud, mitte midagi ei leitud. Ei saanudki leida. Olematu pole võimalik leida, kuigi kaasati revident ja audiitor.

Selle taga seisis soov vallandada mind Eesti Ortopeedia direktori kohalt sellise plaaniga tuldigi. See on selgelt näha Meelis Jahnsoni avaldusest kohtule, millega ta õigustas oma tegemata jätmisi.

Hakkas paistma sedapidi, et Priidik Mentaali ja Rein Lillemad ei huvitanud liidu sisuline töö. Kogu energia kulus Mihkel Aitsami järel nuhkumisele. On mõistetav, et otsijaid ärritas ja vihastas, kui nad ei leidnud olemasolevat arvelduskontot. Priidik Mentaal valas aina enam minu peale välja oma viha ja muutus üha ebaadekvaatsemaks. Ju ta hakkas ka ise mõistma, et nad olid „ämbrisse astunud“.

Lapselik uskumine, et Mihkel Aitsamil on mingi salajane arvelduskonto, kuhu kantada liidu raha, oli pika ajalooga väljamõeldis. See sai uskujate komistuskiviks.

Loo juured peituvad sügavamal. Eesti Invaühingute Liidu asutamisel peale oli liidu aseesimees Jõgeva organisatsiooni esimees, varem EKP Partei Rajoonikomitee põllumajandusosakonnas töötanud Roland Kaasik. Tema nõudis kogu aeg minu käest: „Ütle, millisele arveldusarvele sa liidu raha kannad!“ Selline kius hakkas takistama ka aastaaruannete kinnitamist. Minu andis liidukogu talle ainuisikulise kontrolli- ja allakirjutamisõiguse, ta ei kirjutanud ikka alla. See on elav näide, kuidas vesi uuristab tilk tilga haavat kivi ja lihtsameelsed jäävad uskuma.

Kust pärines R. Kaasiku huvi arvelduskonto numbri vastu?
5. veebruaril 1987 anti luba asutada kooperatiivi. Mulle pakkus see

liit. Ikka uus majandamisvorm! Asutasin kooperatiivi Invo. Tegelesime sellega kolme inimesega stantside ja pressvormide projekteerimisega pimedate abivahendite tootmisettevõttele, millel puudus tehnoloogia- ja konstruktsioonibüroo. Neid meid tülitas väljast. Kuna tegime seda oma põhitöö kõrvalt, oli tootlikkus väike, väike oli ka teenistus. Sain siiski praktilise kogemuse, kuidas sellist ettevõtet luua ja käigus hoida. 1989. aastaks, kui toimus invaliidude ühine, olime tegevuse lõpetanud, sest töökoormus kasvas üle pea. Tegin pimedatele 1989. aastal ettepaneku: ühendame oma jõud, me tuleme oma tegijate tööga appi. Ei meeldinud!

Ka ei osanud arvata, et Invost saab suur tüliõun. Selle olemasolu oli avalikult teada, ega ma seda salanud. Kõik oli korras sinnani, kui sellest kuulis Roland Kaasik, põhimõtteline kommunist, kes pidas surmapatuks kõike, mis oli „era“. Talle tähendas see kohta, kust riiki lüpsiti.

Teisel invaliidu volikogu koosolekul 29. juunil 1994 muutis volikogu R. Lillema ettepanekul Eesti Ortopeedia põhikirja. Tühistati Eesti Ortopeedia ainuisikulise (direktori) juhtimise õigus, kui aktsionäride arv on alla kolme, ja volikogu liikmete arvu suurendati seitsmeni. Nimeliselt kinnitati sinna liidu volikogu täiskokosseis: M. Kuuse, M. Mugar, H. Otsa, K. Kübarsepp, A. Veiderpass, M. Peirumaa ja K. Neering.

Volikogu selline koosseis oli võimeline tegelema väikeste äri- või käsitööstuslike ettevõtetega, mitte aga ettevõttega, mis valmistab kalleid ortotehnoloogilisi käe- ja jalaproteese, ortoosse, korsette, ortopeedilisi jalatsi ja muid individuaalseid abivahendeid.

See volikogu otsus oli eriti suur viga, sest andis Eesti Ortopeedia töötajatele selge signaali, et spetsialistide arvamus ei maksa tulevikus midagi, ka Mihkel Aitsami kui Eesti Ortopeedia tegevdirektori arvamus ega seisukoht ei maksa midagi. Juba lähikuud näitasid, et edasiminekuks oli väga vaja spetsialistide arvamust ja nendega kokkuleppimist.

Samal volikogu koosolekul tegin ettepaneku leida mulle ja võtta palgale ajatundlik abiline, et käivitada kahe aastaga Karaski Kohanemiskeskus.

Vaatamata selgitustele ei mõistetud, et invaliidu ja Eesti Ortopeedia varad on lahutatud juba 1. jaanuarist 1994. Eesti Ortopeedia varade hulka kuulusid ka Karaski varad. Ehitasime neid ühisest eelarvest, varade lahutamine oli ette nähtud kohanemiskeskuse iseseisvumisel.

Narviline õhkkond ja teadmatuse kõigutasid augustis-septembris tugev Eesti Ortopeedia sisekliimat. Ei Invaliidu liidu- ega volikogu mõistnud, see viib krahhini. Esimestena said sellest aru Eesti Ortopeedia ortopeediliste jalatsite valmistajad, kes asusid kohe pärast volikogu koosolekut maandumisele oma aktsiaseltsi. Nad eraldusid ja iseseisvusid juba septembri algul. Sama teed läks K. Toots, asutades laste ortoosikeskuse. Järele jäid ainult proteesimeistrid. Neile aga lähenes Gadoxi peremees, lubades kaasomaniku staatust. Milline oli võimalus neid kinni hoida? Pakkuda veel paremaid tingimustel kaasomaniku staatust, paremat tehnikat ja töötingimusi. Reet liinis ma ju töötasin, see oli ka Essenis käigu eesmärk.

Kolmandal invaliidu volikogu koosolekul 28. juulil 1994 teatas R. Lillema, et põhikiri pole kinnitatud, puudub vajalik register. P. Mentaal ütles, et varade peavad olema lahutatud 1. septembriks. Lõpuks otsustati, et varade lahutamist 5. septembriks 1994.

Eesti Puuetega Inimeste Koja esindaja Eha Leppik tõstis Karaski Kohanemiskeskuse küsimuse. Seda tingisid ringlevad jutud, et uutel meesdel on tahtmine vahetada keskus ralliauto vastu.

Järgnes pikk arutelu. Eha Leppik kõneles, et Karaski valmistamiseks on kaasa aidanud kaks miljonit krooni Euroopa Komisjoni viljaabist, mis saadi tänu Aitsamile. Seda raha taotleti nii proteesimisettevõttele kui ka Karaski Kohanemiskeskusele. Kogu raha kasutati Karaskil, aga abi sihti määravatel dokumentidel puuduvad. Kuna valitses oht, et keskust võidakse kasutada ärilisel eesmärgil, soovis Eesti Puuetega Inimeste Koda, et kohanemiskeskust saaksid kasutada mis tahes liiki puudega inimesed võrdsel alusel, ning muuta see aktsiaseltsiks, kus Eesti Puuetega Inimeste Kojale kuulub 30 protsenti aktsiatest. Osa aega saaks keskust kasutada invaturismika, ärilistel eesmärkidel.

Koosolekul otsustati:

1. Karaski Kohanemiskeskust saavad kasutada mis tahes liiki puudega inimesed.
2. Viia Karaski Kohanemiskeskus Eesti Ortopeedia bilansist invaliidu ootavusse.
3. Invaliidul sõlmida Eesti Puuetega Inimeste Kojaga koostööleping Karaski Kohanemiskeskuse kasutamise kohta (koostaja R. Lillema).

1994. aastal teravnes Eestis võitlus turgude pärast. Igatootja ja vahendaja soovis oma nišši ning lükkas teised halastamatult kõrvale. Nii oli see ka ortopeedilises, tegemist oli ja on ju nn riiklike tellimustega. See võitlus teravnes veelgi, allahindlust ei tehtud kellelegi. Igal ettevõttel tuli üha enam ja enam mõelda oma konkurentsivõimele, rakendada selle suurendamisele kõik võimalused, kaasa arvatud struktuuri- ja omandisuhete muutmine.

See puudutas ka Eesti Ortopeedia AS-i. Ettevõtte alustas tegevust alles 2,5 aastat tagasi, kuid oli Eestis juhtpositsioonil. Valmistati laias valikus lääne tehnoloogial põhinevaid ortopeedia- ja proteesitooteid: käe- ja jalaproteesid (ka arvatud müoelektrilised), tugiaparaadid, korsetid, ortoosid lastele (ainult Eestis), tallatoed, ortopeedilised jalatsid jne.

Minu frustratsiooni tase oli väga kõrge. Rabasin ju aastaid nii invaühingu kui ka invaliidu sünni ja hiljem üleschitamise nimel ning nüüd, finišis läksid minust suli ja varga just need inimesed, kelle jaoks ma seda kõike tegin! Kuude kaupa nuhiti ja otsiti olematut arvelduskontot, keegi ei tahtnud administratiiv-ehituslikke küsimusi terviku kontekstis, kisti välja ettepanemused ja süüdistati. Mitte keegi ei teinud ettepanekut: „Tule, istume maha, arutame sisuliselt, püüame aidata. Veame ju lõpuks üht vankrit!“ Osati tundis minu närvidel käia.

Ei ole midagi imestada, et mul 7. septembril 1994 toimunud invaliidu volikogu koosoleku algul „juhtmed kokku löid“ ja ma kümneks minutiks sõna ei saanud. Tuletasin Priidik Mentaalile ja Rein Lillemale meelde ajafaktorit ja nende tegemata töid. Juhtisin tähelepanu, et kongressist möödunud 120 päeva näitab, et noored mehed alustasid vana lammutamist, aga unustasid vanad inimestega, ühingutega. Neli kuud ei ole liit midagi teinud. Alles nädal tagasi sai lauad ja toolid üle anda! President käib ringi nuhkimas ja vigu otsimas, segab Eesti Ortopeedia tööd, Karaskist tahetakse teha raha saamise pumpa. Liitu on vaja tööle ainult kahte inimest, kes töötlevad ja edastavad informatsiooni.

Märkus ei president, volikogu esimees ega liidukogu esimees vaevunud kontrollima, kuidas Rein Lillema on täitnud talle pandud kohustusi. Varade ülevõtmine oli tema kohustuslike tööde nimekirjas juba kohale kinnitamisel 12. mail 1994.

1997. aasta lõpus toimus Eesti Ortopeedia lõpetamisdokumentide

koostamine ja allkirjastamine. Siis ilmnas, et kõik volikogu ja üksikisikute
nõutud Eesti Ortopeedia põhikirja parandused-muudatused olid registreeritud
kuses kandmata. Rein Lillema ei olnud neid esitanudki. Need olid tehtud
Samal invaliidi volikogu koosolekul tuli arutusele Eesti Ortopeedia
töötajate ühiskiri Eesti Ortopeedia volikogule. Selles tehti ettepanek Eesti
Ortopeedia kõige kiiremaks saneerimiseks, et peatada selle lagunemine.
Pakuti kolme võimalikku lahendusvarianti, mis kõik peavad silmas töötajate
omaalgatust ja huvitatust: 1) kaasata Eesti Ortopeedia töötajad osana
omanikena. Selleks jagada kuni 60 protsenti aktsiatest oma töötajatele
nn tööaktsiatena vastavalt igäihe tööstaažile. Aktsiad ei kuulu hilisema
vabamüügile, nende tagasiostmiskord kehtestatakse aktsiaseltsi põhikirjas;
2) moodustada Eesti Ortopeedia baasil töötajatele kuuluv rendiettevõtte
hilisema väljaostmise võimalusega; 3) kutsuda ellu töötajate 100-protsendiline
osalusega uus aktsiaselts.

Eelistasime esimest varianti, kuna eeldatavalt oli see kõige vastuvõetavam
mõlemale osapoolale. See ei kahjusta, vaid, vastupidi, tõstab invaliidi
mainet. Alla olid kirjutanud Eesti Ortopeedia töötajate 2. septembri 1994
üldkoosolekust osavõtnud: A. Laur, A. Kelement, M. Jürisaar, V. Nukun, M. Tang ja M. Aitsam. Otsustati, et Eesti Ortopeedia töölised saavad 30
protsenti tööaktsiaid ilma edasimüümise õigusega.

Koosoleku lõpul avaldas Priidik Mentaal umbusaldust Rein Lillemale ja
Mihkel Aitsamile.

Järgmisel invaliidi volikogu koosolekul 19. oktoobril 1994 (protokoll 3/94)
kuulanud ära sotsiaalministeeriumi esindajate ja Eesti Ortopeedia töötajate
esindajate arvamuse Eesti Ortopeedia tööst, jõudis volikogu konsensusse
järgmistele otsustele: 1) lõpetada Eesti Ortopeedia tegevdirektori Mihkel
Aitsamiga töösuhted alates 19. oktoobrist 1994 usalduse kaotuse tõttu seoses
ebamajandusliku tegevusega ning anda kuni liidukogu kokkukutsumiseni
erakorralised volitused liidu presidendile Priidik Mentaalile alates
19. oktoobrist 1994 (pitsat, auto jms); 2) vabastada liidu tegevdirektor Rein
Lillema töökohustustest alates 19. oktoobrist 1994 ebakompetentsuse tõttu ja
Rein Lillemale anda kogu invaliidi dokumentatsioon üle Elgi (Altjõe) Saarele;
3) alates 20. oktoobrist 1994 on Elgi (Altjõe) Saare liidu tegevdirektori
kohusetäitja.

Volikogu keskendus ainult minu tõrjumisele, protokollides pole ühtki
seda minu kaitseks. See ju näitab sulaselgelt, et tegemist oli teatud mõtte-
vandenõuga. Eks neile sai selgeks, et oma taskusse toppimist ma ei salli.
Kõik rikkamaks liit sai, seda rohkem suurenes vastupanu minule. Ma olin
ja 1981. aastast vedamas ja kõiki ära tüüdanud, vaja oli uut nägu. Mõistsin
seda hästi, kuid tahtsin alustatu lõpule viia. Arvan, et presidendi valimine
invaliidid kujul poleks 1994. aastal õnnestunud, kui koosoleku juht oleks
olnud väljastpoolt toodud jurist.

Eks kogu see invaspordipoolne kukutajate kamp oli tugevate Haapsalu
gaariga. Ei maksa mulle pahaks panna, et ma nendesse pika hambaga suhtun.
Kõik lastetoad on olnud erinevad.

Hiinmoodi lõppes visionääri aeg invaliidus ja Eesti Ortopeedias. Lõppes
proteesitoodete valmistamine ja algas ettevõtte kiire põhjaminek. Invaliidi
nõugetähtsused ei lõppenud. Milles see minu ebamajanduslikkus seisnes, on
mulle siiani arusaamatu. Kuigi protokollis seisab, et mulle teatatakse sellest
kirjalikult, ei ole ma seda kirja saanud.

Mis sai edasi?

Invaliidi volikogu kinnitas 12. detsembril 1994 (protokoll 7/94) tegevdirektori
usalduse laeta pearaamatupidaja Meelis Jahnsone töölt lahti usalduse kaotamise
tõttu.

16. jaanuaril 1995 vabastas volikogu Priidik Mentaali töökohustustega
seotud tulematuse tõttu, kuna ta ei saanud küllaldast rahastamislepingut
sotsiaalministeeriumist eetilise-moraalsetel kaalutlustel ja otseselt rahaga vale
ühendkõlbimise eest.

8. märtsil 1995 toimus invaliidi IV erakorraline kongress. Sõnavõttega
ajendas Mati Kuuse, öeldes muu hulgas (väljavõtte kongressi protokollist):
Priidik Mentaal oli põhiline M. Aitsami vigade otsija. Ta tegi kõik selleks, et
M. Aitsam kohalt maha võetaks. Ta tõestas paberitega, et M. Aitsam on pätt ja
vajas. Võib olla ametialast lohakust, kuid finantsdistsipliini rikkumist mitte.
Priidik Mentaalil tulid endal välja need iseloomujooned, mida ta M. Aitsamile

anuka panti. P. Mentaal ei teinud lepinguid aktsiaseltsidega, 30 000 krooni ei saanud.

Mina tahaks väga näha neid pabereid, millega Priidik Mentaal üldse tõestanud, et Mihkel Aitsam on pätt ja varas. See on siis luul nr 2 (nr 1 on Mihkel Aitsami salajane ja olematu arvelduskonto). Kust Mati Kuuse raha võttis? Kas mõtles ise välja, et kaitsta volikogu autoriteeti ja näidata, et Mihkel Aitsami vallandamine oli ikkagi õiguspärane või olid veel mingid varjatud põhjused?

Invaliidu III erakorralise kongressi materjalidest jäid mulle silma Mati Kuuse sõnad: „M. Aitsamil on palju teeneid, tema üks omapära on aga see, et lahkudes ühelt töökohalt, valmistab ta ette pinna järgmise töökoha jaoks, viib varad kaasa.”

Millised varad ma olen kaasa viinud? Millest selline mure? Kõik need tööpostid on olnud seotud madalamalt kohalt kõrgemale tõusmisega, kusjuures kaks esimest olid ühiskondlikud: Automi käsijuhtimissõidukite omanike sektsiooni esimees ja RSK Invasport esimees (seal ei olnud mingeid varasid ürituste läbiviimiseks tuli alati sponsorid leida). Ainult Eesti Invaliidide Ühingu asutamiskongressil saime oma käsutusse märkimisväärse summa. Ametiühingute Kesknõukogu sihtannetuse üks miljon rubla Tallinnasse invaliidide tervisekeskuse rajamiseks. Sellele lisandus 0,5 miljonit rubla annetusi ehk kokku 1,5 miljonit rubla. Kas ta mõtles seda raha? Muud polegi olnud! Kui invaühing korraldati ümber invaliiduks, siis läks see 1,5 miljonit rubla sama eesmärgiga sihtannetusena kaasa. Selle rahaga algas Keskuse ehitus. Olen ma midagi valesti teinud või seda raha muul otstarbel kasutanud? Miks heita mulle ette midagi sellist, olematut?

Mis siis õieti toimus?

Paratamatult kerkib küsimus: kus olid volikogu ja liidukogu esimehe ning arvamusiidrite Mati Muguri ja Heldur Otsa silmad ja mõistus, kui invaliidu lammutati? Kellele oli seda vaja? Mitte kellelegi isegi ei meenunud, et meie liidu missioon oli ja on aidata invaliide integreeruda ühiskonda, abistada selles riiklikke struktuure. Tänu invaliidu proteesimise konteinertöökajale, mille

hankimisele ja käivitamisele riik sentigi ei kulutanud, said paljud invaliidid tegutseda. Nüüd leiab meie volikogu presidendi taktikepi all, et Mihkel Aitsam on saanud seda tehes hakkama suure riikliku kuriteoga. Nagu õeldi nõukogude ajal peldiku taha ja kuul pähe. Siin on ikka midagi väga viltu!

IV erakorralisel kongressil valiti uus president – Ants Paju. Ta mõistis, et invaliidu oli liiga palju rapitud.

Elgi (Altjõe) Saare

Ükskõik kui hea mälu inimesel ka ei oleks, kõik ikka meelde ei jää. Kui kaob inimene, siis kaovad ka tema mälestused. Nii kaob järeltulijatel võimalus mõista mingi liikumise või organisatsiooni tekkimist ja kestmist. Sellepärast on väga oluline mõista, kui vajalik oli meie invaliikumisele inimene, kes pani asjad kirja. Sealjuures polnud ta mitte ainult kroonikakirjutaja, vaid kuidagi iseenesest nihkus tema kätte kogu asjaajamine.

Elgi (Altjõe) Saare Eesti Invaliidide Ühingu esimehe ja „Avanev maailm“ korraldaja Elgi (Altjõe) Saare Eesti Invaliidide Ühingu 26. veebruaril 2003.

Ants Paju
aprillis 1999.

Invaliikumise arenedes moodustus suurepärane tandem. Elgi tegutses organisatsiooni sisetöoga, mina pidasin ennast visionäärina, püüdsin vaadata kaugemale ja arendada liikumist väljapoole. Kogu organisatsiooni igapäevastöö oli Elgi õlgadel, seda mõistis ka uus president Ants Paju.

Meenutab Elgi (Altjõe) Saare:

„Algas see nii, et lehes oli kuulutus, kus kutsuti kokku käsijuhtimise auto juhte. Kutsuja oli Votele Luha. Mul oli siis ka auto ja ma sõitsin sellega ise.

Jutt, mis seal räägiti, oli huvitav. Aga ma panin tähele, et mitte midagi ei pandud kirja! Võtsin siis järgmisel korral kaasa ühe kaustiku ja hakkasin kirja panema – kes kohal, nende kontaktandmed, millest räägiti. Nii saigi alguse meie koosolekute registreerimine. Hiljem panin juba kokku kartoteegi.

Olen ka Invaspordiklubi Invasport asutajaliige. Tegime koos palju huvitavaid asju. Puudega inimesed vajavad omavahelist suhtlemist, kokkusaamist.

Väga hästi jäi meelde Pirital läbiviidud tervisevõimlemine. Seal oli mugav istuda läbi viia, olid ju meie kasutada igasugused vahendid. Saima käia basseinis ja saunas, võimlesime. Ja kõik oli tasuta. Hiljem võtsime sinna sõbrad ka kaasa.

Kõik see tegevus sai kirja pandud, mul oli selle jaoks kena ruuduline registreerimise raamat, mis kolimiste käigus kahjuks kaduma läks.

Meeles on reise Leningradi, Läti, Leetu, kõik võistlused.

Nii ma siis kolisingi koos ühinguga Tatarisse, sealt hiljem Endlasse.

Ma olin pinnuks silmas kõigile, kes püüdsid ühingu varasid omale saada. Autosid hinnati alla mingile naeruväärsele summale. Mina siis ütlesin, et ma pean veel mõtlema ja aru pidama. Panin lehte kuulutuse, auto hinnaks hinduvalt suurema summa. Leidsin ostja, ausa inimese, kes tuli ja küsis otse, kes autole hinna pani, see on lausa naeruväärselt väike. Edaspidi aitas ta mul teiste masinate hinda õigesti määrata. See oli võõras inimene! Omade seas mõeldi vaid sellele, kuidas soodsamalt ära saada.

Sel ajal oli invaspordiliidu eesotsas Mati Kuuse. Ta kutsus mind enda juurde tööle, aga mina jäin ikka Tatarisse. Kui algas Mihkel Aitsami vastane kampaania, siis oli selle eesotsas Kuuse oma kamraadidega. Eks nad teadsid, et meie ühingus liiguvad suured rahad ja oli soov neile käpp peale panna.

Ühel nõndanimetatud koosolekul lõunalauas Karaskil plaanisid nad teha otsuse, et invaühing liidetakse invaspordiliiduga. Õnneks pani Ants Paju sellele oma veto peale.

Koostöö Mihkel Aitsamiga meil üldiselt laabus. Mina tegin sisemise töö, tema väljaspool. Mis oli Mihkli viga vahel, et ta tegi õigeid asju nii, et ei olnud kellelegi. Oli teine äkki kadunud, ilmus välja ja selgus, et oli käinud Soomes või Ameerikas. Ta oleks pidanud mulle sellest rääkima, ma oleksin siis osanud inimestele öelda, kus ta on ja mis ta teeb. Aga nüüd oli ta kadunud, eks sellestki tulid kuulujutud ja kahtlused. Ometi oli Mihkel aus ja ajas õigeid asju, isegi, et meetodid oleksid võinud pisut teised olla.

Pärast üht juhatuse koosolekut teatas president Ants Leemets mulle otamatult, et ma pidavat minema pensionile ja et temal oli selleks puhuks isegi üks kommunikarp. Öeldi küll, et koosolekutele võib tulla, aga ma ei saanud enam teadagi, millal need toimuvad.

Nii ma siis olengi ühel hetkel välja arvatud. Mingit ärasaatmist ei olnud, see tuli hiljem soomlaste poolt. Aga ühingu olin läinud nii, et isegi ühis sahtleid ei saanud tühjaks teha."

Nii sai otsa ühe invaliidule olulise inimese töö. Kurb.

22. novembril 1995 toimus Paides Eesti Liikumispuudega Inimeste Ühingu Liidu liidukogu erakorraline koosolek. Protokolli seisabi „Käitumise järgmisel päeval läbiviidud volikogu koosolekul otsustati Mati Kuuse panust tegevdirektori kohale."

Vihjatud volikogu koosoleku protokoll ei ole, numbrite järgi ei ole ka ükski protokoll puudu, tegemist on kellegi soovunelmaga. Küsimust arutati liidukogul ja otsustati: „Tegevdirektori vajaduse ja kinnitamise otsustati järgmine volikogu koosolek."

See otsus eeldab liidu tegevdirektori kohusetäitja tööle hinnangu andmist tingimustel ja tingimustes, kus Elgi (Altjõe) Saare oma ülesandeid on täitnud.

Sellega tegevdirektori vahetamine lõppes. Ei ühtegi märkust Mati Kuuse „edutamise" kohta.

Tagajärjed

Linnanguliselt maksis 1994. aasta võimuvõitlus invaliidule 3,4 miljonit krooni, tälikimata moraalsest kahjust. Mida sellise demagoogia ja emotsioonide kasutamise saavutati?

Kaotused olid kolmel rindel.

Materiaalne kahju:

- 1) liit kaotas täiendava enesefinantseerimise võimaluse omanikukasumil
- 2) Eesti Ortopeedia laos olevad spetsiifilised proteesimismaterjalid 960 000 krooni väärtuses muutusid üleliigseks;

Hagi Sein ja Mati Kuuse.

3) spetsiaalseadmed proteesitoodete valmistamiseks jääkväärtuses umbes 400 000 krooni muutusid ülearuseks;

4) R. Lillema poolt puruks sõidetud Moskvitš (tugevasti mõlgitud vasak külj ja kokkujooksnud mootor);

5) segastel asjaoludel Kalev Tootsile müüdud sõiduauto Toyota;

6) mõttétult kulutati ja kanti laiali Eesti Ortopeedia arvelduskontole jäänud ligikaudu 850 000 krooni;

7) liidul jäi Karaski keskus ära 100 000 krooni maksev puudega inimeste koolituslaager (maksja pidi olema Mobility International).

2. Moraalne kahju:

1) suhete hägustumine Invalidiliittoga (nemad ei mõistnud, mis meil toimub);

2) liidu maine kaotus;

3) liidu invapoliitilise initsiatiivi lõppemine;

4) finantsraskused;

5) kohtuprotsessid R. Lillema vastu.

Eelnevalt Het R.C. Maagdenhuisiga (nende rahastamisel) kokkulepitud rajäämine;

1) Otto Böcki poolt läbiviidav kvalifikatsiooni tõstmise kursus Eesti Ortopeedia proteesitehnikutele 1994. aasta lõpul Tallinnas koos täiendavate admnete tarnimisega 20 000 Saksa marga väärtuses;

2) ortopeediliste jalatsite valmistamiseks vajalikud seadmed 17 000 Saksa marga ulatuses;

3) kasutatud Mercedes-Benz invabuss (80 000–100 000 krooni). See muudeti 1994. aastal Eestisse, oli mõeldud kingiks Eesti Ortopeediale.

Invalidide erakorralise kongressi tagajärjed olid minu suhtes hävitavad. Lõpetati mitmete aastate töö. Kuna kõik süüdistused minu vastu olid põhjendatud, pidasin juristidega nõu, et kohtulikult vaidlustada vähemalt

minu vallandamine. Valmistasime vajalikud dokumendid ette, kuid viimasel hetkel loobusin. Jõudsin äratundmisele, et sellise paratamatult avalikkuse ette jõudva kohtuprotsessiga tõmban „vee peale“ kogu invaliidkumisele. Invaliidid alles jõudsid Eesti avalikkuse ette ja otsisid oma kohta ühiskonnas.

Minu vend Ain

Ain on vaid aasta noorem kui mina. See vanusevahe on nii väike, et me juba seda tähele pannud. Koos me mängisime, koos läksime kooli, isegi istusime ühes pingis. Usun, et meil olid elus ühesugused püüdlused. Mõlemad tahisime õppida, mõlemad saime kõrgema hariduse. Isegi maja ehitasime koos.

Mis meid eristas, oli see, et liikusin teisiti kui tema. Seetõttu kujunes minu elu teises tempos. Ometi vaatan nüüd tagasi ja näen, et mingid nähtamatud seosed on meid saatnud tänase päevani.

Sattusime isegi laimu ja ülekohtu alla sarnaselt ja peaaegu ühel ajal. 1972. aastal asus Tallinna Polütehnilise Instituudi õppejõud professor Ain Aitsam koos rühma teadlastega looma Eesti NSV TA Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituudi juurde NSV Liidu Riikliku Teaduse ja Tehnika Komitee rahalisel toel Läänemere sektorit (hilisemat osakonda). Alustati mereuuringuid. Edukalt. Peagi äratas osakond tähelepanu nii ka rahvusvaheliselt kujunedes oma valdkonnas NSV Liidu juhtivkeskuseks. See oli raske, aga hea algus.

Osakond sai oma käsutusse Musta mere reisilaeva Aju-Dag, mis ehitati Prantsusmaal ümber teaduslaevaks. Tallinnas korraldatud rahvusvahelisel üritusel muretseti laevale hädavajalikud teadusseadmed, kuid see oli ikkagi tööülesandeks. Vajati tipptasemel aparatuuriga varustatud teaduslaeva. Sellist aparatuuri aga NSV Liidus ei valmistatud, vahetati korraldati näpuotsaga. Seetõttu jäid mitmed teaduslaevad rajatagustest kaugelt maha. Laevade impordi ja ekspordiga tegeles koondis Sudoimport, mille nomenklatuuris teaduslaevad ja nende varustus üldse puudusid.

Professor Ain Aitsam algatas tipptasemel aparatuuriga varustatud uurimislaeva importhanke Eesti NSV TA Termofüüsika ja Elektrofüüsika

Vend Ain lennusadamas 2011. Taustal Patarei vangla, kus teda 1980. aastate keskel pool aastat kinni peeti.

Instituudi Läänemere osakonnale. Mitu aastat Moskva vahet pendeldamist viis eesmärgile: Sudoimport tellis 3. detsembril 1981 Soome laevahitusfirmalt Valmetin Laivateollisuus 2000-tonnise uurimislaeva kogumaksumusega 13,68 miljonit rubla (kursiga 1 rubla = 5,75 Soome marka) Eesti NSV Teaduste Akadeemiale. Tegemist oli ostu-müügitehinguga, kus hind ja arvestuslik yaluutakurss olid lõplikud ega kuulunud muutmisele. Laeva hinna moodustasid nii laev kui ka sellele paigaldatud teadusseadmed. Laev sai nimeks Arnold Veimer.

Laeva tellimise ettevalmistamise käigus moodustati teaduste akadeemias komisjon tellimuse läbitöötamiseks ja ehitusjärelvalveks. Selle komisjoni

ja laevade laeva ehitamisega seotud pakiliste probleemide lahendaja hõlmas aktiivselt.

Laeva korpuse projekteerimine ja ehitamine kulges kavakohaselt, raskused tekkisid Soome firmal aga USA päritolu teadusseadmete hankimisel, mis ootamatult ei saanud ekspordilitsentse (neile kehtis USA embargo). Juba laeva teadusseadmete komplekteerimise nimekirjade koostamisel tahteti litsentsid sellistele seadmetele, mis võisid sattuda embargo alla. Need tuli asendada teistega, mis olid spetsifikatsioonis näidatud seadmetest 64 808 rubla odavamad. Erilist tähelepanu pöörati aga nende kvaliteedile. Kõik vahetused ja muudatused fikseeriti protokollides, kus oli esitatud uute seadmete detailne kirjeldus, ka täpne kvaliteedi kirjeldus. Protokollidele kirjutasi alla nii Sudoimpordi, laevahitusfirma Valmetin Laevateollisuus kui ka Eesti NSV Teaduste Akadeemia esindajad.

Soome firma käitus korrektelt ja vastutulelikult: kõigi muudatuste, lisendusseadmete hinna ja nende paigaldamise maksumuse kohta anti pidevalt informatsiooni. Valmetin Laivateollisuus koostas regulaarselt bilanssi, mis *money balance*'i, et tellijal oleks ülevaade tegelikest kulutustest.

Ain Aitsam teadis hästi, kui palju ja millised laeva- ja teadusseadmete teenindamiseks vajalikud abiseadmed ja materjalid Sudoimport vahetuse puudumisega põhjendades tellimata jättis. Ta teadis sedagi, et teadusseadmed saadi 64 808 rubla võrra odavamalt, kui oli kalkulatsioonis arvestatud. Nii otsustas ta ettenägematult ilmunud raha kasutada nende abiseadmete ja teenindusmaterjalide ostmiseks. Tellija eesmärk ei olnud ju tagada laevahitusfirmale Valmetin Laevateollisuus täiendavat kasumit. Ain Aitsam kooskõlastas selle nimekirja Sudoimpordiga ja tellis laeva rahaliste vahendite arvel 26 nimetust seadmeid ja materjale kokku 57 447 rubla väärtuses.

Riiklik komisjon võttis laeva vastu 15. juunil 1984. Kolm päeva hiljem, 8. juunil 1984 „avastas” toll Tallinnas laevast 9030 rubla väärtuses ühe ligipiiri toimetatud magnetlinte ja kantseleitarbeid. Ületoomise nimekirjal oli kapteniabi allkiri. Seda tollitöötajad ei arvestanud, et alla oleks pidanud kirjutama kapten. Prokuratuur alustas neli kuud hiljem, 12. oktoobril 1984 kriminaalasja. See oli formaalselt loodud kriminaalasi. Seda tunnistati ka

hiljem Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtulõlleegiumi uurimine. Eesmärk oli viia läbi Ain Aitsami süüdimõistev uurimine seoses Arnold Veimeri ehitamisega.

Juulis käisid laeval Eesti NSV rahvakontrolli töötajad ja veel mitu kõrget komisjoni. Kõik nad jõudsid põhimõtteliselt ühele järeldusele, et laev on kvaliteetne, vastab lepingus ettenähtud nõuetele, kuritarvitusi pole. Samale tulemusele jõudsid 1984. aasta detsembris, kui laev oli juba Tallinnas, Eesti NSV Teaduste Akadeemia seadmete komisjon ja arvutustehnika nõukogu ning NSV Liidu Riikliku Teaduse ja Tehnika Komitee ekspertkomisjon, kes kinnitasid, et kõik vastab nõutud kvaliteedile.

Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Komitee vastuluure töötajatel tekkis idee, et nii suure tehingu ja nii tihedate kontaktide puhul välismaalastega pidi loomuma NSV Liidu riigisaladuste reetmine. Ametliku juurdmise alusena lasi tollil kinni hoida laeval olevad magnetlindid. Tehti korraldus alustada juurdlust.

11. mail 1985 viidi Ain Aitsam ülekuulamisele. Öeldi, et pärast tuuakse tagasi. Kohapeal aga selgus, et ta on vahi alla võetud, kuna olevat uurimist seganud. Ta viidi isolaatorisse, nelja inimese kongi. Öhtul tuli eriti tähtsate asjade vanemuurija Eesti NSV prokuröri juures õigusnõunik E. Vallimäe ja teatas, et Ain Aitsamit süüdistatakse kuritahtlikes sidemetes välisluure töötajatega. Alates sellest päevast üheksa kuud järjest oli ta täielikult vanemuurija E. Vallimäe käsutuses (vabanes 22. jaanuaril 1986). Esimeses süüdistuskokkuvõttes oli öeldud: „Kuna eeluurimisel pole leidnud tõendamist A. Aitsami poolt riiklikku või sõjasaladust sisaldava informatsiooni üleandmine, on tema kriminaalvastutusele võtmisest selles osas keeldutud.”

Kongi paigutati retsidivist, kes lubas Aitsami ära tappa. Muidugi oli tal hirm, aga kaua sa ikka karta jõuad, magada on vaja. Ja ta magaski öösel. Vastu pidas.

Süüdistus esitati A. Aitsamile, Eesti NSV TA Termofüüsika ja Elektrofüüsika Instituudi asedirektori kohusetäitjale, ja A. Allikasele, sama instituudi Läänemere osakonna mereekspeditsioonide teenistuse ülemale. A. Allikasele pandi süüks A. Aitsami abistamist.

A. Aitsamile oli esitatud süüdistus alusetult 64 808 rubla ulatuses riigi

laevaehitusfirma Valmetin Laivanteollisuus kasuks pööramise
millega ta pani toime riigivara riisumise raiskamise vormis. Selleks laenu
ta Soome firmaga majanduslääbirääkimistesse, omamata selleks Sudoimpordi
luba. Samuti süüdistati teda laeva rahaliste vahendite arvel ja Sudoimpordiga
kooskõlastamata ehitusspetsifikatsioonis mitte ettenähtud seadmete ja
vahendite ostmises 57 447 rubla väärtuses.

Eesti NSV Ülemkohtu kriminaalasjade kohtukolleegium selgitas välja
et mingisugust kuritegu aset ei leidnud. Täiendavate vahendite ja seadmete
muretsemine laevale oli kooskõlastatud Sudoimpordiga. Nende muretsen
misega laevale ei olnud riik saanud kahju, vaid hoopis kasu. Vastasel juhul
ilma täiendava ostuta oleks E. Vallimäe poolt näidatud summa 64 808 rubla
täies ulatuses jäänud kasumina Soome firmale.

E. Vallimäe näidatud kahjum osutus tegelikult riigile kasumi toomiseks ja
paneab kahtlema tema enese juriidilises ja majanduslikus kompetentsuses.

Kõik laeva ehitamise käigus tehtud muudatused ja täiendused on Sudo
impordi poolt laeva üleandmise-vastuvõtmise aktiga aktsepteeritud.

A. Aitsamile ja A. Allikasele oli esitatud veel süüdistus 9030 rubla väärtuses
(18.06.1984 Tallinna tolli poolt leitu) video- ja stereokassettide, tööriistade
ja kantseleitarvete lepinguvälises soetamises ja salakaubana üle NSV Liidu
riigipiiri toimetamise organiseerimises.

Kohus ei leidnud alust hinnata nimetatud esemeid kui salakaupa, puudusid
ka tõendid, mis oleksid kinnitanud A. Aitsami ja A. Allikase süüd nende
esemete salakaubana üle riigipiiri toimetamise organiseerimises. Nimetatud
esemeid laevas ei varjatud, nende muretsemine on olnud arutusobjekt, nagu
nähtub laeva esialgsest spetsifikatsioonist.

27. juunil 1986 mõistis kohtukolleegium A. Aitsami ja A. Allikase õigeks
süüdistuse osas. Neile kehtestatud tõkendid tühistati.

Ain Aitsam taastati asedirektori ametikohale, ent lahkus sealt ametikohalt
ürve tõttu omal soovil. Vastuskirjas 24. juulil 1987 EKP Keskkomitee
simesele sekretärile K. Vainole võttis seisukoha A. Aitsami kohta peetud
kohtuprotsessi ja õigeksmõistva otsuse suhtes NSV Liidu peaprokuröri
M. Rekunkov, lugedes ENSV Ülemkohtu õigeksmõistva otsuse veaks.
Eesti NSV Teaduste Akadeemia juhtkond täitiski seda suunist. Ei mingit

võimalusi vabaks teadustööks.

1991. aastal rajas A. Aitsam eraaktsiaseltsi Rakendusteadus ja Tehnika.
1993. aastal lõpetas ta teadustöö.

Pärast kukkumist tuleb püsti tõusta

Mis on minu eluülesanne?

Minu elukäigus kujunes 1995. aasta otsustavaks, uute uste avamise aastaks.

Kõik algas ühest Vikerraadio saatest.

Tulin 6. septembri 1995 hommikul autoga Pärnust ja nagu ikka, kuulasin kell 10 Vikerraadiost populaarteaduslikku saadet „Maailmapilt“. Saatejuht Terje Soots vestles psühholoog Inge Taelaga, kes oli tõlkinud eesti keelde hollandi psühhiaatri Bernard Lievegoedi raamatu „Inimese elukäik“.

Saade äratas tähelepanu, otse sundis kaasa mõtlema: inimese arengu seitseaastakud ja nende tähtsus, oma elueesmärgi otsimine. Eka küsimus minagi Hagi Šeini filmi lõpul: „Mis see invaliidsus on?“

Läks niivõrd huvitavaks, et peatasin auto (olin Märjamaa kandis) ja kuulasin saate lõpuni. 15 aastat olin pead murdnud ja otsinud vastust küsimustele: millised jõud ja miks minus käivitusid, kui ma hüppasin 1980.–1981. aastal pea ees tundmatus kohas vette? Miks ma jätsin maha ameti õpitud erialal ja vahetasin selle korraldus- ja ülesehitustöö vastu sotsiaalvaldkonnas? Mida sundis mind seda tegema?

Saade avas mu silmad. Mõistsin, et invatöö ongi minu eluülesanne. Minu ülesandeks on ühendatud töö, mis pakub mulle suurimat avastamisrõõmu, ning ülesanded, millega olen tulnud neid ellu viima. Edukaks edasiminekuks tuleb

tegeleda rohkem iseendaga. Vaid nii saab aidata ka teistel mõista iseennast ja ümbritsevat maailma.

Järgmisel hommikul helistasin Eesti Raadio toimetajale ja mõne päeva pärast oli saate materjal mul kassetil olemas. Sain temalt rohkemgi huvitavat materjali, kui olin palunud.

Kuulasin hiljaaegu saadet Eesti Raadio fonoteegist uuesti. Kahju, et pool saatest on kaduma läinud, just see pool, kus on juttu inimese eluülesandest, selle leidmisest.

Minu huvi oli ärganud... Möödus mõni nädal, kui mulle sattus juhuslikult ette Õhtulehe oktoobrikuu number, kus oli kuulutus, et Tallinna Kriisiabi Keskus, mille sünni põhjustas parvlaeva Estonia traagiline hukkumine 1994. aastal, otsib vabatahtlikke öiseks valvetööks kriisitelefonil. Keskus pidi tagama tasuta väljaõppe. Mul oli palju vaba aega (olin töötu) ja suur tahtmine panna alus oma psühholoogiaalastele teadmistele. Kas sai veel paremat võimalust olla?

Kriisi- ehk usaldustelefoni peamine eesmärk on pakkuda iga tund, nii päeval kui ka ööl emotsionaalset toetust neile, keda on tabanud isiklik kriis. Selle töötajad – vabatahtlikud – on valmis leevendama isiklikku kaotust, üksindust, meeleheidet ja depressiooni. Nad kuulavad ära ja loovad kontakti inimestega, kes tunnevad, et neil pole kedagi teist, kelle poole pöörduda, kes võiks neid mõista ja tunnustada. Helistajale jääb alati vabadus langetada ise oma otsused ja lõpetada kontakt igal ajal.

Registreerusin 30-tunnisele teoreetilise-praktilisele enesetunnetuse, suhtlemise ja nõustamise koolitusele, mis toimus novembris-detsembris. Vabatahtlikuks abistajaks saadakse huvist psühholoogia vastu ja soovist õppida iseennastki paremini tundma.

Huvitav oli. Meid oli umbes 30. Sattus ühtne, uudishimulik ja töövõimeline seltakond. Õppisime üksteist tundma. Minu tähelepanu äratas teine puudega inimene meie rühmas, alati lustakas ja optimistlik Laire Liikane, Eesti Neeruhaigete Liidu esimees. Tutvusime ja veidi hiljem kaasasin ta tugisikuvõrdväärsel koolituste korraldamistöösse.

Detsembris sooritasime kriisinõustajate (praeguse nimega telforite) telefoninõustamistöö eksamid. 1996. aasta jaanuaris algas praktiline töö,

hõlguvõrgused iseseisvad valved kella 19.00–08.00. Valveks (kaks korda kuus) ei olnud vaja kriisiabikeskusesse minna. Kõned suunati kodutelefonile. Tulid kogemused ja töö hakkas laabuma.

Murekõnede tipptund oli kella 21.00–3.00. Kurkse tragöödia õhuolukorras oli valves. Vastavalt valvekorra eeskirjale informeerisin juhtkonda. Kaasatundjaid ja abipakkujaid oli palju. Esimesena helistati Tartu kriisikeskusesse. Üks endine Nõukogude armee päästetöötaja pakkus samuti abi ja oli õnnelik, et Eesti Päästeteenistus on veel nii nõrk.

Kõige lihtsamalt võiks abivajaja jutustust oma mureküsimeses ette kujutada kui grammofooniplaati, kus nõel ei liigu edasi, vaid kukub nõksti tagasi algusesse ja alustab otsast peale. Mureitsev inimene ei näe teist võimalust, ta on tsüklis. Ta on oma mõtetes niivõrd kinni, et ei suuda näha teist teed, mida mõelda edasi liikuda.

Nõustaja ülesanne ongi aidata ta lahtiste suunavate küsimustega unustada äkki. Tegelikult on olukord palju keerulisem. Neid nõksti kukkumise ohti on palju-palju ja nad on omavahel kombineerunud. Kõik need tuleb tihti harutada.

Hea on kuulata asjalikke, avatud pöördujaid. Kuulaja tabab varsti ära, millal pöörduja ennast kordama hakkab ehk kujundlikult öeldes: nullal grammofooninõel taas jonksti vanasse roopasse läheb... Siis peab teda katkestama, eelneva jutu oma sõnadega kokku võtma ja laskma temal kuulata, kui kuuleb abivajaja oma muret kõrvalseisjana. Tihti ongi uus teema käes, aga hästi aitab ka lihtne küsimus: kas sa sellele või teisele võimalusele oled mõelnud? Hädasõljal on vaja oma kinnismõtetest välja pääseda.

Lahendusi ei kanta kandikul ette, vabatahtlikud nõustajad on vaid näitajad, muidu tekib nn restoranisündroom: toome ühe toidu ja kui see meeldi, siis pakume muud. Nõustaja ülesanne on aidata abivajaja avatud küsimustega nii kaugele, et ta saab ise oma otsustele kinnituse.

Irooniliste inimestega on raske ühist keelt leida. Kord küsis üks enesepõlmõtetega helistaja, kas mina lähen teda konksu otsast alla võtma. Avaliselt leebuvad kõne lõpuks siiski ka ründajad. Raskeimad kliendid on arjus helistajad. Sellise inimesega ei saa ju arukat juttu ajada, aga ta helistab ka ja jälle tagasi. Olen ühe naisugusega, kes pidi hommikul viinaravile minema, kuus tundi maadelnud.

Enamasti kuulab telefonitorust siiski tänusõnu. On juhtunud sedagi, et helistaja muutub väga tõsise jutuajamise lõpuks teisel pool toru rõõmsamaks. See on hea näitaja ja tähendab, et töö läks asja ette.

Meelde on jäänud mõned kõned. Kord helistas üks vanem naisterahvas, kelle mure oli seotud tütre ja tema perega. Vanatädi elas nendega koos, tegi kõik kodutööd. Nüüd oli tervis läbi, süda. Arst oli helistanud ja palunud tal kiiresti haiglasse ravile minna, andes mõista, et muidu võib karta hullemat. Tädi oli mures: kes nüüd tütre peres kodutööd teeb ja nõud peseb (tütar polevat seda kunagi teinud)? Tema ei saa minna. Mida teha? Arutlesime siis, kumb variant on parem: kas ravil ära käia, elada ise edasi ja tulla uuesti tütrele appi või...

Oli ka olukordi, kus inimesel ei olnud kellegagi oma emotsioone jagada. Helistas üks vanatädi: „Vaadake, kui ilus hommik on täna!”

Võõras mure paneb ka oma elule teisiti vaatama. Kord helistas vastu hommikut üks noorem mees oma hingevaluga. Ta oli Nõukogude armees koosseisus teeninud Afganistanis, aastmelt mingi jupijumal. Ühel ööl oli ta oma rühmaga mägedes valves, paigutas sõdurid postidele ja jäi ka ise sinna. Oli imeilus kuupaisteline öö. Ta tukastas. Kui ta silmad avas, siis nägi, kuidas üks afgaan roomab kaljunurga tagant tema poole, puss hammaste vahel. Oli valik: kes tapab kelle. Pikalt mõtlemise aega ei olnud. Ta tulistas... See inimese tapmise pilt – kui afgaani ajud laiali lendasid – süüvis nii sügavalt tema mällu, et viis kogu hingerahu. Mees kurtis, et näeb seda igal ööl unes. See oli rikkunud kogu tema elu: perekond purunes, pidevat töökohta ei suutnud hoida.

Kuna ma ise olen juba 12 aastat tegelenud puudega inimeste psühholoogilise rehabilitatsiooniga, et integreerida neid nii igapäeva- kui ka tööellu, julgen öelda, et Eesti inimese teadmised psühholoogia algtõdedest on nullilähedased.

Jõudu annavad inimesed, kes jutuajamise lõpuks hakkavad tegutsema, lubavad näiteks järgmisel päeval uut töökohta otsima minna. Kripeldama jäävad aga kõned, mis katkevad teadmata põhjusel. Liinile tuleb uus abivajaja ning eelmine jutt jääbki lõpetamata.

Rootsi-Eesti Suitsidoloogia Instituut looma oma
 abistamisiikumise Befrienders International treeningõppused vabatahtlikele
 juulis toimus samadel põhimõtetel koolitus hingeravikursuste läbiviijatele.
 Osalesin mõlemas. Võtsin osa ka suitsiiditelefoni öövalvetest Magdaleena
 haiglas. Minu teadmiste ja kogemuste pagas kasvas. Suitsiiditelefoni ei
 saanud väga pikka aega koostööd teha, nemad nõudsid ainupühendumist
 ehk loobumist kriisiabitelefoni tööst. Kuna kriisiabitelefoni „vedajad“ ja
 vabatahtlikud tegutsesid laiemalt, otsustasin nende kasuks.

Kriisiabi keskuses toimusid igal kuul vabatahtlike nõupidamised
 ühisarutelud-nõustamised, psühholoogide loengud ja kohtumised praktikutega
 ning kord aastas suvelaagrid koos maakondlike keskuste vabatahtlikega.

Olen tihti mõelnud, kuhu kadus üks psühholoog, kes käis kriisiabikeskuses
 vabatahtlikele esinemas. Tema tutvustas ja näitas videol inimest pahnivate
 mälestuste kustutamist mälust silmade liigutamisega, jälgides käelõigutusi
 filmade ees. See oli litsentseeritud töö, ta oli käinud Hollandis õppimas,
 meetod pärines Kanadast. Tundus, et nii oleks võimalik nii mõnegi inimese
 mälestusi kergendada.

1997. aasta juulis asutasin koos Ülle Ojamaa, Kalju Hanni, Laire Liikase
 teistega kriisiabikeskuse juurde vabatahtlike nõustajate MTÜ „Ma kuulan
 sind“. Selle põhiline eesmärk oli vabatahtlike täiendusõpe, selleks projektide
 läbi raha taotlemine ja teenimine. MTÜ täitis oma ülesande hästi.

Rootsi koolituse aastad

Is puutub õppimisse, siis ei saa jätta mainimata invaliidus läbi viidud
 Rootsi koolituse aastatel 1996–2003. Need algasid sellest, et Tallinnas
 olid turismireisil rootslaste liikumispuudelite ühingu DHR liikmed Stig
 Björklund ja Einar Bergmann, kes astusid sisse meie Tatari tänava kontorisse.
 DHR on saja-aastase ajaloo organisatsioon. Liidu president Ants Paju ja
 Evi Juht Elgi (Altjõe) Saare arutasid võimalusi koostööks. Nii saigi alguse
 meaaastane koolitusprojekt, mida rahastasid Rootsi SIDA ja SHIA.

Rootsi koolitus Karaskil. Paremalt istub koolitaja Stig Björklund, kõrval ja taga on tõlgid.

Juhuse tahtel sõlmiti sidemeid, mis andsid meie inimestele nii teoreetilisi kui ka praktilisi teadmisi.

See ei ole olnud juhtide koolitus, vaid probleemide tutvustamine, seega alles algharidus. Meistriks peame saama oma tööga. Otsuseid organisatsioonide ja liidu arengu kohta tuleb meil endal langetada, samuti õppida vastutama. Seda ei saa ega tohigi keegi meie eest ära teha. Meie otsused viivad meid edasi või tõmbavad tagasi.

Koolituse sihtrühm oli sada Eesti liikumispuudega inimest, lektorid olid Stig Björklund ja Einar Bergmann Värmlandi ühingust ja Jaan Kaur Stockholmi ühingust. Programmi Eesti-poolseks juhiks sai Elgi (Altjõe) Saare.

Koolitus toimus neljas Eesti paigas, inimeste elukoha läheduses, üks nädal
arraga, kokku neli nädalat. Töövorm olid loengud, kus rootsi koolitajad
ajasid oma kogemusi ja teadmisi, rühma- ja kodune töö ning tulemuste
rekandmine.

Loengutel rõhutati, et meie, liikumispuudega inimesed oleme ekspandid,
es aitavad oma teadmiste ja kogemustega neid, kes on kutsutud selleks, et
orraldada ümber maailma ja keskkonda nii, et see oleks elamiseks sobiv
õigile, mitte ainult valitutele. Me ei ole ühiskonnale koorem, vaid ressurss.
Ma eneseusu tugevdamiseks tuleb kõigepealt luua positiivne pilt iseendast.

Koolitusest osavõtjad avaldasid oma arvamust invaliidi juhatuse töö kohta
elgus, et kõige enam soovitakse teavet seadusandluse kohta, juhatuse algatusi
eadusloomes kaasa lüüa, kursusi ja infopäevi, liikumispuudega inimeste
gistrilt, ühisürituste koordineerimist, toetust ja infolehte. Leiti, et juhatuse
sa on väike ligipääsetavuse, töötamisvõimaluste ja transpordiküsimustes.
eti, et mõlemapoolset koostööd tuleks parandada.

Elgi (Altjõe) Saare külastas koolitusrühmi, et vastata küsimustele ja jagada
avet. Kahjuks ei tuntud (vähemalt ühel korral) tema vastu erilist huvi. Isie ta
sumeeris: vähemalt selles rühmas polnud infopuudust.

2003. aasta oktoobris jõudis meie liidu ja DHR-i pikk koolitusprogramm
üle nelja ühepäevase kokkusaamisega. Anti hinnang kogu koolitusele
ng tehti plaane edasiseks koostööks. Kõigile ühingutele jäi ülesanne
ostada kohalik invapoliitiline programm, mille abil aktiivselt kaasa lüüa
hankke omaavalitsuste tegevuses, et kujundada ühiskond ümber, luues
kumispuudega inimestele vajalikke tingimusi.

Baltimaade liikumispuudega inimeste liitude ümarlaud

Eesti, Läti ja Leedu olid jõudnud valitsuste tasemel konstruktiivse koostööni,
edukalt töötas Balti Assamblee. Ka liikumispuudega inimeste ühingutel-
liitudel oli aeg selleni jõuda.

Balti riikide areng oli olnud erinev, sama võis öelda ka invaliikumiste
kohta. Puudega inimeste integreerimine ühiskonda oli kõige paremini
õnnestunud Leedus, kus väga hästi töötas puudega inimeste liitude ja erinevate
ministeeriumite koostöönõukogu. Ka liitude rahastamise poolest oli Leedus
olukord hea. Eesti ja Läti liidud sõltusid rohkem riiklikust toetusest.

14. novembril 1999 saabusid Tallinna ümarlauale Läti ja Leedu liiku-
mispuudega inimeste liitude esindajad. Vaatlejana võttis ümarlauast osa
Soome Invalidiliitto esindaja Pekka Suutarinen, kes oli ühtlasi FIMITIC-i
(International Federation of Disabled Workers and Civilian Handicapped)
Baltimaade ekspert Euroopa Puuetega Inimeste Foorumil.

Ümarlaua eesmärk oli taastada 1990. aastate algul katkenud edukas koostöö,
et vastastikku toetades kiiremini ja paremini ühtlustada invaliikumiste areng
ja olla valmis edukaks koostööks nii Põhjamaade Puuetega Inimeste Nõukogu
kui ka Euroopa Puuetega Inimeste Foorumiga.

Lõppistungil valmistati ette ümarlaua resolutsioon, mis anti 18. novembril
1999 üle Eesti sotsiaalministrile Eiki Nestorile. Kohtumisele sotsiaalministriga
järgnes pressikonverents.

Ümarlaud täitis kõik sellele esitatud lootused, kasutegur oli väga suur.
Jõuti üksmeelsele otsusele jätkata ja tihendada koostööd. Kõik osavõtjad said
palju uusi ideid, kuidas puudega inimesi ühiskonda paremini integreerida.

Balti riikide invaalane koostöö kestab tänini.

Kohtumine ja koostöö. Ilona-Merike Liiv

Tegelesin üsna ahnelt enescharimisega. Lisaks kriisiabikeskuse koolitustele käisin mitme vabatahtliku organisatsiooni samalaadsetel üritustel, näiteks 1997. aasta sügiskülvel Eesti Orvuna Kasvanute Liidus. Ühel nende loengut isekaitseakadeemia ruumides oli lektor Tallinna pedagoogilises koolis töötav psühholoog Ilona-Merike Liiv. Tema teemakäsitluse inimlähedus meeldis mulle väga, langes kokku minu kogemustega. Pärast loengut tutvustasin teda talle ja leppisin kokku võimalikus edasises koostöös. Pidasin silmas loomel nähtud ja Eestis puuduvat puudega inimeste psühhosotsiaalset rehabilitatsiooni.

Ilona oli õppinud laste arengupsühholoogiat Leningradis, kus ta oli minust varem tundnud mu abikaasa vennanaiselt, kes õppis seal laste kasvatusteadust. Tema minu meelisteema – puudega inimesed – oli talle isiklikult tuttav. Ta oli kasvatanud oma kolmeaastase poja lasteaeda. Esimesel lasteaiapäeval oli üks tüdruk tema läbi peksnud. Tulemus oli astma, mis ei allunud mingisugusele ravile. Ilona meditsiin oli võimetu, pühendus ema alternatiivmeditsiini uurimisele. Lastepikkune töö viis võidule, astma seljati.

Minu koostöö Ilonaga algas MTÜ-s „Ma kuulan Teid”. Tema loengud ja kohtumised kriisiabikeskuses kujunesid populaarseks. Eriti mäletan Tallinna liikumispuudega Inimeste Ühingu Tõrvaaugu puhketalus korraldatud kolme päeva kestnud mitmetunnist loengut ühiskondliku teemal „Surm”.

Koostöö oli edukas koolituste lõpuni.

Alates 1998. aastast olen projektipõhiselt korraldanud psühhosotsiaalse rehabilitatsiooni koolituslaagreid kokku enam kui 800 puudega inimesele.

1990. aastate keskpaiku hakkasid puudega inimeste ühingutele liitumisele. Ma pidin projektipõhiselt koolitusraha nii Eesti Puuetega Inimeste Koda kui ka vabariiklikud fondid. Olin esimesed taolised võimalused invaliidus toimunu. Ma „maha maganud”. Tallinna invaühingu esimehena tahtsin 1997. aastal

Ilona-Merike Liiv Karaskil koolitamas.

osaleda Eesti Puuetega Inimeste Koja korraldatud projektikirjutamise koolitusel Džingli hotellis. Jõudsin kohale veidi varem. Kui ma loenguruumi sisenesin ja tervitasin, siis võeti mind vastu valjuhäälese hüüatusega: „Kes teid siia kutsus?” (nagu oleks saabunud jätk konn), mille peale tuli mul rahulikult seletada, et vabandage, olen Tallinna Liikumispuudega Inimeste Ühingu esimees, mul peaks nagu ikka osalemisõigus olema... Sellest kiuslikust daamist on mul meelde jäänud veel tema sage hüüatus, mis otse nõretas kadedusest ja vihkamisest: „Need liikumispuudelised, need liikumispuudelised!”

Psühhosotsiaalne rehabilitatsioon. Tugiisikud ja kohanemislaagrid

1988. aasta novembris külastasin lastearstide ja puudega laste vanemate turismirühma koosseisus esmakordselt Lahti kohanemiskeskust Soomes. See pakkus liikumispuudega inimestele rehabilitatsiooniteenuseid. Eriti oli meelde kõik see, mis puudutas puudega inimeste ja nende perekonnaliikmete psühhosotsiaalset nõustamist. Kohanemislaagrid olid hästi mõistetavad. Meie esmaste eesmärkide poole tahtsime pöörduda Karaski kohanemiskeskust ja ehitades. Võrreldes Soomega oli seis Eestis väga halb. Meil ei osutatud invaliidistunud inimestele isegi psühholoogilist abi, rääkimata psühhosotsiaalsest nõustamisest. Ei teatudki, mis need on.

Esimesed sammud

1997. aastal, olles Tallinna Liikumispuudega Inimeste Ühingu esimees ja Eesti Liikumispuudega Inimeste Liidu juhatuse liige, koostas ja esitasin Euroopa Komisjoni delegatsioonile LIEN 1997 MICRO-PROJECT konkursile alternatiivse sotsiaalvaldkonna projekti „Esmaselt invaliidistunud inimeste tugiisikuabi“ (tugiisik – vabatahtlik kriisinõustaja, kes on elanud ise läbi haiguse valu, lootusetuse ja kaotuse). Projekt leidis heatahtlikku mõistmist rahastamist 1998. aastaks ning käivitus 1. jaanuaril 1998.

Tugiisikute koolitamist oli Eestis vähesel määral korraldanud ainult ühe vähihaiguse kliinik oma patsientidele. Vajadus selle järele oli aga paljudes tegevusvaldkondades.

Seadsingi eesmärgiks, et koolitustes osaleksid erineva puudega inimesed (vähivõõrased, neuruhaiged, reumaatikud, südamehaiged, multiplektsiooniaiged, liikumispuudega, seljaajusonga- ja vesipeahaiged) ja puudega laste vanemad. Moodustasime kursustest segarühmad. See oli hästi õnnestunud

Henna-Merike Liiv Karaskil koolitamas.

lahendus. Kiiresti õpiti nägema, tunnetama ja hindama erinevat puudelisust, mida muidu ei hoomata, sest igaüks on kinni ainult oma muredes. Leiti ühine keel ja sulanduti ühtseteks aktiivseteks õpperühmadeks. Koolitusel osales 42 inimest (neli rühma), mina kaasa arvatud. Programm oli mahukas ja tihe: 24 akadeemilist tundi (kaks järjestikust laupäeva ja pühapäeva) loenguid, vestlusi, rühmatöid ja tulemuste analüüsi, lisaks lõuna- ja kohvipausid.

Käsitleti järgmisi teemasid: tarbed ja nende osa inimese aktiivsuses, psüühilise tasakaalu olemus, tugiisiku tegevusvaldkonnad, suhete ja suhtlemise tingimused, suhete kolm omadust. Vestlustel arutleti selle üle, mis on tolerantsus, psüühiline tasakaal ja isiksuse võimetekohane tasakaal, ning analüüsiti filmi „Ratastoolitants“. Põhiteemad olid: tugiisiku tegevuse probleemid ja võimalused, isiksuslike võimaluste muutumine pärast olude muutumist, usaldusliku õhkkoõna loomine, küsimuste suunav iseloom ja esitamise loogika, psühholoogiliselt tasakaalus inimese eneseteadvus,

...evalitsus ja emotsionaalsus.

Kursuste õnnestumise võtmefiguur on alati koolitaja – psühholoog. Ilona Merike Liiv oli õige inimene õigel kohal, ta pani koolitusse kogu oma rikkaliku kogemuse, suutis lahti muukida kursustlaste hinged ja häälestada nad õigele lainele. See oli fantastiline töö. Tema koostas ka koolituse programmi ja iga osaleja sai trükitud konspekti „Teekond arusaamisesse endast”.

Koolitus näitas veenvalt, et rõhuv enamik puudega inimesi, kelle invaliidistumisest oli möödunud aasta, paar või enamgi ja kes ise olid arvanud, et nad on hästi rehabiliteerunud, on sellest veel kaugel. See on ka mõistatav, sest Eestis puudub invaliidistumise või raske pikaajalise haiguse aegne ja tõrge psühhosotsiaalne rehabilitatsioon. Haiglad ja raviasutused osutavad peamiselt meditsiinilist abi. Paljud ei olnud jõudnud kaugemale mõttest „miks ma olen nii?“, „diis see minuga juhtuma?“ või „millega ma olen selle ära teeninud, et mind ei raskelt karistatakse?“ ja „kes on süüdi?“ Viimane küsimus vaevab eriti puudega laste emasid.

On ka selliseid inimesi, kes püüavad juhtunut väevõimuga maha suruda, aga see ei kao ju kuhugi. Kui psühholoogiline läbitöötamine jääb tegemata, on tulemus sulgumine iseendasse, kibestumine, lõputu enese ja teiste üldistamine. Inimene keerleb nagu orav rattas. Kahjuks ei ole suudetud siin tahetud õpetada inimesi mõistma, et muuta ei saa juhtunut, muuta saab suhtumist.

Nelja õpperühma juures oli see selgelt näha: vähemalt esimene päev kulvas muukimisele, osavõtjate hinge avamisele. Ilma selleta aga oleks edasine olnud mõttetu ja sõnum poleks jõudnud kohale.

Enimist tähelepanu on vaja pöörata puudega laste emade-isade psühhosotsiaalse rehabilitatsioonile. Mida varem, seda parem! Just emade psühholoogilisest seisundist, sellest, kuidas nad mõistavad oma osa kasvatuses, sõltub laste tulevik ehk see, kas lapsed kasvavad üles võimalikult iseseisvaks ja suudavad enda eest vastutada. Vastasel juhul kasvavad neist ülehooldatud, sõltuvate abitarvitajate sündroomiga inimesed, kes ei saa iseseisvalt hakkama.

Eriti rõõm oli kuulda kaks kuud pärast koolituse lõppu ühelt emalt, et tema laps on muutunud. Pidigi olema, sest ema oli oma probleemid enda ja lapse jaoks lahti mõtestanud.

Oli selge, et koolitama tuleks hakata tugisikuid. Esialgu kas või kohalikes laagrites, kus antaks vajalik teave koos üldise koolitusega. Kui tahame, et raske puudega inimesed intergeeruksid võimalikult kiiresti pärast invaliidistumist ühiskonda ja võtaksid eluvastutuse oma kätte, siis ei pääse nendest laagritest üle ega ümber.

See koolitustsükkel näitas kätte veel kaks puudujääki: 1) kursustlaste vilets konspekterimisvõimekus; 2) maksimaalse tulemuse saavutamiseks peaks neli koolituspäeva toimuma järjest, ilma viiepäevase vaheajata. Unustamine ja „teisel lainel“ olek on pärast pausi segavalt suur.

Tugisiku töö on samasugune hingeabi nagu inimestele tasuta osutatav kriisiabi, ainult väga kitsalt spetsialiseeritud. Ei saa muuta olukordi, saab muuta suhtumist.

Otsustav samm

Nuurimale psühhosotsiaalse rehabilitatsiooni projektile „Puuetega inimeste tugisiku-võrdväärse nõustamisvõrgustik” sain Euroopa Nõukogu esinduse Phare-Access projektikonkursilt rahastamise perioodiks 1. oktoobrist 2001 kuni 30. septembrini 2002. Ette oli nähtud 201 tugisiku-võrdväärse koolitus. Kõik koolitusrühmad elasid-töötasid väljaspool linna üüritud ruumides. Kursustlased said trükitud õppematerjali „Teekond arusaamisesse endast”. Kümneliikmelised rühmad koosnesid erineva puudediagnoosiga inimestest.

Arenenud riikides võetakse tugisiku-võrdväärse koolitusele ainult psühholoogiliselt rehabiliteeritud. Eestis tuleb aga alustada eelkõige koolitavate eneste psühhosotsiaalsest rehabiliteerimisest, alles seejärel saab tutvustada tugisiku-võrdväärse töö põhimõtteid. See tähendab mitmekordset koormust nii kursustlastele kui ka koolitajale-psühholoogile. Niiviisi tuli toimida kõigis rühmades.

Arvestades Eesti väiksust, puudega inimeste ühingute-liitude erinevat arengutaset ning rahaliste vahendite nappust, oli otstarbekas koolitada samal ajal võimalikult paljude puuderühmade vabatahtlikke. See oli õige otsus.

...temeteist aktsipteerima, saadi teada mis erinevaid puudeliike ühendab, mis enatab.

Tugiisiku-võrdväärse olemus, tegevuse sisu ja laad ning selle tähtsajalikkus sai mõistetavaks paljudele puudega inimestele ja nende peredele. 17 vabatahtlikku said täiendava koolituse telforitööks (usaldustelefoni kuulaja-toetaja) ootamatult vabanenud majutusraha arvelt (üks majutusasutus osutus anduvalt odavamaks, kui oli arvestatud). Seeme oli mulda külvatud.

Täiendav telforikoolitus neile, kes olid läbinud tugiisiku-võrdväärse koolituse, oli väga hea mõte. 10–12 vabatahtlikku liitus telforina usaldustelefoniga 126, tegutsedes võrdväärselt tervete inimestega. See oli uus võimalus kasutada omaenese rikkalikku, esmapilgul negatiivset elukogemust, mis sai hoopis uue värvingu, muutudes väärtuslikuks elukogemuseks. Töö andis võimaluse olla aktiivne ja arenemisvõimeline ning ühiskonnale kasulik, väärtustada ennast ja jõuda pärast mõningat eneseproovimist uude tööturule.

Kuna mõistet „tugiisik“ tõlgendatakse Eestis mitmeti, asendasime selle koolituste käigus täpsema sõnaga: võrdväärne toetaja.

Võrdväärne toetaja on inimene meie seast, kes on tunnetanud endas jõudu ja ovi sirutada abistav käsi, leidnud kutsumuse öelda toetav sõna hädasõltjale, abivajaja leiaks endas uuesti üles jõu iseseisvaks mõtteaktiivsuseks, otsionaalseks tasakaaluks, vastutuseks edasise elu eest.

Ei ole uudis, et puudega inimestel esineb palju passiivsust, rahulolematust, madalat enesehinnangut, õpitud abitust, oskamatus oma suhteid korraldada, lahendada uute olukordadega, vähe on valmisolekut ja tahtmist mõista ennast – enese vastutust oma elu eest. Koos kehalise paranemisega ei ole alati inimväärikus. See ei taastugi iseenesest. Eestis on vaja käivitada praegu puuduv psühholoogilise rehabilitatsiooni süsteem: nii see, mida pakuvad osutama meditsiinasutused, kui ka sotsiaalsüsteemi korraldatavad hariduskursused. Kiiret muutust oodata ei ole. Praegu puudub Eestis isegi üldine rehabilitatsioonikontseptsioon.

Arenenud riikides on puudega inimeste oma organisatsioonid tegelenud just sellega, et psühholoogiline toetus oleks kergesti kättesaadav. Just siin on me oma saatusekaaslaste heaks teha riiklike institutsioonide kõrval ise

vabatahtliku tööga palju ära.

Võrdväärse koolitustel lahendati järgmisi ülesandeid:

eneseteadvuse avardamine – harjumuspärasest erinev maailma- ja inimesekäsitlus (inimene looduse osana pidevalt pöörlevas-tiirlevas universumis);

enesehinnangu muutmine – suhtumine endasse ja erinevate suhete võimalike tõlgenduste analüüs;

mõtteaktiivsuse ja leidlikkuse (otsinguvalmiduse) ergutamine – raskuste ja nende põhjuste sõnastamine, erinevate lahendusvariantide leidmine;

emotsionaalse stabiilsuse olemuse mõtestamine – oma meeleolude ja suhtesituatsioonide tundma õppimine;

inimväärase elu mõtte olemuse teisendamine – võimete ja võimaluste arvestamine, oma elukogemuse väärtustamine, elujulguse ja -vastutuse olemus;

võrdväärse toetaja tegevuseks vajalike teadmiste ja oskuste omandamine – kuulamise ja vaatlemise erinevad võimalused ja kasutamine vastavalt olukorrale, sõna ja kehakeele suhte arvestamine, usaldusliku suhte kujunemise tingimused ning võrdväärse toetaja usaldusväärsus;

vajaliku täiendava teabe andmine abivajajale – vajadused, eelarvamused ja õpitud abituse sündroomi mõju inimese käitumisele ning tegevusele.

Võrdväärne toetaja on kahes paralleelses seisundis: ühest küljest toimub pidev areng ja muutumine temas endas, teisest küljest on tema tähelepanu suunatud abivajaja probleemidele. Mingil ajahetkel võivad rollid ka vahetuda. Põhjus on suhtekaaslaste elukogemuslik võrdväärus ning valmisolek edasi liikuda elujaatavalt, aktiivselt, optimaalse kasuteguriga.

Hinnatav on, et kursuslastel kujunes isikupärane suhtumine, teemaga seotud elukogemusi analüüsiti, sõnastati, üksteist täiendati aktiivselt. Situatsioonimängudes toodi oma elu aktuaalseid keerdsõlmi, millele otsiti lahendust. Niiviisi leidsid nad vastuse mitmele enda jaoks sõnastamata, kuid neid vaevavatele küsimustele.

Kursus võib pidada õnnestunuks. Tekkis meeldiv töömeeleolu, aruteludel valitsesid avameelsus ja siirus, hinnangute paindlikkus. Ei olnud hukkamõistu, aktiivselt sõnastati eriarvamusi. Iga kursuse lõpus oli tunda, kuidas kasvas mõtteaktiivsus, suurenes soov ja suutlikkus sõnastada probleeme nii, et oleks võimalik liikuda lahenduste suunas. Vähenes elupelglikkus ning avaldus

...mõisolek minna ja võtta midagi ette, et väärtustada oma olemasolu, olla
...moraalsel abi vajavale inimesele.

Kursuslased sõnastasid mõned laiemat käsitlemist ja lahendamist vajavad
...tõrked:

- töötamisel on tähtsustatud ainult raha teenimine. Sisuliselt on töö
...tegevuse liike, mis kuulub iga täiskasvanud inimese vajaduste hulka,
...akkudes arenguks vajalikke kohustusi, vastutust ja mitmekülgset õppimist.
...elline lähenemine annab tunduvalt paindlikuma võimaluse (ka kohustuse)
...ada lahendusviise. On vaja astuda eemale harjunud stampidest ning näha
...puudega inimestes ka loojaid (töötajaid);

- puudega ja tervete inimeste suhted. Käibivad vastastikused eelarvamused,
...is kutsuvad esile arusaamatusi. Puudega inimeste olemasolu ühiskonnas on
...advustatud. Nüüd on kätte jõudnud aeg üksteist tundma õppida;

- puudega inimeste seksuaalsuhted;

- haigusega kaasnev surmahirm, millest kõnelemist enamasti välditakse.

Kurtide kursusel tõusid teravalt esile eelarvamuslikud vastuolud suhtlemisel
...lajatega, samuti lugemuse, lugemisoskuse ja abstraktse mõtlemise
...napealsus. Mõtlemise jäikust, stampidesse takerdumist, vähest süvenemist
...tavasse jne kohtab peaaegu igal sammul.

Puudega laste vanemate mure on oskamatus kujundada kasvamist ja
...ngut nii, et täiskasvanuna saaksid lapsed oma võimaluste piires edukalt
...lema.

Kaks kuud pärast kursuste lõppu tegin koos I.-M. Liiviga kursuslaste
...gas anonüümse ankeet-küsitluse, millele vastas 71,1 protsenti osavõtjatest.
...st invaliidistumist oli olukord psühholoogilise toimetulekuga järgmine:

- kokkukukkumine	14,7%
- teadmatus, kuidas ennast kaitsta	33,6%
- teadmatus, enesestõmbumine	27,3%
- perekondlikud arusaamatused	14,0%
- muutused õprusringis	22,4%
- tuli ise toime	42,7%

Sotsiaalpsühholoogilist toetust oli saanud:

- pereliikmetelt	22,4%
- teistelt puudega inimestelt	37,1%
- meditsiinitöötajatelt	27,3%
- sotsiaaltöötajatelt	19,6%
- sõpradelt	23,1%
- tuttavatelt	12,6%

Kursustele tuldi:

- saama täpseid nõuandeid tugiisikutöök	44,1%
- kuulama midagi psühholoogiast	52,4%
- lõõgastuma	10,5%
- saama vastuseid oma eluraskuste lahendamiseks	35,0%

Pärast kursust:

- oled sallivam kaasinimeste suhtes	32,9%
- oled leidlikum keerulistes olukordades	44,1%
- ärritud toimetulekuraskuste puhul vähem	36,4%
- tunned teadlikku soovi leida oma küsimustele ise vastuseid	25,2%
- oled hakanud laiemalt huvituma elust	29,4%
- elu on muutunud huvitavamaks	21,0%
- elu on muutunud raskemaks	0,7%
- kasutad õpitut igapäevaelus	46,2%

Tegutsedes võrdväärse toetajana:

- oled kuulaja, annad vähe soovitusi	28,0%
- püüad abivajajat aktiveerida	30,8%
- aitad abivajajal elukorralduslikke probleeme lahendada	27,3%
- räägid abivajajaga ta probleemist, jätad ta ise lahendusi leidma	35,7%
- püüad abivajajaga tihedat kontakti hoida	30,8%

...avameeleolu tegatsemisel võrdväärse toetajana:

- rahulolu, et oled saanud aidata 64,3%
- ebakindlus, tunded ennast vähe teadlikuna 25,2%
- häiritud olek, leiad, et abivajaja on ükskõikne või tõrjuv 76,9%

Edaspidi pakub õpihuvi:

- enesetundmine 44,1%
- teise inimese tundmine 53,1%
- suhtlemine 65,7%

Kursus kinnitas, et vastajate suhtumine probleemidesse muutus, suurenes mõtteerksus. Hästi läks korda projektimeeskonna töö. Küsimus ei ole ainult organisatsioonilistes lahendustes, vaid kogu meeskonna pidevas osalusel kursuste töös, vestlusringides, aruteludes. Kõigil kursustel oli igal õhtul kell 20.00 avatud mikrofoni. Seegi mängis õnnestumises olulist

Projekti ette valmistades külastasin rehabiliteeritavate kaasamiseks Haapsalu Neuroloogilist Rehabilitatsioonikeskust. Kohtusin seal ühe 30. eluaastates optimistliku olekuga noormehena ratastoolis. Veiki Laane Põlvamaalt, endine jõelaeva kapten, oli tehnikahuvilise ja uudishimuliku inimesena uurinud vana mantelkorstna ehitust ning pugenud sinna sisse. Korsten varises kokku ja tema jäi kivilasu alla. Uurimiskäik lõppes selgroomurruga, nüüd oli järele jõudnud Haapsallu taastusravile. Leppisime kokku, et kohtume Karaskil. Veiki esimeses laagris võitis Veiki oma avatud oleku ja vitaalse suhtlejana ühe sümpaatia. Eriti hinnatav oli ja on siiani tema oskus mõista vestluspartneri muresid ja näha neile lahendusi. Ilona iseloomustas teda kui avatud psühholoogi. Loomulikult kasvas ta kiiresti sisse meie projektimeeskonna töösse.

Kursust korraldava meeskond oli Karaskil kogu aeg olemas. Me tegime suured täiendused kaasa, soovijad said küsida kõike. Vastuseta ei jäänud keegi. Igal õhtul oli avatud mikrofoni. Nii jõudsid tegelikud valupunktid välja, tuli neile leida lahendusi. Ma ei tea, kuidas on praegu, aga kümme aastat

Mina ja Veiki Laane Karaski koolitusel jutuhuos.

... aastat tagasi kannatasid paljud, eriti ratastooli kasutavad invaliidid lamatiste käes. See oli tihti põhjus, miks laagrisse ei saanud tulla. Teades tohtrite asjatundlikkust, oli kerge soovitada parimat. Abi said kõik.

Sain hiljuti Veikilt kirja, kus seisis:

„Just selline töö nagu Ilona tegi, sidus kogu Karaskil toimunu kokku üheks tervikuks. Inimesed õppisid ja hakkasid vaatama asju mitte sellest küljest, kui kehvasti ja nirusti kõik on, vaid just arengut toetavast vaatevinklist – mida ma ise teha saan ja kuidas mõjutab mu enda suhtumine minu edaspidist arengut ja elu või nagu Ilona armastas öelda – elukäiku.

Minu arvates iseloomustab Ilona avatust ja suhtumist probleemidesse

Siin koos teistega Veiki Laane ja Jüri Lehtmetsa rollimängu raski koolitusel.

nende käsitusse talle kõige iseloomulikumal moel ütlemine: „Olen meiega nõus sind toetama, koos otsima, koos arutlema, kui vaja, siis minema, aga lõpuks on ikkagi nii, et valik on sinu, hea sõber. Kui sa ise ei taha aidata ei taha, siis ei saa seda teha ka keegi teine.”

See on ka laagrijärgne toetav tegevus. Sellega sai päris kõvasti pusitud, ühegi ühe kohtulahendini välja. Ühele pereliikmele keelduti määrast ajatostust. Hästi on mees, kui lõpetasime üht järjekordset laagrit ja ta helistas, et kohus on lõppenud ja toetus määratud. Kogu seltskond ütles. Või siis tütarlaps, kellele kauplesime tööturuameti abil välja oma kohandamise. Või proua, kes sai kohaliku omavalitsuse abil kaldtee. Kõik need ja tegevuskavadest pole mingit kasu, kui inimene jäetakse pärast üksi, sest mingil ametnikul on väär arusaam rehabilitatsiooniplaanist.

Kuid oleks juurde vaja? Siin näeb Veiki kohe kindlasti perenõustamist.

Ega see kerge ole. On ju inimesed üsna kinnised ega taha muredest rääkida. Ent just selles peitub tegevuse mõte, et inimene õpiks tundma ja usaldama oma rehabilitatsioonimeeskonda ning seejärel järgmiste sammudeni. Arvan, et ainult nii saab tagada, et meil oleks vähem katkisi inimesi ja lõhkis perekondi.

Siin on mõtlemisainet paljudele. Puudega inimeste hulgas on palju neid, kes on suutelised oma elu väga otstarbekalt korraldama. Nende väärrikustunne kannatab just selle all, et neid ei peeta intellektuaalselt suutlikuks vastutust kandma. Eriti hävitavaks muutub eelarvamuslik suhtumine ametkondadega suhteldes. Kõrvuti väga tublidega on neidki, kes on rahulolematud, kuna nende meelest ei lahenda teised nende probleeme piisavalt hästi. See on õpitud abitus, eluvastutuse vähenemine või hoopis puudumine. Kahjuks ei taha nad ise seda tunnistada. Nii võibki ametkondlikul tasandil jääda sageli märkamata väärtuslik kogemus ja hinnaline mõtteavaldus, sest enamasti ei ole puudega inimesel küllaldaselt jõudu, et hakata aknast sisse ronima, kui ta on uksest välja visatud.

Mõtlemiseks...

Invaliidistunute, raskelt haigestunute hulgas on väga palju argu, passiivseid, madala enesehinnangu ja õpitud abitusega inimesi. Miks on nad sellised? Mis või kes on nad selliseks muutnud? Otse öeldes: invaliidistumise põhjustanud trauma või raske haigestumisega kaasnev kriis on andnud löögi inimese identiteedile, oskamatusse või tahtmatuse tunnistada vajadust töötada läbi oma tundemaailm. Inimene ei soovi muutuda. Ta hoiab viimase võimaluseni kinni harjumuspärastest uskumustest ja kommetest, mis pakuvad kindlustunnet.

Sõltuvalt löögi tugevusest ja ootamatusest on selle esmamõju kas äge ja šokeeriv või vaikselt süvenev ja masendav. Inimene otsekui heidetakse pimedusse, kaotusvalu võib olla väga sügav.

Kehaliste, sageli nähtavate ja tegutsemist piiravate jälgede kõrval on vast ehk veel laastavamad jäljed psüühikas: tegemist on inimväärkuse, inimsuhete, töö ja üldise tegevuse ning otsustusvabaduse kaotuse või mõralemisega.

inimene suhtumist endasse, käitumist ja suhteid teistega ülevaeglina halvendavad ka võimalikku kehalist taastumist, inimesel ei ole valmisolek ja oskus puudelisisena toime tulla, muutunud eluvastutust vormust kanda, reintegreeruda ühiskonda ja avatud tööturule. Langetada aga elutähtsaid otsuseid: puudelistele-haigestunutele kehtivad kõigis valdkondades samad õigused ja kohustused nagu kõigile teistele. Psüühiliselt põeb inimene oma haigust (traumat) kauem kui kehaliselt. See nähtamatu ja kurnav põdemine on enamasti inimesele endalegi arusaamatu, lõppedes resigneerunud eneseavalduses: „Ma olen lõpmata väsinud.”

Muutused psüühikas erinevad inimestel suuresti. Seetõttu on järgneva elus välja toodud põhilisemad, mille teadvustamine on vajalik psüühiliseks paranemiseks:

isikupärase emotsionaalsuse teisenemine – peamiseks muutub muretsed oma tervise, elukorralduse, toimetuleku pärast; suureneb hirmu pärssiv mõtetele ja tegevusele; mõjuvale kohale asetuvad solvumine, viha, kaotatus, kurbus; peaaegu olematuks kahaneb rõõm, rõõmustamine ka este õnnestumiste ja saavutuste üle;

destruktiivse mõttemustri avaldumine – inimestes ja olukordades halvanemine, nurisemine, hukkamõistmine, halvustamine, umbusklikkus, eelarvamuslikkus, rahulolematu mõttearendus;

kujutlusvõime haiglaslikkusele orienteeritus – veendumus ebaõnnestumises, soovimatus otsida võimaluste mitmekesisust;

käitumismudeli muutumine – kaasinimestelt nõudmiste nõudmine, iseseisvusest mõistetavaks peetav tujukus, kannatamatus suhetes; ebakindlus suhetes, abitus valikute tegemises.

Elu toodust saab teha ainult ühe võimaliku järelduse: inimese elukvaliteet on langenud tingituna eelkõige tema enda psüühilistest ja sotsiaalsetest muutustest. Lootus, et kehalise paranemisega taastub identiteet iseendast, on põhjendatud; probleemid ainult kuhjuvad. Muutuma peab arusaamine keha, suhtumine iseendasse, minakäsitlus ja suhted teiste inimestega. Elu tuleb taastada või uuesti määratleda nagu kogu elu, väärtused ja suhted ühiskonnaga. Paljud ei tule sellega toime ilma kõrvalabita.

Elu identiteedi taastamiseks vajab inimene toetamist, kuid kes seda annab? Abi vajavad ka lähedased: vanemad, abikaasa, lapsed, sõbrad, töö-

Vaatamas ratastoolisõitu ümber vanalinna 1987.

kaaslased, hoobi saavad ka nende isiksused ja peresuhted. Mida nad tunnevad ja kuidas suhtuvad juhtunusse? Kõik ei tea, eriti alguses, kuidas suhtuda invaliidistunud pereliikmesse või sõpra. Nad tunnetavad oma oskamatus ja võimetust, sest paljud senised sesiukohad tuleb ümber hinnata. Ka nemad vajavad toetust, õpetamist ja mõistmist. Neid leidmata tõmbuvad nad sageli eemale, tehes sellega karuteene nii enesele kui ka kannatanule.

Miks ma sellest kirjutan?

Olen viimasel ajal jälginud rehabilitatsioonitööd meie kaitseväes. Vigastatud sõdurite abiks ja toeks on moodustunud väike kollektiiv (analoog Karaski laagritele, eestvedajad käisid ka sellega tutvumas), kus tegeletakse nii füüsilise kui ka psüühilise rehabilitatsiooniga. On tekkinud nagu „pesa”, kus iga vigastatu saab igakülgset abi. Temaga tegelevad inimesed, keda ta on hakanud

...Igatsuguse taatamise üks tähtsamaid osi ongi see, kui sul on keegi, keda usaldad. Tähtis on, et need inimesed – psühholoogid, terapeutid, füsioterapeudid, massöörid – suhtlevad omavahel, jagavad kogemusi, teatavad üksteisele ning suudavad puudega inimest igakülgsest aidata.

Linus on kasvanud veendumus, et nii peaks see toimuma kõigi raskesti sügava puudega inimestega. Vaja on, et tekiks hästi koostöötavad spetsialiseeritud kompetentsikeskused, mis korraldaksid ka kohanemislagreid. Keskused nimetatud „pesad“ oleksid kohad, kust inimene saaks alati abi, kuhu tema probleemiga oleks tuttav kogu meeskond. Hädatarvilik, et selles keskkonnas oleks ka perenõustaja ja jurist. Nii tekiks üks usaldusväärne meeskond.

Linus peaks kannatanu, eriti raskesti kannatanu, sattuma kohe, kui juhtub õnnetus, olgu avarii või muu. Olen veendunud, et siis oleks abi tõhusam.

Linu töö rehabilitatsioonikoolitustega on jõudnud lõpule.

Linus juba üle 75 aasta vana ja oli aeg lõpetada.

Lupeetud lugeja!

...sta mulle ebaühtlane kirjutusstiil. Olen juba 83 ja jäänud oma memuaaride kirjutamisega hiljaks. Õige aeg on ammu möödas. Jupiti olen kirjutanud palju, aga kokkupanemine on jäänud tänaseks. Lootsin ikka, et keegi aitab, kellega koos vedasime käima puudega inimeste liikumist, kirjutab, siiani pole seda juhtunud... Ent see omanäoline maailmaparanduslik ühiskondlik ärkamisaeg ehk laulev revolutsioon meie, invaliidide, elus on juba käes.

...ei kirjuta oma eraelulistest probleemidest. Kui, siis ainult niipalju, kui see vajalik on. Eriti vähe kajastan perekondlikke ja emotsionaalseid asju.

...puudunud minu lapsepõlveski need uudishimulikud ja üliteadlikud küsimused, kes vanematelt, eriti emalt minu juuresolekul pärivad vastused... Mäletan neid siiani.

...ed jutuajamised tegid mulle selgeks, et olen teistsugune. Eks oma

Reisil Venemaal 1973.

...äratundmised ja tähelepanekud olnud juba varem. Tuli oludega kohaneda, leida parim lahendus, et tervete ühiskonnas võimalikult võrdväärselt toimida. Ilma vanemate toetuseta poleks see õnnestunud.

Kujundasin oma toimetulekustrateegia. Toetust ja täiendust sellele olen otsinud ja leidnud siiani. Juba algkoolis leidsin ühest lasteraamatust ütlemise „ära kaeba oma häda maailmale“. Õppisin elama nii, et kõik selle, mis mind isiklikult või minu tegemisi-toimetamisi-huvisid-vajadusi puudutab, olen nii kiiresti kui võimalik läbi töötanud ja oma järeldused teinud.

Juba ammu panin tähele, et mulle ei meeldi olla avalikkuse tähelepanu keskpunktis, prožektorite valguses. Rohkem hinge järele on kuulata ja kujundada oma arvamused-nägemused – teha nn nõunikutööd. Ka jutuajamistel ja pöördumistel ei lähe ma rinnaga peale. Püüan alati esmalt teada saada, kas või paari lausega, mida vestluskaaslane selnevalt teab, alles siis räägin edasi oma mõtteid. Püüan pakkuda välja võimalikke lahenduskäike.

inimene ja suutamine elada terve inimesena (ma ei hābenenud oma keha, in avalikes randades pāveitamas-ujumas) aitas mind elus palju edasi, avas mind nii tōōturul kui ka kōrgkoolides. Keeruline oli, aga hakkama sain.

Ma ei tunnistanud ennast invaliidiks, isegi invaliidsusgruppi ega -pensioni saanud õigel ajal. Ilma tōōstaažita sai invaliidsuspensiooni taotleda aastastena, edasi nõuti aasta-aastalt kasvavat tōōstaaži. Jõudsin selleni kaheksa aasta pärast, tōōtades ekskavaatoritehases. Enese invaliidiks tunnistamiseni jõudsin 1984. aastal ühes „Prillitoosi” saates. Siis sain ka teise titeedi – invaliidi oma.

Õitsene kohtumine invaliidide maailmaga, eriti nende sisemaailmaga 1980. aastal lõi täie alastusega minu ees lahti kogu selle valdkonna viletsuse ja dujäägid. Mõistes nende süvaolemust ei jäänud üle muud, kui üritada lahendusi, pōōrata invaliididega tehtav tōō pea pealt jalgadele. See oli pea ees vette hüppamine.

Min viimastel aastakümnetel tihti mõtisklenud selle üle, milline on põhiline olemus. Ennast on ju nii raske, peaaegu võimatu hinnata. 1980. aastal sattusin Maalehes Toomas Pauli artiklile „Rahu üle mõistuse”, mis kirjutab: „Antropoloog Richard Logan avastas raske füüsilise trauma kannatanud inimesi – Arktika polaaruurijaid ja koonduslaagrite vange – kes, et nad olid enesekindlad, ent samal ajal oli nende ego peidus: nad olid enesekesksed. Nad ei vastandanud end keskkonnale, ei näinud end ümbritsevast. Paradoksaalselt on selline alandlikkus – mõistmine, et end millegi suurema nimel ohverdada – tugevate inimeste tunnus. Tähtsamaks ellujääjaid ühendavaks omaduseks on enesekeskse ühiskondlikkuse või tugev eesmärk. Sellised inimesed üritavad igas olukorras endast parima, ent nad ei sea esimesele kohale enda huvisid.”

Siis oli minus midagi niisugust, et mulle, invaliidile, pakuti omal ajal L-i arvutuskeskuse peainseneri rānkrasket kohta! Samuti tegutsesin, erides oma huvisid, 1994. aastal invaliidu III erakorralise kongressi

lides võimalkult erapoolikult võrrelda seda, mis on viimase 33 aastaga muutunud sotsiaalhoolekandes ja muudes invaliidide ehk puudega inimeste elutavates valdkondades, siis polegi nagu millegagi võrrelda. Muutused

on olnud niivōōrd suured.

Invaliikumise tuumikusse jäid paljud nendest, kellega me 1980. aastal alustasime. Me oleksime olnud üsna üksi, kui meil poleks olnud sõpru ja toetajaid. Tänu Hagi Šeinile jõudsim teletvisiooni ja kirjutavasse pressis jõulisemalt, kui ehk ise oleksime suutnud. Tema psühholoogiharidus, lai silmaring ning empaatiavōime olid meile suureks toeks. Eraldi tahaks esile tōōsta „Ratastoolitantsu”.

Tānu Tōnu Karule saime aimu sellest, mis toimub kogu NSV Liidus nii invaliidide kui ka proteesimisega. Tōnu oli üks esimesi, kes hakkas mõtlema ligipāāsetavuse teemadel. Koostōōs arhitekt Henno Kalmetiga tegi ta āra suure tōō, rāākides sellest probleemist nii meil kui ka Moskvast. Olles kord ühes noortelaagris Siberis, kus viibisid ka vālismaalased, kuulis ta kōōsimust, kuidas saavad seal liigelda ratastooliinimesed. See lāks sūdamesse, sealt algas tema huvi selle teema vastu.

Kui kōōsida, kas invaliidide organiseerumisest on kasu olnud, siis on vastus – kahtlemata, isegi vāga palju! Mis on aga vālesti lāinud, mida peaks tulevikus pūūdma parandada? Esimene suurem viltumine toimus Eesti Puuetega Inimeste Kojaga. Selle eeskujul oli Soome Valtakunnallinen Vammaisneuvosto. Meie organisatsioon ei sūndinud sellisena, nagu me mõtlesime ja kavandasime. EPIKoja juures peaks alati arvestama, et juhatuses oleks esindatud nelja pōōhilise puudeliigi – vaimupuudelist, kurtide, pimedate ja liikumispuudelist – esindajad. Nende liikmeskonna liikumis-, õppimis- ja tōōtamisvōimalus tagab sama ka ülejāānud puudelistele. Riik teeb kulutusi puudega inimestele hariduse, ka kōōrghariduse andmiseks. Sotsiaaltōō alal kōōrghariduse omandanud puudega inimesed peaksid olema parimad kandidaadid sotsiaalvaldkonna palgalistele ametikohtadele. Neil on puudelise inimese isiklik kogemus, probleemide „seestpoolt” nāgemise oskus. See on just see, millest napib Eesti õigusaktide vāljatōōtamisel. Praegune EPIKoja tōōkorraldus vōtab suures osas liikmesorganisatsioonidelt iseseisvuse.

Sotsiaaltōō ideoloogid ja sotsiaaltōōga tegelevad ametnikud nāevad puudega inimesi makrotasandilt: lihtsalt puudega inimesed. Samuti nāhakse pensionāre. Puudega inimesed jagab kahte pōōhimōōttelisse rūhma nende vaimne seis: kas terved vōi vaimupuudega. Haritud puudega inimestel on siiani raske tōōle saada. Sooviksin vāga, et konkureerides mingile tōōkohale

puue võrdse tasemega kandidaatide puhul eelis, mitte miinus.
silvkondade vahetudes tundub, et minejad võtavad tehtu kaasa. Järeltulijad
vad hakkama justkui uuesti jalgratast leiutama. Et seda natukenegi vältida,
kirja pandud minu mälestused ja kogemused.
Paljude asjade kohta saab ütelda: oleks pidanud. See on tagantjärele tarkus.
b minema edasi. Kes hakkab meid vedama? Kust leiame veduri – noore,
ga, särasilmse?
Ma ei kahtle, et selline inimene leitakse või otsib ta meid ise üles, sest
töö vajab sisemist sundi, vägisi seda teha ei saa. Suur osa sellest tööst on
tegemata, põld on alles pooleldi küntud.

Järelsõna

Eesti invaliikumise tekkest ja arengust rääkides ei saa Mihkel Aitsamist üle
ega ümber. Ta on olnud üks liikumise alustaladest ja selle vedaja. Invavanaisa,
nagu teda hellitlevalt kutsutakse, ja invaliikumise *grand old man*.

Tundsin Mihklit üle 35 aasta, lähemalt viimased kümme, kui tulin tööle
liikumispuudega inimeste liitu. Esimesel aastal polnud vist päeva, kui Mihkel
poleks hommikul kontorist läbi tulnud, pärinud uudiste järele ja küsinud, kuidas
läheb. Kõige taga siiras soov aidata töösse sisse elada, valgustada probleemide
tagapõhja, näidata seoseid ja anda nõu. Mihkel teadis ja mäletas ega olnud
kitsi oma tulevikuvisiioone jagamast. Mihkel oli heatahtlik sõber, kellega oli
mõnus maailmaasju arutada, arvamust ja nõu küsida. Imetlusväärse vitaalsuse,
mõtteerksuse ja uudishimuga, mis andis silmad ette palju noorematelegi.

Mäletan esimese tööaasta kevadel Haapsalus toimunud ühisseminari
Soome Invalidiliitoga, kus mul tuli teha ettekanne. Mu sõnavõtt oli täielik
fiasko, hea meelega oleksin kadunud olematusse... Ainult kaks inimest
tulid hiljem mu juurde, et lohutada: pole hullu, ikka juhtub, järgmine kord
läheb paremini. Üks neist oli Mihkel. Sellised asjad ei unune. Tundsin oma
nahal, mida tähendab õigel ajal öeldud toetav sõna. Mõtlen sellele episoodile
tänutundega veel tänagi.

Oleme teinud koos Mihkliga pikki sõite ja jõudnud sel ajal maast ja ilmast
rääkida. Mihkel on jutustanud oma vanematest, lapsepõlvest, kooliteest.
Mihkli vanemad olid õpetajad ja ehk mängis elukutse rolli ka selles, et peres
väärtustati eelkõige mõtteviisi. Seda, et oluline on see, mis toimub inimese
„kahe kõrva vahel”, nagu Mihkel ise armastas öelda. Mihkel kasvas koos
vennaga võrdsetes tingimustes – kumbagi ei eelistatud, üks ei olnud parem
ega halvem kui teine. Suved isa sünnitalus olid kui iseseisva toimetuleku kool.

President Lennart Meri antud Eesti Punase Risti
teenetemärgi vastuvõtul veebruaris 2001.

Eesti Punase Risti teenetemärgi rinnatäht.

Päevade kaupa oldi paadiga jõel kala ja vähki püüdmas, osa tuli võtta ehitus- ja põllutöödest. Mihkel oli meenutustes tänulik, et vanemad ei lubanud endale mingit haletsemist, sest tänu sellele kasvas temast iseseisev, ennast hindav ja oma elu ise korraldav inimene.

Mihkel on rääkinud, et kordagi ei tulnud jutuks, et ta võiks olla koduõppel. Lapsele meisterdati käepärastest vahenditest kolmerattaline jalgratas, sellega tehti ära kõik käigud, abilisteks vanemad, vennas, koolikaaslased. Oli sõjajärgne aeg, mis erilistest abivahenditest sai sel ajal juttugi olla. Ei mingit hinnaalandust õppetöös, keskkool sai lõpetatud koos teistega.

Mihkli lapse- ja koolipõlvelugusid kuulates mõistsin eriti selgelt, et just sel ajal otsustatakse sinu saatus. Kõik me tuleme oma lapsepõlvest, ka puudega lapsed.

Mihklit kasvatati kui tavalist rüblikut ja süstiti teadmist sellest, et ise tuleb kõigega toime tulla. Seepärast ei tundugi töötamise kõrvalt õppimine Tallinna Polütehnilises Instituudis ja erialane karjäär erilise kangelasteona. Visa hingega Mihkli puhul oli see ju normaalne.

- Meenub Mihkli jutustatud ajastule iseloomulik lugu sellest, kuidas temast sai esimene invaliid Eestis, kellele väljastati autojuhiload. Kõik see toimus 1950. aastate alguses, kui Moskvas hakati eksperimentaalselt valmistama käsijuhtimisseadmeid. Unistus kohandatud autost, mis annaks liikumisvabaduse, ei jäänud teda enam. Tekkis paradoksaalne olukord:

...sellel ei olnud ette nähtud, ometi ei antud lubasid kätte. Puudus pretsedent, mis oleks selgelt instruksioonid ja üldtundus selline asi – invaliid, kellel ei tööta, autoroolis – ennekuulmatu. Tuli pöörduda Moskvasse kõrgete ametite poole ja sealt saadi lõpuks ka erandlikult lubav otsus. Sellest ajast saadeti olid Mihkel ja auto lahutamatud. Selliseid lugusid, kus tuli sõna otseses mõttes toonasest mõtteviisist läbi murda, oli Mihklil rääkida palju.

Mihklit hakkas 1970. aastate lõpus huvitama teiste invaliidide elu ja oma tegevusega toimetulek. „Hakkasin rohkem võrdlema enda ja nende toimetulekut, mõtlemisainet hakkas pakkuma küsimus – miks on see nii?” meenutas.

Sugenesid kontaktid ja siitpeale tulid loomuliku jätkuna sündmused, mida megu meenutame kui invaliidumise algusaega. Automi käsijuhtimissõidukite osakondade sektsiooni asutamine 1980. aastal ja meeleolukad rahvarallid, asport ja spordilaagrid, kuna sportimist aktsepteeriti, ühingute moodustumist mitte. Invaspordipisik levis üle liidu Omskini välja, nakatajaks tegi Eestis. Töö avaldas nii suurt muljet, et 1987. aasta lõpus andis NSVL Riikliku komitee põhimõttelise nõusoleku asutada Eestis erandkorras füüsiliste puudega invaliidide ühing.

7. mail 1988 toimus Tallinnas Eesti Invaühingu asutamiskonverents, milleks valiti Mihkel Aitsam. Meie liit on sellest ühingust välja kasvanud, mis reorganiseerimisi kanname 1989. aastast saati praegust nime.

Mihkel oli iseloomuga inimene, tema elus oli kolleegidega tuliseid vaidlusi ja vaidlusi. Teda pole alati mõistetud, kuid ta pole kunagi alla andnud. Ta on ta olnud teerajaja, kelle jälgedes on käidud ja käiakse praegugi. Tema teedest on saanud tugev teerada, mida mööda on teistel hea edasi minna.

Enimõeldset töömeest on Eesti Vabariik tunnustanud 2001. aastal Eesti Vabariigi Risti III klassi teenetemärgiga. Teenetemärgi kinnitas rinda president Mart Laar.

Selle raamatu illustreerimiseks tuli läbi vaadata sadu fotosid. Sageli olid need dateerimata ja selgitava tekstiga varustamata. Suur tänu Katrin-Ädu Kallile, Virge Tammarule, Signe Falkenbergile, Hedi Gehrkele, Meelis Kallile, Sven Reemetile, Evelyn Kaibaldile, Tanel ja Tiia Sihverile, Elgi Kallile, Eha Leppikule ja Arvo Kelemendile, kelle abil said pildid teksti ja

kronoloogilise järjekorra. Eriline tänu Mihkel Aitsam juniorile, kes aitas valida raamatusse kõige õigemad fotod invavanaisa noorusajast.

Raamatus on põnevatest ajaloolistest fotodest murdosad, kõik pildid on üles pandud Eesti Liikumispuudega Inimeste Liidu kodulehe pildigalerias aadressil www.elil.ee.

Auli Lõoke

Eesti Liikumispuudega Inimeste Liidu tegevjuht